

MEF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI GÜVENLİK VE STRATEJİ ÇALIŞMALARI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUANDA VE RADİKALLEŞME

Fadime EMİŞ

ORCID: 0000-0002-5674-7440

Tez Danışmanı: Dr. Barış ÇAĞLAR

NİSAN 2022

ÖZET

RUANDA VE RADİKALLEŞME

Fadime EMİŞ

Uluslararası Güvenlik ve Strateji Çalışmaları Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Dr. Barış ÇAĞLAR

Nisan 2022, 123 Sayfa

Bu tez çalışmasında Ruanda soykırımına giden süreçte meydana gelen radikalleşme ve bu radikalleşme üzerindeki kolonyal güçlerin etkisi incelenmektedir. Radikalleşme bir anda meydana gelmeyen, kişi ve grupların güç istek ve ihtiyaçlarından doğan, içerisinde kendisini besleyen ve dayanak oluşturan birçok etken bulunduran bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşırılıkçı görüşlerin benimsendiği ve şiddet içeren bir eylemde bulunmaya doğru ilerlenebildiği bir süreç olan radikalleşme, Ruanda'da tarihsel süreç içerisinde soykırım ile sonuçlanmıştır. Ruanda tarihine bakıldığında koloni dönemi öncesi küçük çatışmalar yaşansa da asıl çatışma ortamı kolonileşme sonrasında batılı kolonyal güçlerin politikalarının ülkeye uygulanması ile başlamıştır. Batılı güçlerin devlet yönetiminden sosyal hayata tüm alanlarda yaptığı değişiklik ve yaptırımlar Ruanda'da etnik ayrımın kimikleştirilmesine ve daha sonrasında bu kimlik çerçevesinde radikalleşmesine neden olmuştur. Radikalleşme Ruanda'da 100 gün gibi kısa bir süre içerisinde yaklaşık bir milyon insanın öldürüldüğü bir soykırım ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada Ruanda'da uzun süren bir radikalleşmeye ve bu radikalleşme sonucunda ortaya çıkan soykırım olaylarına Batılı kolonyal güçlerin etkilerini irdelenmektedir. Radikalleşme ana hatlarıyla kendisini besleyen ve dayanak oluşturan etkenler incelenerek Ruanda'da nasıl ortaya çıktığı ve gelişim süreci incelenmektedir. Bu süreç içerisinde iç ve dış etkenlerin ne derecede sürece katkı sağladığı analiz edilmektedir.

Radikalleşmenin farklı biçimlerde ve farklı sonuçlara varabilen süreçleri kavramın anlamı üzerinde uzlaşıya varılamamasına neden olmuştur. Ülkemizde

Ruanda tarihinde etnik grupların hangi olaylar ve gelişmeler sonucunda radikalleştikleri, ülkede nefretin artması ve şiddetin ortaya çıkmasına hangi olayların sebep olduğunu ve uzun süren bir radikalleşme sonucunda ortaya çıkan soykırım olaylarına Batılı kolonyal güçlerin kolonileşme ile birlikte ülkede uyguladıkları politikaların etkilerini ortaya koyan yeterince çalışma olmadığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın amacı özellikle Türkçe literatürde Ruanda'daki radikalleşme üzerinde batılı kolonyal güçlerin doğrudan ve dolaylı etkisi konusunda akademik boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Radikalizm; Radikalleşme; Ruanda; Hutu; Tutsi; Güç Arayışı; Kolonyal Güçler.

Bilim Dalı Sayısal Kodu: 114111

ABSTRACT

RWANDA AND RADICALIZATION

Fadime EMİŞ

International Security and Strategy Studies M.A

Thesis Supervisor: Dr. Barış ÇAĞLAR

April 2022, 123 Pages

In this thesis, the radicalization that took place in the process leading to the Rwandan genocide and the effect of colonial powers on this radicalization are examined. Radicalization emerges as a process that does not occur suddenly, arises from the power demands and needs of individuals and groups, and contains many factors that feed and form a basis for itself. Radicalization, a process in which extremist views are adopted and one can move towards violent actions, has resulted with genocide in Rwanda in the historical process. Considering the history of Rwanda, although there were minor conflicts before the colonial period, the real conflict environment started with the application of policies of western colonial powers to the country after the colonization. The changes and sanctions made by the Western powers in all areas from state administration to social life have led to the identification of ethnic discrimination in Rwanda and then its radicalization within the framework of this identity. Radicalization resulted in a genocide in Rwanda in which nearly a million people were killed in a short period of 100 days.

In this study, the effects of the Western colonial powers on long-lasting radicalization and the genocide events that emerged as a result of this radicalization in Rwanda are examined. Radicalization is examined in terms of how it emerged in Rwanda and its development process by examining the factors that feed and support it. In this process, the extent to which internal and external factors contribute to the process is analyzed.

The processes of radicalization, which can lead to different results and in different forms, have led to the inability to reach a consensus on the meaning of the

concept. It is observed that there are not enough studies in the history of Rwanda that reveal the events and developments of the ethnic groups in the history of Rwanda, which events caused the increase in hatred and violence in the country, and the effects of the policies implemented by the Western colonial powers in the country along with the colonization on the genocide events that occurred as a result of a long-term radicalization. The aim of this study is to contribute to filling the academic gap about the direct and indirect effects of western colonial powers on the radicalization in Rwanda, especially in our country.

Keywords: Radicalism; Radicalization; Rwanda; Hutu; Tutsi; Power Seeking; Colonial Powers.

Numerical Science Code: 114111

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. RADİKALLEŞME	8
1.1. Radikalleşmeyi Etkileyen Unsurlar	13
1.1.1. Devletlerin Etkisi.....	14
1.1.2. Bireylerin Etkisi	15
1.1.3. Savaş ve İşgallerin Etkisi	17
1.1.4. Eğitim ve Eğitimsizliğin Etkisi	19
1.1.5. Yoksulluğun Etkisi.....	21
1.1.6. Medyanın Etkisi	23
1.1.7. Güç Arayışı	24
1.1.8. Dinin Etkisi	26
1.1.8.1. İslam.....	27
1.1.8.2. Hristiyanlık	29
1.1.8.3. Yahudilik	30
1.1.9. Siyasi Etkenler.....	31
1.1.10. Sosyal ve Ekonomik Durumun Etkisi	33
1.1.11. Etnik ve Kültürel Etkenler.....	34
BÖLÜM 2. RUANDA SİYASİ TARİHİ	37
2.1. Koloni Öncesi Dönem	37
2.2. Koloni Dönemi	39
2.2.1. Alman Koloni Dönemi	39
2.2.2. Belçika Koloni Dönemi.....	41
2.2.3. Belçika BM vesayeti	43
2.2.4. Sosyal Devrim	46
2.3. Koloni Sonrası Dönem.....	49
2.3.1. Birinci Cumhuriyet Dönemi.....	50

2.3.2. İkinci Cumhuriyet Dönemi.....	54
2.3.3. İç Savaş Dönemi.....	57
2.4. Soykırım.....	63
BÖLÜM 3. RUANDA’DA SOYKIRIMA GİDEN SÜREÇTE	
RADİKALLEŞMEYE SEBEP OLAN ETKENLER.....	68
3.1. Irk Kategorizasyonu.....	69
3.2. Irkçılığın Sosyal ve Ekonomik Tezahürleri ve Radikalleşmeye Etkisi	73
3.3. Ruanda’da Devlet Yapısı ve Otoritesi	77
3.3.1. Alman Koloni Yönetiminin Devlet Yapısına Etkileri.....	80
3.3.2. Belçika Koloni Yönetiminin Devlet Yapısına Etkileri.....	81
3.4. Coğrafya, Demografik Yoğunluk ve Ekonomik Dağılım.....	83
3.5. Hutu ve Tutsiler Arasındaki Güç Mücadelesi.....	84
3.6. İç Savaş ve Soykırımı Giden Süreçte Radikalleşme	87
3.7. Soykırım Sürecinde Şiddeti Teşvik Eden Unsurlar	92
3.8. İç Savaş ve Soykırım Sürecinde Medya’nın Radikalleşme Üzerindeki Rolü .	97
3.8.1. Ulusal Medya	97
3.8.2. Uluslararası Medya.....	101
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	105
KAYNAKÇA	111

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
APA	:American Psychological Association (American Psikoloji Birliği)
BM	:Birleşmiş Milletler
CDR	:Coalition for the Defence of the Republic (Cumhuriyet Savunma Koalisyonu)
FBI	:Federal Bureau of Investigation (Federal Soruşturma Bürosu)
FAR	:Forces Armées Rwandaises (Ruanda Düzenli Ordusu)
HRW	:Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme Örgütü)
IMF	:International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İŞİD	:Irak ve Şam İslam Devleti
MRND	:National Revolutionary Movement for Development (Ulusal Devrimci Hareket)
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
OAU	:Organization of African Unity (Afrika Birliği Örgütü)
PARMEHUTU	:Parti du Mouvement de l'Emancipation Hutu (Hutu Hareketi ve Kurtuluşu Partisi)
PG	:Presidential Guard (Cumhurbaşkanlığı Muhafızı)
RADER	:Rassemblement Démocratique Rwandais (Ruanda Demokratik Birliği)
RPF	:Rwandan Patriotic Front (Ruanda Yurtsever Cephesi)
RTL(C)	:Radio Télévision Libre des Mille Collines (Bin Tepeler Bağımsız Radyo ve Televizyonu)
UNAR	:Union Nationale Rwandaise (Ruanda Ulusal Birliği)
UNAMIR	:United Nations Assistance Mission for Rwanda (Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu)

GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiğinde şiddet ve savaş insanlık tarihinin her aşamasında görülmektedir. Devletler veya toplulukların güç ilişkileri için kullanılan şiddet eylemleri ve savaşlar hedefe ulaşmada en etkili yöntem ve araçlar arasında süregelmiştir. Şiddet 20. yüzyıl ve sonrasında niceliksel ve niteliksel olarak önceki yüzyıllara oranla artmış ve etkisini genişletmiştir.¹ Modern teknik ve yöntemlerin etkili olduğu şiddet eylemleri 20. yüzyıl sonrasında çok daha yıkıcı hale gelmiştir. Teknoloji sayesinde geniş kitleler şiddet olaylarından çok hızlı bir şekilde haberdar olabilmektedir. Aynı şekilde teknoloji sayesinde bir şiddet olayını ateşleyebilecek veya teşvik edecek fikir ve söylemler de geniş kitlelere çok hızlı iletilebilmektedir. Şiddet eylemlerine varabilecek ve teşvik edebilecek fikir ve söylemlerin geliştiği süreç radikalleşme olarak adlandırılmaktadır.

Radikalleşme, üzerinde uzlaşmaya varılamamış bir kavramdır. Ortaya çıkış tarihi birkaç yüzyıl geriye giden radikalizm zaman içerisinde değişim geçirmiş ve birçok tanıma sahip olmuştur. Günümüzde terörizm ile de ilişkilendirilen ve bir suç olarak tanımlanabilen radikalleşme geçmişte bir suç olmanın aksine siyasal ve sosyal reform yapmaya çalışma anlamında kullanılmaktaydı. Radikalleşmenin veya radikal fikirlerin neyi kapsadığı keskin hatlarla belirlenemese de radikalleşmenin şiddete varabilen bir süreç olduğu birçok akademisyen tarafından kabul edilmektedir. Bu süreç, bir kişinin aşırılıkçı görüşleri benimsediği ve şiddet içeren bir eylemde bulunmaya doğru ilerlediği zamanı kapsamaktadır. Terörizm literatüründe de radikalleşme pasifizmden şiddete doğru yükselen bir süreç, bir yol olarak değerlendirilmektedir.² Bir bireyde radikalleşme sürecinin başlamasında en başta neyin neden olduğu veya radikalleşmenin başlamasından sonra şiddet içeren eylemlerde bulunmasına kadar olan süreçte hangi faktörlerin etkili olduğu konusunda birçok görüş mevcuttur. Ancak genel hatları ile tanımlamak gerekirse radikalleşme, kişi ve grupların güç, istek ve ihtiyaçlarından doğan, içerisinde kendisini besleyen ve dayanak oluşturan birçok etken bulunduran ve şiddetle sonuçlanabilen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ World Health Organisation “Violence Injury Prevention” https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf s.21 (Son Erişim Tarihi 05.02.2022)

² İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, 2017, s.589.

20. yüzyıl sonrası ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukuk konularına dahil edilen soykırım, en uç şiddet olaylarından biri olarak görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'daki Nazi yönetiminin Yahudilere yönelik daha önce dünya üzerinde görülmemiş bir şekilde sistematik, planlı, tüm devlet bürokrasisinin dahil edildiği, belirli bir topluluğu hedef alan ve açık bir şekilde yok etme kastı içeren bir şiddet eylemi sonucunda soykırım kelimesi ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında sıkça kullanılan kelime sadece yeni tür şiddeti tanımlamakla kalmayıp aynı zamanda bir hukuki terim niteliği kazanmıştır. Öncelikle Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreterliği tarafından tarafların da fikir ve görüşlerine başvurularak soykırım teriminin tanımı ve kapsamı belirlenmiş daha sonrasında 1948 yılında BM Genel Kurulunda "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme" kabul edilmiş, 1951 yılında da yürürlüğe girmiştir.³ Soğuk Savaş'ın başlamasının ardından 1970'lere kadar soykırım suçu neredeyse hiç konu edilmemiş, daha sonrasında ABD'deki sosyal hareketler ve siyasi hayat konuya olan ilgiyi arttırmaya başlamıştır. 1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile erişilemeyen kaynak ve bilgilere erişim açılmış ve konu ile ilgili yazılan makale ve kitap sayısı artmıştır. 1990'ların başında meydana gelen Yugoslavya ve 1994'te Ruanda'daki şiddet olayları sonrasında konu ile ilgili çalışmalar da artmıştır.

1994 yılında, popüler basın Ruanda'daki soykırımı etnik gruplar arasındaki bir kabile savaşı olarak tanımlamış⁴ ve bu tanımlama ile Batı dünyası, Ruanda'daki veya çıkarları dışında kalan herhangi bir yerdeki insanlık suçlarına karşı duruşunu ve tepkisizliğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁵ Ruanda'da 1994 yılında 100 gün gibi kısa bir süre içinde bir milyondan fazla insan öldürülmüş, 150.000 ila 250.000 arasında

---

³ United Nations, "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (Son Erişim Tarihi 27.01.2022)

⁴ Estes, Cherice Joyann *The Western Media and the Portrayal of the Rwandan Genocide*, History in the Making, New York Times, C. 3, Sayı 5, 2010, [<https://www.nytimes.com/1994/04/09/world/terror-convulses-rwanda-capital-as-tribes-battle.html>] (Son Erişim Tarihi 03.02.2022) ve Philip Verwimp, *Machetes and Firearms: The Organization of Massacres in Rwanda*, **Journal of Peace Research**, C. 43, Sayı 1, 2006, s. 5.

⁵ Öncel Sercerman, *Batılı Kolonyal Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi*, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C. 9, Sayı 18, 2013, s. 36-37.

kadına da tecavüz edilmiştir.⁶ 1990 ile 1994 yılları arasında iç savaşın ardından gerçekleşen soykırım, temelinde ülkenin kolonileşmesinin ardından kimliklerin ırksallaştırılması ve bunun neden olduğu radikalleşmeyi barındırmaktadır. 1994'teki Ruanda'daki soykırım uzun dönemli bir radikalleşmenin ortaya çıkardığı en üst düzey bir şiddet olayıdır. Soykırım esasen radikalleşen tarafların birbirine olan nefretinin dışavurumu olarak da görülebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı öncelikle radikalleşmenin ne olduğu açıklanarak Ruanda tarihinde etnik grupların hangi olaylar ve gelişmeler sonucunda radikalleştiklerini görmek, ülkede nefretin artması ve şiddetin ortaya çıkmasına hangi olayların sebep olduğunu tespit etmek ve uzun süren bir radikalleşme sonucunda ortaya çıkan soykırım olaylarına Batılı kolonyal güçlerin kolonileşme ile birlikte ülkede uyguladıkları politikaların etkilerinin ortaya koyulmasıdır. İlk olarak Almanlar daha sonra Belçikalılar tarafından koloni haline getirilen ülkede tarihsel olarak var olan ancak koloni döneminde perçinlenen ve kimikleştirilerek yasallaştırılan etnik ayrımın radikalleşme çerçevesinde açıklanarak soykırımın temel nedenlerini daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışılmaktadır.

Metodolojik yönelimi nitel araştırma olan bu çalışmada uygulanan metod ise vaka analizidir. Vaka analizi, bilindiği üzere, çeşitli araştırmalar sonucu yapılan analizlerle vakanın durumunu ortaya koyan bir tür çalışma metodudur. Bu çalışmada vaka analizini besleyen iki tür araştırma metodu izlenmiştir: İlki betimsel analizdir. Yerli ve yabancı kaynaklar derlenmiş ve konuyla ilgili olarak incelenmiştir. Tezin vaka analizini zenginleştiren ikinci araştırma metodu ise içerik analizi olmuştur. Soykırımı yönlendiren radyo yayınlarının içerik analizi şiddet öğeleri içeren kelimeleri sayılmış ve en sık kullanılan nefret ifadeleri belirtilmiştir. Bu yönde radyo yayınlarının İngilizce versiyonları geniş biçimde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde radikalleşmenin ne olduğu ve başından sonuna kadar radikalleşmeyi besleyen ve etkileyen unsurlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölümde ise koloni öncesi dönemden başlayarak Ruanda'nın siyasi tarihi

---

⁶ United Nations, *Rwanda: A Brief History of the Country* [<https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/historical-background.shtml#prior-to-colonial-era>] (Son Erişim Tarihi 06.08.2021).

incelenmiş ve bu dönemde Batı'nın ülke üzerindeki etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise soykırımı giden süreçte radikalleşmeyi etkileyen unsurlar ayrıntılı bir şekilde verilip ülkede meydana gelen soykırımı ve soykırımı giden sürece Batı'nın ülkeye uyguladığı politikaların etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Ruanda koloni öncesi dönemde Afrika kıtasında diğer ülkeler ile kıyasla güçlü bir krallık ile yönetilmekteydi. Her ne kadar ülke Twa, Hutu ve Tutsi gruplarından oluşsada gruplar arasındaki ayırım hiçbir zaman koloni dönemindeki kadar keskin olmamıştır. Koloni öncesi dönemde her ne kadar kral Tutsi grubuna mensup olsada etnisite vurgulanmamış, krala tüm grupların üstü gözüyle bakılmıştır. Ayrıca gruplardaki ayırım keskin olmamakla birlikte ekonomik konuma göre gruplar arası geçiş ve evlilik de mevcuttu. Ülkede küçük çatışmalar yaşansada asıl çatışma ortamı kolonileşme sonrasında daha önce var olmayan ve Batı'ya özgü siyasal politikaların ülkeye uygulanması ile başlamıştır. Ruanda öncelikle resmi olarak 1884-1885 Berlin Konferansı'nda Burundi bölgesi ile birlikte Almanya'ya koloni olarak verilmiştir. Alman koloni yönetimi bölgedeki yönetimi değiştirmemiş, merkezi hükümeti güçlendirerek Tutsi kral ve şefleri aracılığı ile yönetmeyi tercih etmiştir. Alman koloni yönetimi Belçika gibi etnik gruplar arasındaki elitizmi ırksal ayrıma çevirmese de üstün ırk anlayışını bölgeye empoze etmeye çalışmıştır.⁷ Almanya 1907 yılına kadar dolaylı bir yönetimi tercih etmiş, daha sonrasında bölgede tam varlık göstermeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile de 1885 Berlin Anlaşması'nda savaş durumunda koloni bölgelerinin çatışma dışı kalma kararına uyulmamış Ruanda'daki çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalar sonucunda bölgenin hakimiyeti Belçika ve İngiliz kontrolüne geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Milletler Cemiyeti kararı ile Ruanda ve Burundi bölgesi Ruanda-Urundi adı ile Belçika mandası olarak kabul edilmiştir. Belçika Almanya'nın aksine birçok alanda köklü değişiklikler yapmıştır. Tüm Ruandalılar koloni idaresinin gerçekleştirdiği nüfus sayımında boy, kilo, burun uzunluğu ve göz şekli taramalarına tabi tutulmuş ve sonucunda kendilerine hangi ırka

---

⁷ Nigel Eltringham, 'Invaders who have stolen the country': *The Hamitic Hypothesis, Race and the Rwandan Genocide*, **Social Identities**, C. 12, Sayı 4, 2006, s. 439

mensup olduklarına dair kimlik kartı verilmiştir.⁸ Daha sonrasında gruplar arası ayrım keskinleşmiş, ülkedeki tüm birimler bu kimlik kartlarına göre düzenlenmiş, Tutsiler yönetici konuma getirilirken Hutular tamamıyla sadık kullar olarak görülmüş ve koloni yönetimi ülkedeki politikalarını bu ayrıma göre düzenlemiştir. Sadece koloni yönetimi değil Katolik Kilisesi'nin de tutumu bu yönde olmuştur. Sonucu soykırıma gelen Hutu ve Tutsi ayrımını hızlandıran en önemli etken bu politikadır. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Ruanda'da kimlik politikası pekişerek yerleşmeye devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Milletler Cemiyetine son verilerek yerine Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuş ve BM Şartı'nda koloni ülkelerindeki insanlara özgürlük, adalet ve koruma vaadi verilmiş,⁹ bunları denetlemek için vesayet konseyi adı verilen özel bir konsey kurulmuş ve Ruanda-Urundi bölgesi de bu vesayet sistemine dahil edilerek Belçika vesayetine verilmiştir. Bu dönemden sonra Belçika yönetimi de Katolik Kilisesi de uluslararası kamuoyunun baskıcı neticesinde politika değiştirerek Tutsiler yerine Hutuları desteklemeye başlamışlardır. 1950'lerde Hutular'ın demokrasi ve hak talepleri artarken Tutsiler'in buna karşı aldığı şiddet içerikli önlemler de artmıştır. 1959-1962 yılları arasında Hutular'ın yönetimdeki Tutsi tekeli ortadan kaldırmak amacıyla yaptıkları Sosyal Devrim sonucunda 1962 yılında resmi olarak bağımsızlık ilan edilmiştir. Bu tarihten sonra yönetim Hutular'a geçmiştir.

Bağımsızlığın ilanı sonrasında yapılan seçimlerle PARMEHUTU yönetime gelmiş ve I. Cumhuriyet dönemi başlamıştır. PARMEHUTU en başta tüm vatandaşlara eşit davranılacağını belirtse de ilerleyen dönemlerde Tutsiler'e karşı baskıcı bir politika izlenmiştir. I. Cumhuriyet dönemi genel hatları ile Tutsi mültecilerin ülke dışından yaptıkları gerilla saldırıları, ekonomik problemler, PARMEHUTU lideri Kayibanda'nın bölgesel politikalarının neden olduğu sorunlar

---

⁸ Linda Melvern, **A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide**, Zed Books, Londra, 2000, s. 10-11.

⁹ Birleşmiş Milletler'in dekolonizasyon çabaları, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1 (2)maddesinde şart koşulan "halkların eşit hakları ve kendi kaderini tayin hakkı" ilkesinde dayanmaktadır. Şart, Bölüm XI'de ("Kendi Kendini Yönetmeyen Topraklara İlişkin Bildiri", 73 ve 74. Maddeler), Birleşmiş Milletler'in dekolonizasyon çabalarına rehberlik etmeye devam eden ilkeleri belirledi. Şart ayrıca, Emanet Bölgelerini izlemek için Bölüm XII'de (Madde 75-85) Uluslararası Vesayet Sistemini ve Bölüm XIII'de (Madde 86-91) Vesayet Konseyi'ni kurdu. [<https://www.un.org/dppa/decolonization/en/about>]

ve ırksal sorunlar ile geçmiştir. 1973 yılında Kayibanda'yı Tutsiler'e karşı yumuşak başlı olmakla suçlayan ordu Juvenal Habyarimana önderliğinde darbe gerçekleştirmiş ve ülkenin yönetimine el koymuştur. Bu şekilde II. Cumhuriyet dönemi başlamıştır. II. Cumhuriyet döneminin başlarında ülkede istikrar sağlanmış olsa da 1990'ların başında ortaya çıkan ekonomik kriz ve ülke dışındaki Tutsi diasporasının kurduğu Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF)'nin saldırıları ile istikrar tamamen bozulmuştur. Bu saldırılar sonucunda ülkede iç savaş başlamış ve ülke kaos ortamına dönmüştür. İç savaşı bitirmek amacıyla Batılı güçlerin ısrarı üzerine barış antlaşması imzalanmış ancak antlaşma tamamen başarısız olmuştur. Sosyal devrim sonrasında Kilise ve Batılı güçler desteklerini Tutsiler'den çekerek Hutular'a vermiş ve Tutsiler'e karşı olan nefret söylemleri ve şiddet olaylarına sessiz kalmışlardır.

İç savaşın getirdiği istikrarsızlık, güvensizlik ve düzensizlik 1994 yılına gelindiğinde had safhaya ulaşmıştır. 6 Nisan tarihinde ülke lideri Habyarimana'nın uçağının düşürülmesi bir kırılma noktası olmuştur. Uçağın düşürülmesinden ülke içindeki Tutsiler'i sorumlu tutan Hutu liderler halkı da galeyana getirerek Tutsiler'e karşı soykırım başlatmıştır. Yüz gün gibi kısa bir süre içerisinde bir milyondan fazla Tutsi ve ılımlı Hutu öldürülmüştür. Bu süre içerisinde basit bir soykırım yapılmamış devlet eliyle planlı bir şekilde ülkedeki tüm Hutular'ı dahil ederek gerçekleştirilmiştir. Soykırımında kurbanlar acı çektirilerek ve işkence yapılarak öldürülmüştür. Temmuz 1994'te Tutsiler'in yönetimi ele geçirmesi ile soykırım sona ermiştir. Soykırım sırasında Batı'nın müdahale etmedeki isteksizliği soykırımın aylarca kontrolsüz bir şekilde devam etmesine, şiddetin artmasına ve ölü sayısının yükselmesine neden olmuştur.

Tüm bu süreç içerisinde geçmişten beri var olan ancak koloni döneminde Batılı güçler tarafından perçinlenen güç mücadelesinin önce iç savaşa, sonrasında ise soykırıma neden olduğu ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Her ne kadar tüm suç Batılı güçlere yüklenemesede koloni dönemi ile Batılı tekniklerin ülkeye uygulanmaya çalışılmasından sonra ülkedeki istikrarsızlık ve çatışmanın arttığı da bir gerçektir. Sonucu iç savaş ve sonrasında soykırıma varan radikalleşme sürecinde Batılı güçlerin yadsınamayacak derecede etkileri mevcuttur. Ülkemizde Ruanda soykırımı ve Batılı kolonyal güçlerin bu soykırım üzerindeki etkilerini, uzun süren radikalleşme üzerinde

hangi olayların etkili olduğunu, grupların birbirlerine olan nefretlerinin hangi olaylar ile arttığını, medyanın soykırım öncesi ve soykırım sürecinde halkı manipüle etmesi ve şiddet olaylarına ne ölçüde katkı sağladığı tarihsel süreç içerisinde ayrıntılı bir şekilde ele alan yeterince akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ülkemizdeki söz konusu akademik boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

BÖLÜM 1. RADİKALLEŞME

Radikalleşme kelimesi Latince'den türetilmiş bir sözcük olup, “bir köke ya da köklere ait olmak”, “bir kök ya da kökler hakkında” anlamlarına karşılık gelmektedir.¹⁰ “Köktencilik” olarak da çevrilen kelime toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda köklü bir değişimi savunma anlamında kullanılmaktadır.¹¹ Radikalizmi, diğer değişim isteyen akımlardan ayıran fark, değişimin aşamalı ve reformcu bir şekilde değil, var olanı yok edip yerine yenisini koyma biçiminde yapılmaya çalışılmasıdır.¹² Radikalizm ya da köktencilik “siyasal, toplumsal ya da ekonomik alanda köklü değişimi savunmak” olarak her ideolojiye ait olan kökten bir değişimi içermektedir.¹³ Radikalleşme, radikalizm ve radikal kelimeleri tarihte ilk olarak 18. yüzyılda sonlarında İngiltere siyasetinde kullanılmıştır.¹⁴ Daha sonra, Fransa’da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu üç kavram her ne kadar birbiri ile bağlantılı olsada ayrı ayrı incelemek radikalleşmeyi daha iyi anlayabilmek için önemlidir.

Radikal kavramı günümüzde her ne kadar olumsuz anlamda kullanılıyor olsa da 18. yüzyılda Aydınlanma, Fransız ve Amerikan Devrimleri gibi siyasal ve sosyal reform yapmaya çalışan insanları tanımlamak için kullanılıyordu. 19. yüzyılda ise daha sosyal ve politik bir kavram haline gelmiş, günümüzde normal kabul edilen birtakım siyasi taleplerin sahiplerini nitelendirmek için kullanılmaktaydı.¹⁵ Örneğin o dönemde kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesi radikal olarak adlandırılan kişiler tarafından dile getirilmekteydi.¹⁶ 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İngiltere’de radikaller neredeyse liberaller kadar saygındı, hatta bu terim bazen Liberal

---

¹⁰ William Outhwaite ve Tom Bottomore, **The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought**, Oxford, Blackwell Publishing, 1993, s. 541.

¹¹ Mehmet Kurum ve Engin Avcı, *Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması*, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı 28, 2014, s.54.

¹² Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınevi, 2004, s. 371.

¹³ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, *Avrupa’da Radikalleşme ve DAES: DAES’in Evrilmesi ve Avrupa Güvenliğine Yönelik Tehditler* **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 2015, Sayı 29, s. 122.

¹⁴ Astrid Bötticher, *Towards Academic Consensus Definitions of Radicalism and Extremism*, **Terrorism Research Initiative**, C. 11, Sayı. 4, 2017, s. 73

¹⁵ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, **op. cit.**, s. 122.

¹⁶ **Ibid.**

Partinin bir kanadını tanımlamak için kullanılıyordu.¹⁷ Bu dönemde radikallerin çoğu şiddete başvurmeyen eylemcilerdi. 1970'lerde ise radikalleşme terimi, şiddet içeren, genellikle gizli grupların oluşumunda etkileşimli (sosyal hareket / devlet) ve süreçsel (kademeli yükselme) dinamiklerini vurgulamak için ortaya çıkmıştır.¹⁸ Kavramın sözlük anlamı; İçişleri Bakanlığının güvenlik terimleri sözlüğüne göre 'mutedil' kelimesinin karşıtı olarak kullanılabilen; fundamental olan aşırı, köktenci gibi manalara gelmektedir.¹⁹ Oxford sözlüğü ise radikal kelimesini "büyük veya aşırı sosyal veya politik değişiklik olması gerektiğine inanmak veya ifade etmek" olarak açıklamaktadır.²⁰

Radikalleşme kavramı da radikal kavramı gibi ortaya çıkış tarihi birkaç yüzyıl geriye gitmektedir ve zaman içerisinde hem değişim geçirmiş hem de üzerinde uzlaşmaya varılamamıştır.²¹ Radikalleşmenin ne olduğu ve insanların nasıl ve neden radikalleştiklerine dair birçok açıklama vardır. FBI (Federal Bureau of Investigation/Federal Soruşturma Bürosu) resmi sitesinde radikalleşmenin çoğu zaman derin bir kişisel ihtiyacı karşılamaya çalışırken gerçekleştiğini savunmaktadır ve radikalleşmeye neden olan kişisel ihtiyaçları şu şekilde listelemektedir; güç, başarı, üyelik, önem, amaç, ahlak, heyecan.²² Birçok araştırmacı radikalleşen bireyler kadar çok sayıda radikalleşme nedeni olduğunu belirtmektedir.²³ Genel olarak, yetkililer radikalleşmeyi (demokratik) normallikten bir tür aşırıcılığa bir hareket veya dönüşüm olarak görürler; burada hareket genellikle radikal fikirlerle başlar ve şiddetle biter. Bu iki kavramın, normallik ve aşırıcılığın aslında neyi kapsadığı ise tam olarak belli değildir. Kural olarak, normallik kültürel ve politik olarak belirlenir ve her zaman müzakereye tabidir ve bu durum radikalleşme kavramı için sağlam bir temel

---

¹⁷Alex P. Schmid, *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*, **International Centre for Counter Terrorism Research Paper**, 2013, s. 6.

¹⁸ **Ibid.**

¹⁹ İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı yayınları, 2017, s.589.

²⁰ Bkz: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/radical> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

²¹ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, **op. cit.**, s. 122.

²² Detaylı bilgi için bkz: <https://www.fbi.gov/cve508/teen-website/why-do-people-become-violent-extremists> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

²³ Tobias Gemmerli, *Radicalisation: A Politically Contrived Concept*, **Danish Institute for International Studies**, 2015, s. 3.

oluşturmayı zorlaştırır.²⁴ Ancak ortak olmasa da radikalleşmenin birçok tanımı mevcuttur; Oxford sözlüğünde radikalleşme “politik veya dini inançlarında birisini daha radikal (aşırı) hale getirme eylemi veya süreci”²⁵ olarak tanımlanmakta, İçişleri Bakanlığı’nın yayınında ise “genellikle teröre giden yolda uygun motivasyonel ve algısal ön şartların oluşmasını sağlayan süreçleri tanımlamak için kullanılan bir kavram” olarak belirtilmiştir.²⁶

Birçok araştırmacı, radikalleşmeyi çatışmalarda şiddet araçlarına ve stratejilerine artan bağlılık ve kullanımla karakterize edilen bir süreç olarak kavramsallaştırmaktadır.²⁷ Başka bir deyişle, radikalleşme, bir birey içinde başlayan ve büyümek için sosyal bir ortama ihtiyaç duyan psiko-sosyal bir süreçtir.²⁸ Radikalleşme, siyasi şiddetin kullanımının artmasına yol açan bir süreç olarak da anlaşılabilir.²⁹ Danimarka makamları (devlet, belediyeler ve polis) radikalleşmeyi sıklıkla şu şekilde tanımlar; “... bir kişinin, belirli bir politik / ideolojik hedefe ulaşmak amacıyla terörizm de dahil olmak üzere, düzensiz veya şiddetli araçların kullanımını giderek daha fazla kabul ettiği bir süreç.”³⁰

Radikalizm kavramı da diğer kavramlar gibi sosyal bilimlerde tek bir tanıma sahip değildir. Oxford sözlüğüne göre radikalizm, “tam veya eksiksiz siyasi veya sosyal reformu savunan insanların inançları veya eylemleri” dir.³¹ İçişleri Bakanlığı’nın yayınında ise “toplumsal düzeni büyük oranda etkileyen değişimler içeren aşırı siyasi reformlar üretmeye çalışmak veya bunları desteklemek” olarak tanımlanmaktadır.³² Radikalizmin tanımı ve kökleri akademisyenler arasında oldukça tartışmalı bir terimdir, ancak hemen hemen tüm bilim adamlarının kabul ettiği nokta,

---

²⁴ **Ibid.**, s. 2.

²⁵ Bkz: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/radicalization> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

²⁶ İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, s. 589.

²⁷ Alex P. Schmid, **op. cit.**, s. 6.

²⁸ Tunahan Akdaş, *Thinking About Radicalization After so Called Islamic State: An Introduction*, **Journal of Analitic Divinity**, C. 2, Sayı 2, 2018, s. 66.

²⁹ Alex P. Schmid, **op. cit.**, s.6.

³⁰ Tobias Gemmerli, **op. cit.**, s. 2.

³¹ Bkz: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/radicalism> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

³² İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, s.589.

radikal inançları benimsemenin “radikalleşme” olarak adlandırılan bir süreç olduğudur.³³

Radikalleşme bireylerin kendilerine ait olan ve kutsal olarak adlandırdıkları değerleri koruma adına ortaya çıkan düşünsel bir dönüşümdür. Gunn ve Demirden bu süreci şu şekilde açıklamaktadır; “Radikalleşme, kendi gruplarından olmayan ve toplumun çoğunluğu açısından sembolik değerleri olan hedeflere şiddet eylemleri yöneltme sürecidir. Başka bir ifadeyle kavram, terör eylemlerinin gerçekleştirilmesiyle sonuçlanan algısal ve motivasyonel öğelerin kurulmasıdır.”³⁴

Radikalleşme süreci insanlarda “biz ve onlar” algısı oluşturmaktadır.³⁵ İnsanlar ait olduklarını düşündükleri grupları ‘biz’, bu grubun dışında kalanları ise ‘öteki’ olarak tanımlayarak karşıdakini düşman ve tehdit unsuru olarak görebilmektedir.³⁶ Radikalleşme ve şiddet içeren aşırılıklar bir günde gerçekleşmemektedir.³⁷ Özünde radikalleşme, bir kişinin aşırılıkçı görüşleri benimsediği ve şiddet içeren bir eylemde bulunmaya doğru ilerlediği bir süreçtir.³⁸ Schmid’e göre radikalleşme gençlerin, bazen siyasi muhaliflere zarar verme sürecinde kendi kendini yok etmeyi de içeren şiddetli çatışma taktiklerinin kullanımına yönelik ideolojik sosyalleşmelerinin bireysel ama genellikle grup sürecidir. Süreç genellikle yerinden edilme duygusu, göreceli bir yoksunluk hissi, yabancılaşma hissi ve varoluşsal şüphelerle başlar.³⁹

Radikalleşmenin bir süreç olduğu göz önüne alındığında özgürlüklerin kısıtlandığı, adalet ve güven ortamının oluşturulamadığı toplumlarda yaşam mücadelesi veren bireyler, kaçınılmaz bir şekilde şiddet yönelimli davranışlara ve bu

---

³³ Tunahan Akdaş, **op. cit.**, s. 66.

³⁴ Andrew Gunn ve Ahmet Demirden, *Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörizm Olgusu*, **Polis Akademisi Yayınları**, Rapor No. 24, 2019 s. 33.

³⁵ Göktuğ Sönmez, *Radikalleşme, Şiddete Varan Aşırılık (ŞVA) ve Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS): Nedenler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Özelinde Değerlendirme*, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 87, 2016, s. 476.

³⁶ F. Hilâl Onur, *Öteki Sorunsalının Alterite Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme*, **H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 21, Sayı 2, 2003, s. 256.

³⁷ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, **op. cit.**, s. 123.

³⁸ Keiran Hardy, *Comparing Theories of Radicalisation with Countering Violent Extremism Policy*. **Journal of Deradicalization**, Sayı 15, 2018, s. 76.

³⁹ Alex P. Schmid, **The Routledge Handbook Of Terrorism Research**, Routledge, 2011, s. 678-679.

davranışların ortaya çıkardığı tahrip edici sonuçlara maruz kalmaktadır.⁴⁰ Birçok araştırma, radikalleşmeyi farklı yollar ve faktörler barındırsada aynı sonuca varan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ancak Selma Belaala radikalleşme olgusunu belirli bir yerel bağlam içindeki tarihsel, politik ve kültürel koşulların birleşimine bağlar ve bundan dolayı farklı sonuçlar üretebileceğini iddia eder.⁴¹

Radikalleşme kavramı ile ilgili literatürde pek çok farklı yaklaşım bulunmakta ve bunların birçoğunun terör ile ilişkilendirildiği görülmektedir.⁴² Bunun nedeni radikalleşmenin toplumu en çok terör konusunda etkiliyor olmasıdır. Radikalizm ve radikalleşme üzerine çalışma yapan akademisyen ve yazarlar radikalleşmenin bir anda oluşan bir olgudan ziyade pasifizmden şiddete yönelen bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Terörizm literatüründe de radikalleşme pasifizmden şiddete doğru yükselen bir süreç, bir yol olarak değerlendirilmektedir.⁴³ Ted Robert Gurr, radikalleşmeyi “bir grubun sosyal ya da siyasal bir amaç için mobilize olduğu fakat bunda başarısız olup bazı aktivistleri tatmin edememesi ve daha ileriye gitmesini içeren bir süreç” olarak tanımlıyor.⁴⁴ Silber ve Bhatt’a göre ise terörizm radikalleşme sürecinin nihai sonucudur.⁴⁵ Ancak unutulmamalıdır ki kesin ve köktenci çözümlere yönelen yani radikalleşen her bireyin terörize olduğunu söylemek mümkün değildir.⁴⁶ Radikalleşme kavramının en sorunlu sonuçlarından biri de gizli ve spesifik olmayan tehdit algısıdır. Radikalleşme belirtileri denilen şeyler o kadar belirsizdir ki sakal uzunluğundan belirli sembollerin kullanılmasından radikal mahkumiyetlere kadar her şey şüphe uyandırabilir.⁴⁷ Ancak bu işaretler çok nadir teröristler veya radikalleşme ile ilgilidir. Belki bütün teröristler radikal olabilir ancak her radikal terörist değildir. Dolayısıyla radikalleşmeyi, terörle sonuçlanan bir süreç

---

⁴⁰ İhsan Çapçioğlu ve Mehmet Akın, *Radikalleşmenin ve Şiddet Yönelimli Davranışların Önlenmesinde Evrensel Değerlerin Rolü*, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, C. 7, Sayı 4, 2018, s. 3110.

⁴¹ Selma Belaala, **Les facteurs de création ou de modification des processus de radicalisation violente, chez les jeunes en particulier**, Compagnie Européenne d’Intelligence Stratégique (CEIS), 2008, s.19.

⁴² Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 19.

⁴³ İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, s.589.

⁴⁴ Ted Robert Gurr, **Why Men Rebel**, Princeton University Press Princeton, New Jersey, 1970, s. 220.

⁴⁵ Mitchell D Silber ve Arvin Bhatt, **Senior Intelligence. Radicalization in the West: The Homegrown Threat**, New York: Police Department, 2007, s.16.

⁴⁶ İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, s. 589.

⁴⁷ Tobias Gemmerli, **op. cit.**, s. 3.

olarak görmenin mümkün olmadığı gibi başlı başına bir suç olarak tanımlamak da mümkün değildir.

Radikalleşme, esasen kişi veya grupların güç istek ve ihtiyaçlarından doğan, içerisinde kendisini besleyen ve dayanak oluşturulan birçok etken bulunduran bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tori DeAngelis, mevcut siyasi katılımlarının onlara gerçek bir değişim gerçekleştirme gücü vermediğine inanan insanların radikalleşmeye daha açık olduklarını belirtmektedir.⁴⁸ Radikalleşmeye yatkın olan insanların radikalleşme için birçok faktörü araç olarak kullandıkları da bir gerçektir. Örneğin din günümüzde radikalleşme için kullanılan en büyük araçlardan birisi olmuştur. Diğer araçlar arasında siyaset, ekonomi, kimlik, kültür gibi birçok faktör bulunmaktadır. Siyasi güç elde etme veya gücü elinde tutma arzusu, ekonomik yetersizliklerin doğurduğu durumlar veya ekonomik açıdan daha güçlü olma isteği, kimliğin neden olduğu ayrışma ve dışlanma duygusu ve kültürel farklılıklar radikalleşme sürecine katkı sağlayan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tüm süreçlerin kökenine bakıldığında güç isteği radikalleşmenin temelinde bulunan en önemli etkidir. Radikalleşme sürecinin bir sonucu olabilen terörizm konusunda Clark McCauley “zayıfların savaşı” tanımını kullanmıştır. Maddi veya politik olarak güç eksikliği yaşayan gruplar baskıcı güç olarak gördükleri şeylerle savaşır. Bundan dolayı McCauley terörist eylemlerin ve hükümetin bunlara tepkisinin dinamik bir etkileşimi temsil ettiğine ve bir grubun diğerini etkilediğine inanıyor.⁴⁹

Yukarıda bahsedilen radikalleşmenin temel etkenlerini detaylı olarak incelemeyen önce kişi ve grupların benliğinden ziyade radikalleşme sürecini etkileyen dış unsurları incelemek gerekmektedir. Bu unsurlar radikalleşme sürecini besleyen ve çoğu zaman süreci hızlandıran unsurlardır. Aşağıda bu unsurların etkileri detaylı olarak incelenmektedir.

1.1 Radikalleşmeyi Etkileyen Unsurlar

---

⁴⁸ Tori DeAngelis, “*Understanding Terrorism*”, [https://www.apa.org/monitor/2009/11/terrorism] (Son Erişim Tarihi:18.01.2021).

⁴⁹ **Ibid.**

Daha önce de bahsedildiği gibi radikalleşme bir anda oluşan bir olgudan ziyade pasifizmden şiddete yönelen bir süreçtir ve bu süreci etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Devletler, savaşlar, işgaller, eğitim veya eğitimsizlik, sosyo-ekonomik durum ve yoksulluk, medya veya kişisel nedenler gibi birçok faktör toplumların ya da bireylerin radikalleşme süreçlerinde etkili olmaktadır.

1.1.1 Devletlerin Etkisi

Literatürde emperyalist devletlerin varlığı ve bununla birlikte güç arayışı göz önünde bulundurulduğunda zayıf veya başarısız devletlerin radikalleşme ve terörizm için uygun bir ortam oluşturduğu düşüncesi yaygındır. Emperyalist devletler kendi ilgi ve çıkarları doğrultusunda varlık gösterdikleri ülke vatandaşları üzerinde önemli bir etki yaratmaktadırlar. Zayıf devlet ve toplum yapısı, emperyalist devletlerin halkı ve devletleri yönlendirme ve etkilemeleri için uygun ortamın oluşmasını sağlamaktadır. Emperyalist devletlerin radikalleşme açısından en çok etkiledikleri bölgelerden biri de kolonileştirilmiş Afrika ülkeleridir. Koloni yönetimleri, kolonileştirdikleri ülkelere kendi istek ve çıkarları doğrultusunda sosyal, siyasi ve ekonomik bir düzen oluşturmaya çalışmışlardır. Oluşturulmaya çalışılan bu düzen Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti ve Ruanda gibi birçok ülkede sorunlara yol açmıştır. Ülkelerde, kolonyal ülkelerin oluşturduğu üstün ırk söylemleri sosyal düzeni bozmuş, farklılığın insan bedeninde aranması ile insanlar arasında sabitlenmiş bir hiyerarşi oluşturulmuştur.⁵⁰ Bu hiyerarşi ve farklılıkların ırksallaştırılması zaman içerisinde toplulukların ayrışmasına ve güç arayan birey ve grupların radikalleşme süreçlerine ciddi bir şekilde etki etmiştir. Özellikle Ruanda'nın Belçika koloni yönetiminin kontrolüne geçmesinin ardından ülkedeki etnik grupların sınıflandırılarak etnik kimlik kartlarının verilmesi ile gruplar birbirlerini ötekileştirmeye başlamıştır. Bu "ötekilik", etnik faktörün bölgesel bakış açısıyla, aşırılığın yaratılmasında ve pekiştirilmesinde önemli bir faktördü.⁵¹ Bu ötekileştirme ile Tutsiler ve Hutular arasındaki ayrım keskinleşmiş, koloni yönetimi öncesinde var olmayan ve giderek şiddetlenen atışmalar görülmeye başlanmıştır.

---

⁵⁰ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s. 149.

⁵¹ Howard Adelman ve Astri Suhrke, **The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire**, Routledge, London ve New York, 2017, s. 73.

Radikalleşme üzerindeki devlet etkisi sadece dıştan gelmemekte devletlerde hükümet tarafından kendi halkına uyguladığı politikalar, baskı ve zulüm de radikalleşme sürecine etki etmektedir. Storm, özellikle otoriterizmin “kötü bir baskı ve zulüm radikalleşme döngüsüne” katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Muhalefet güçlerinin baskısıyla birleşen medeni ve siyasi hak ihlalleri, vatandaşlara sunulan seçenekleri sınırlanmış ve radikal unsurların çekiciliğine katkıda bulunmuştur.⁵² Bu baskı ve radikalleşme süreci bir plan çerçevesinde devletler tarafından bilinçli olarak da sürdürülebilmektedir. Birçok hükümet halkın belli bir kesimi için değerler sınıfının oluşturulması ve daha sonrasında bu değerlerin korunması için tahrik edilmesi yöntemini kullanmaktadır. Tahrik ne kadar güçlü olursa, yoğun veya agresif bir tepkiyi teşvik etmek o kadar büyük olacaktır.⁵³ Bu durum Ruanda’da Hutu hükümeti tarafından halkın Tutsiler’e karşı tavır alması ve agresif tepkilerde bulunması yönünde kullanılan ve halkın radikalleşmesini etkileyen durumlardan birisidir. Hutu hükümeti özellikle iç savaş ve soykırım sürecinde halkı tahrik ederek Tutsiler’i öldürmeye teşvik etmiştir. Bu dönemde hükümetin sözleriyle radikalleşen Hutular Tutsiler’i öldürmeye yönelmişlerdir.

1.1.2 Bireylerin Etkisi

Çeşitli toplumsal ve siyasi gelişmeler, savaş ve çatışmalar, bireylerin kutuplaşmasına ve şiddete yönelmelerine sebep olabilmektedir. Bireyler hem yaşamı anlamlandırma hem de kimlik kazanma gibi iki önemli motivasyonla radikalleşebilmektedirler. Erikson, kimlik kazanma motivasyonu ile radikalleşmenin ergenlik döneminde olduğunu⁵⁴ savunsa da kimlik insanların her döneminde radikalleşmeyi etkileyen bir unsur olmuştur. Radikalleşme modelleri genellikle kimlikle ilgili faktörleri içerirken, kimliğin kendisi nadiren merkezi bir odak noktasıdır.⁵⁵ İdeolojiler de bu iki motivasyon içerisinde yer almaktadır. Bireyin bir ideolojiye bağlanması, iradesini gönüllü olarak o ideolojiye teslim etmesi anlamına

---

⁵² Róisín Hinds, **Islamic Radicalisation in North and West Africa; Drivers and approaches to tackle radicalisation**, GSDRC, 2013, s. 4.

⁵³ Ted Robert Gurr, **op. cit.**, 67.

⁵⁴ Hasan Atak, *Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, Current Approaches in Psychiatry* C. 3, Say 1, 2011, s.172-173

⁵⁵ Leen Aghabi, Dr Neven Bondokji, Alethea Osborne, and Kim Wilkinson, **Social Identity and Radicalisation: A Review of Key Concepts**, WANA Institute, 2017, s 2.

gelir ki; bu şekilde birey o ideolojinin nesnesi haline dönüşür. Tek merkezli düşünce giderek tek doğru düşünceye dönüşebilmektedir.⁵⁶ Farklı kimlik aidiyetlerine sahip bireyler hegemon gücün sahip olduğu ideolojik araçlarla yönlendirilir ve bu da bireylerin kendi yargıları ve düşüncelerini bir kutupta toplaması ve onun etrafında radikalleşmesine zemin hazırlamaktadır.⁵⁷ Bu durum Ruanda örneğinde açıkça görülmektedir. Hem Hutular hem de Tutsiler kendi ideolojileri ve kimlikleri etrafında toplanarak ülkenin mutlak hükümdarı olarak kendilerini görmüşlerdir. Bu durum iki etnik grubun birbirine olan nefretlerinin artmasına ve radikalleşmelerine neden olmuştur. Özellikle iki etnik grubun da elit kesimi mensup oldukları topluluğu etkileyerek radikalleşme sürecine katkı sağlamışlardır.

Dış olay ve koşullar, bireylerin bu olayları algılamaları ve bunları nasıl yorumladıkları ve işledikleri yoluyla radikalleşmeyi etkilemektedir.⁵⁸ Baskı ve zulüm de birey üzerinde bir etki yaratmakta ve bu etki zamanla bireylerin radikalleşmesine neden olabilmektedir. Tutsi kralın, Tutsi şeflerin halk üzerinde uyguladıkları baskı ve zulüm Hutu topluluğundan nefret ve şiddete varan bir radikalleşme olarak geri dönmüştür. Aynı şekilde cumhuriyet dönemlerinde de parti liderleri ve siyasi olarak güçlü kişilerce baskı ve zulme maruz kalan Tutsiler, Hutu kimliğine karşı bir nefret beslemişlerdir. Kimliklerin ırksallaştırılması da bireylerde büyük bir etki yaratmakta ve bu ayrışım zaman içerisinde bireyler üzerinde nefrete ve şiddete varan davranışlar ortaya çıkarabilmektedir.

Eylemler kadar söylemlerde bireyin radikalleşmesine yol açmaktadır. Bir toplumda ırksal veya dini söylemler bireyler üzerinde karşıt düşünceler oluşturabilmekte ve bu karşıt düşünceler muhalif birey veya grupların birbirlerinden nefret etmelerine sebep olabilmektedir. Bu nefret aynı zamanda grupların birbirlerinden üstün oldukları düşüncesini ve diğer gruba karşı üstünlük kurma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Ruanda'daki radyo yayınları radikalleşmeye medya etkisi konusuna girsede yayın yapan kişilerin tutum ve söylemleri, olayları nasıl ele alarak halka yansıtıkları bireylerin radikalleşme üzerindeki etkisini

---

⁵⁶ Aşkın Sökmen, "İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü". T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012 s.43.

⁵⁷ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 24.

⁵⁸ Donatella della Porta, *Radicalization: A Relational Perspective*, **Annual Reviews**,2018, s. 11.

göstermektedir. Yayın yapan kişilerin nefret söylemleri halkta aynı şekilde yankı bulmuştur. Ayrıca nefret kadar sevgi bağı da radikalleşmeye itici bir güç olması için önemlidir. Borum'a göre bir birey, başlangıçta sosyal veya duygusal bağlar nedeniyle radikal bir grup veya radikal bir ideolojiyi benimseyen kişilerle ilişki kurar; bu bağlar ve kurulan ilişki, grup ve kişi adına eylem için itici güç haline gelebilir.⁵⁹ Bu bağlamda devlet, sivil toplum ve medyanın büyük rolü vardır.

1.1.3 Savaş ve İşgallerin Etkisi

Savaş ve işgaller, toplumları ve uluslararası düzeni değiştiren en önemli unsurlardandır. Tarihsel olarak uluslararası düzendeki değişimler büyük ölçüde savaşlar yoluyla gerçekleşmiştir. Değişen ve dönüşen toplumlar ve devletler beraberinde değişen ve dönüşen bireyleri getirmektedir.⁶⁰ Çatışma, savaş ve işgal dönemlerinde karşı taraf şeytani özelliklere sahip bir düşman olarak tanımlanmaktadır. Güney Afrika'da apartheid sisteminin sebep olduğu beyaz düşmanlığı günümüzde ülkeye kıtanın diğer kesimlerinden gelen göçmenleri de düşman olarak görmeye başlamalarına kadar ilerlemiştir. Bu düşmanlık şiddet olaylarını doğurmuş ve birçok göçmen öldürülmüştür. Kolonyal güçlerin uyguladıkları politikaların sonuçlarını bağımsızlığını kazanmış ülkelerde günümüzde dahi görmek mümkündür. Güney Afrika işgal güçlerinin uyguladıkları politikanın bireyleri ve toplumları nasıl değiştirdiğine ve radikalleşmenin şiddetle sonuçlanmasına en güzel örneklerden biridir. Savaşların radikalleşme üzerindeki etkisine verilebilecek bir diğer örnek de Ruanda'dır. Ruanda'da birbirinden nefret eden iki grubun iç savaş dönemi ile nefretleri perçinlenmiş ve süreç soykırım ile sonuçlanmıştır. İç savaş döneminde karşı tarafı yok edilmesi gereken bir düşman olarak gören Hutu halkı soykırıma büyük ölçüde katılım sağlamıştır.

Batı 'da İslamofobi şeklinde bir algı haline gelen radikalleşme, yaşanan savaşlar ve işgallerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İslamofobi her ne kadar 11 Eylül saldırıları sonrasında oluşan korku, endişe ve hoşgörüsüzlüğün, ayrımcılığın ve ırkçı eğilimlerin bir sonucu olarak medya kanalları ile yaygınlaşsada kökeni yakın

---

⁵⁹ Randy Borum, *Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories*, **Journal of Strategic Security**, C. 4, Sayı. 4, 2012, s. 27.

⁶⁰ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 24.

geçmişte Sovyetler Birliğinin dağılımına uzak geçmişte ise Oryantalist yaklaşımın doğuşuna kadar uzanmaktadır. Kendisini medeniyetin merkezi olarak gören Batı, medeniyetin doğulu kökenlerini yok sayarak Müslümanları ırkçı bir yaklaşımla dışlayıp ötekileştirmiştir. Geçmişten gelen Haçlı Seferleri, sömürgeleştirme politikaları, aşağılayıcı, alçaltıcı, kötileyici eğilimleri Müslümanlarda ayna etkisi yaratmış ve karşı tepkilere neden olmuştur.⁶¹ 11 Eylül saldırıları sonrasında İslami terörizmi Ortadoğu olarak gören ABD bu durumun antidemokratik rejimlerden kaynaklandığını savunmuş ve bölgedeki ülkelere demokrasi götürme adı altındaki işgallerini meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁶² Batı dünyasının Müslümanların yaşayıp yönettiği toprakları işgal etmesi radikal grupların dinler arası karşıtlıklar üzerine argüman kurmasına ve bu işgallerin Haçlı Seferleri'nden farklı olmadığını vurgulamasına neden olmuştur.⁶³ ABD işgal sonrası bölgedeki hükümetleri değiştirmiş ve sözde demokrasiyi bölgeye entegre etmeye çalışmıştır. Bölgedeki siyasi grupların da pozisyonlarının değişmesine neden olmuştur. Bu değişim grupların birbiri ile çatışmasına ve terör faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Örneğin Kürt ulusçuluğu bu dönemde yükselişe geçmiştir. İslamofobinin Batı dünyasında kökleşmesinde iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi yani Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Bloğunun çökmesi ile oluşan ortam önemli bir zemin hazırlamıştır.⁶⁴ Doğudan gelen göç dalgası ulusal güvenlik, küresel çatışma, uluslararası düzensizlik ve kimlik meseleleri ile ilgili tartışma konusu olmuş, ülkeler ve toplumlar arasında etnik, dinsel ve kültürel bakımlardan farklılaşmalara yol açtığı ileri sürülmüştür.⁶⁵ Batı dünyası, göçmenlere ve işgal ettikleri topraklardaki yerli halka karşı ırkçı ve baskıcı bir tutum sergilemiştir. Müslümanlar da kendi yaşam biçimlerini, geleneksel toplum düzenlerini, gelenek ve değerlerini etkileyip değiştiren Batı'yı kendilerine bir tehdit olarak görmüş ve karşı tavır takınmışlardır. Özpek'in de dediği gibi 11 Eylül saldırıları sadece belirli bir toprak parçasını yöneten hükümetleri değiştirmemiş aynı zamanda bölge devletlerinin ve topluluklarının siyasi

---

⁶¹ Mehmet Yüksel, *İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm Ya Da Batı ve Öteki*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 72, Sayı 1, 2014, s. 198.

⁶² Burak Bilgehan Özpek, *En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, Ortadoğu Etütleri, C. 3, Sayı 2, Ocak 2012, s.185.

⁶³ *Ibid.* s. 204.

⁶⁴ Mehmet Yüksel, *op. cit.*, s. 189.

⁶⁵ *Ibid.* s. 195.

pozisyonlarını da etkilemiştir.⁶⁶ Bu durum, tarihsel süreç içerisinde Müslümanların diğer milletler ile olan ilişkisi veya Afrika’da kolonileşme ile birlikte kolonyal güçlerin yerlileri köleleştirilmesi veya ikinci sınıf insan olarak tanımlayarak kendilerini üstün görmeleri ile alakalıdır.

Yaman, Afrika sömürgeleri, İsrail’in yıllar süren Filistin işgali, Bosna ve Çeçenistan savaşları, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgal etmesi, Ebu Garib hapishanelerindeki işkence görüntülerinin küresel medya aracılığıyla dolaşıma girmesi gibi gelişmelerin bölgede terör ve karşı şiddet oluşumuna yönelik hazırlayıcı bir zeminin varlık kazanmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Radikal İslam aktivistleri arasında savaştan sonra meydana gelen siyasi bölünme ile şiddet içeren radikalleşme ortaya çıkmıştır. Başka bir örnek olarak Güney Afrika Cumhuriyeti’nde Apartheid döneminde yerlilerin beyazlara karşı şiddet içeren eylemlere varan mücadeleleri verilebilir. Bu örnek ve yargıların bir süreç içerisinde, farklı milliyetçi, dini ve toplumsal etkenleri barındırarak farklı sonuçlarla meydana geldiği unutulmamalıdır. Sonuçta radikalleşme savaşlardan yorulmuş toplumlarda, zulme veya işgale uğrayan ve bunlara karşı koyan gruplarda da ortaya çıkabilmektedir.⁶⁸

1.1.4 Eğitim ve Eğitimsizliğin Etkisi

Geçmişten günümüze radikalleşme tanımlarının değiştiği gibi strateji ve yöntemler de değişmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi radikal kavramı daha önce reformcular veya bazı partilerin kolları için kullanılırken daha sonrasında bu tanım değişmiştir. Literatürde radikalleşmenin terör ile ilişkilendirildiği göz önünde bulundurulduğunda eğitimsizliğin etkisini anlamak için terör en iyi örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Terör örgütleri ulusal veya uluslararası ortamda kendilerini gösterebilmek veya sosyal alanda varlıklarını sürdürebilmek için sürekli olarak strateji değiştirmekte ve yeni yöntemler aramaktadırlar. Sosyal alanda varolabilmeleri için yeni katılımcılar bulmaları ve onları kendi ideolojileri

⁶⁶ Burak Bilgehan Özpek, **op. cit.**, s. 205.

⁶⁷ Fatih Yaman, *İslam Toplumlarında Şiddet Yanlısı Radikalleşme Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*, **Milel ve Nihal**, C. 13, Sayı 2, 2016, s. 52.

⁶⁸ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 24.

doğrultusunda yönlendirebilmeleri çok önemlidir. Eğitimsiz, kimliksiz ve algılarının yönetilmesi kolay bireyler terör örgütleri için toplumda nüfuz etmesi kolay ve en önemli kişilerdir. Özellikle ergenlik döneminde ailevi problemleri olan, düşük gelirli, eğitim düzeyi düşük bireyler terör örgütleri için hedef haline gelebilmektedirler.⁶⁹ Ortadoğu ülkelerine baktığımızda pek de üretken ekonomisi olmayan ülkelerde gençlerin işsizlik, eğitim alamama durumu, siyasi katılım önündeki engeller radikalleşmeye yönelmelerine neden olabilmektedir.⁷⁰ Radikalleşme süreçleri, yöntemleri ve manipüle edilmesi kolay insanlar sayesinde terör sürekli yenilenebilen insan gücüne, ekonomik sisteme ve alansal meşruiyete ulaşmaktadır.⁷¹

Eğitimsizlik kadar eğitim sistemi ve eğitimin nasıl verildiği de radikalleşme üzerinde büyük etki yaratmaktadır. Ayrımcı ve özel kurumların ortaya çıkması, okul yapısındaki değişim, herkese eşit eğitim hakkı ve fırsatının olmaması, eğitim sürecinde bazı bireylerin aidiyet duygularını kaybederek dışlanmaları gibi durumlar küçük yaşlardan bireyleri ayrıma ve ayrışmaya zorlamakta ve bu durum zamanla çatışmaya neden olabilmektedir.⁷² Eğitim sisteminin yapısı, kolonyal dönemde Ruanda'da çatışmaların altında yatan sosyal-yapısal ve psiko-kültürel koşulların çoğuna katkıda bulunmuştur.⁷³ Etnik kimliklere bağlı olarak eğitime erişimin farklı olması ikili kimliklerin sertleşmesine neden olmuştur. Elbette ki eğitim sistemi ve eğitim tek başına şiddet olaylarına yol açtığı söylenemez ancak radikalleşme üzerinde etkili olduğu da bir gerçektir. Bir diğer örnek olarak Nazi rejiminin uyguladığı politikalar verilebilir. Nazi rejimi altında değişen okul yapısı ve benzer bir şekilde Yugoslavya'da 1980'lerin sonu ile 90'ların başında eğitim sisteminin merkeziyetçi ve ulusal bir hal alması, bireylerin radikalleşme sürecine etki etmiştir.⁷⁴

---

⁶⁹ Oktay Çelik, *Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, 2015, s. 118.

⁷⁰ Muhammed Faruk Çakır, Ömer Aslan, Hakan Kıyıcı, Hatice İlbay Söylemez, Müberra Öztürk, Yakup Şahin ve Mehmet Demirbaş, *Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm*, Polis Akademisi Yayınları:26, Rapor No. 8, 2017 s. 30.

⁷¹ **Ibid.**

⁷² Elisabeth King, *From Classrooms to Conflict in Rwanda*, Cambridge University Press, 2014, s. 166.

⁷³ **Ibid.** s. 68

⁷⁴ **Ibid.** s.166

Ayrıca terör örgütlerinin üyelerine bakıldığında hepsinin yoksul ve eğitimsiz olmadığı, çok iyi eğitim almış kişilerin de olduğu görülmektedir.⁷⁵ Eğitim kurumları da terör örgütlerinin militan toplama yeri olarak öne çıkmaktadır. Aslan ve Kıyıcı terör örgütlerinin yalnızca az gelişmiş ülkelerdeki üniversiteleri militan kazanma yeri olarak görmediklerini, gelişmiş ülkelerde de eğitilmiş kesimden terör örgütlerine katılımın olduğunu ve terör saldırılarında aktif rol aldıklarını belirtmektedirler.⁷⁶ Zira Küçükcan da son yıllarda şiddet ve terör grupları içinde yer alanların bir kısmının iyi eğitilmiş ve orta sınıf mensubu çevrelerden geldiğinin gözlemlendiğini belirtmektedir.⁷⁷ Bu durum ekonomik ve sosyal statü ile şiddet ve terör arasında pozitif bir korelasyonun her zaman geçerli olmadığını göstermektedir.⁷⁸ 11 Eylül saldırıları, saldırıyı gerçekleştiren teröristlerin eğitilmiş kişiler olmasından dolayı uyarı niteliği taşımaktadır. Bu saldırılar sonrasında terör ve radikalleşme çalışmalarında örgütlerin eğitilmiş, orta sınıfa mensup ve şehirli kimseleri de içlerine alabildikleri genel olarak kabul görmeye başlamıştır.⁷⁹ Ghatak ve Gold çalışmalarında yüksek eğitim ve zenginlik düzeyine sahip insanların diğerlerine göre terörizme katılma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Bu durumun nedenini kapsamlı bir şekilde inceleyen yazarlar, argüman olarak göreceli refahından dolayı bir ölçüsü olan eğitimsel kazanımın, terörizm faaliyetini güçlendirebilir olduğunu belirtmektedirler. Çünkü eğitilmiş bireylerin adaletsizlik olaylarının daha fazla farkında olabilir, sosyal sorumluluk duygusunun ve sivil katılım duygusunun gelişmesine katkıda bulunabilir olduğunu belirtmektedirler.⁸⁰

1.1.5 Yoksulluğun Etkisi

Radikalleşme ve terörizmin alt metinlerinde yoksulluk ve cahillik kavramlarının yer aldığı dünyada birçok lider ve politika yapıcı tarafından ortak görüş

---

⁷⁵ Meral Sabun, “İslam Hukukunda İntihar Eylemleri” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2018, s. 22-23.

⁷⁶ Ömer Aslan ve Hakan Kıyıcı, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerden Radikal örgütlere: Türkiye’de Radikalleşme, Terör ve Üniversite*, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, C.19, Sayı 2, 2017, s. 22-23.

⁷⁷ Talip Küçükcan, *Terörün sosyolojisi: Toplumsal kökenleri anlama imkânı*, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. 6, Sayı 24, 2010, s.45.

⁷⁸ **Ibid.**

⁷⁹ Ömer Aslan ve Hakan Kıyıcı, **op. cit.**, s. 24.

⁸⁰ Sambuddha Ghatak and Aaron Gold, *Development, Discrimination, and Domestic Terrorism: Looking Beyond a Linear Relationship*, **Conflict Management and Peace Science (CMPS)**, 2015, s. 4.

olarak ileri sürülmektedir. Böyle bir düşüncenin ortaya çıkmasındaki temel neden; maddi ve manevi olarak kaybedecek bir şeyi olmayan bireylerin çoğu zaman kendilerini belli bir düşünce kalıbının içerisine hapsetmeleri ve kendilerinin de zarar görebileceği eylemlere katılma eğilimi göstermeleridir.⁸¹ Yapılan araştırmalarda ülke içerisinde ekonomik eşitsizliklerin ortaya çıkışı ile ayrımcılığın oluşması, radikal eylemlerin artmasında rol oynadığı görülmektedir.⁸² Alesina, kötü ekonomik koşulların ülkelerde siyasi darbe olasılığını arttırdığını öne sürmektedir.⁸³

Bazı araştırmalar terörizmin ve radikalleşmenin fakir ülkelerde daha fazla olduğunu öne sürerken bazı araştırmalar terörizmin daha gelişmiş ülkelere kaynaklandığını savunmaktadır.⁸⁴ Bazı araştırmalar ise yoksulluk ve terörizm arasında bir ilişki olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bu durum yoksulluk ile radikalleşme ve terörizm arasındaki bağlantının olup olmadığını söylemeyi zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı ekonomik koşulların radikalleşme üzerinde her zaman direkt bir etkisi olduğunu söylemek zordur. Ancak bazı ülkelerde bir itici güç olduğu da göz ardı edilmemelidir. Radikalleşme ve terörizmi yoksulluk ile bağdaştıran tartışmaların çoğu 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkmıştır.

Radikalleşmeye neden olan faktörlerin birbiriyle etkileşim içinde olduğu değerlendirilmektedir. Faktörleri yalıtılmış şekilde tek tek ele alıp test etmek mümkün olamamaktadır. Ülkelerdeki radikalleşme ve terör olaylarından dolayı ülkeler bütçe planlamasında eğitim, sağlık veya hizmet gibi sektörlerin bütçesinden kısarak askeri yatırımları arttırmakta ve bu da ülkelerde halkın kaliteli eğitim ve sağlık hizmeti alabilme imkanını azaltmaktadır. Okulu bırakma oranları da yoksullukla bağlantılıdır.⁸⁵ Yoksulluktan dolayı eğitime ulaşamayan, sosyal ve siyasal ortamlarda kendisine bir yer bulamayan bireyler radikal düşüncelere ve eylemlere yönelebilmektedirler. Ruanda'da Hutular'ın Tutsiler kadar eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin oldukça düşük olması, koloni yönetimi ırk politikasının yarattığı ırk ayrımı giderek derinleşmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişemeyen

---

⁸¹ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 26.

⁸² Sambuddha Ghatak and Aaron Gold, **op. cit.**, s. 17.

⁸³ Alberto Alesina ve Şule Özler, Roubini N and Swagel P, *Political Instability and Economic Growth*, **Journal of Economic Growth**, Sayı 1, 1996, s. 2.

⁸⁴ Sambuddha Ghatak and Aaron Gold, **op. cit.**, s. 3.

⁸⁵ Elisabeth King, **op. cit.**, s. 86.

yoksul halk radikal düşünceleri benimsemeye başlamıştır. Bunun kanıtlarını sosyal devrim sürecinde Hutu halkının devrime katılımında görmek mümkündür.

1.1.6 Medyanın Etkisi

Terör örgütleri bireylere ulaşmak ve onları radikalleştirmek için offline kanallar (aile, akran, okul) gibi online kanalları (televizyon, radyo, gazete, dergi, sosyal medya) da kullanmaktadır.⁸⁶ Geçmişten günümüze teknolojik değişimlerle medya araçları da değişmekte ve gelişmektedir. İlk önce yazılı ve görsel medya araçları daha sonra radyo, televizyon ve son olarak internet ile birlikte sosyal medya insanların kullanımına ve etkileşimine sunulmuştur. Özellikle günümüzde genç neslin zamanının büyük bir kısmını sosyal medyada geçirmesinden dolayı radikalleşmeye eğilimi olan herhangi bir bireyin bu mecralarda gördükleri veya duydukları ile radikal düşüncelere sahip olmaları veya radikal düşünceye sahip olan bireylerin radikalleşme sürecine girmeleri olasılığı ortaya çıkmaktadır. Geniş bir kitleye erişim kolaylığı sağladığı için terör örgütleri sıklıkla farklı sosyal medya kanallarını propaganda amacıyla kullanmaktadırlar.⁸⁷ Örneğin El Kaide’de birçok kişi internet üzerinden cihat videoları gibi aşırılık yanlısı propagandalara maruz kaldıktan sonra radikalleşmiştir.⁸⁸

Belalaa’ya göre radikalleşme her şeyden önce diğeriyle ilişki sorunudur.⁸⁹ Kendi kendine radikalleşme yoktur, sosyal ilişkiler her zaman için çok önemlidir.⁹⁰ İki grup arasındaki iletişim sorununun medya ile pekiştirilmesi mümkündür. Ünsal ve Olçar bu durum için “Propaganda hem gerçek hem de hayali sosyal sorunların altını çizerek, “inananlar” ve “düşman” arasındaki gerilimleri artıran ve bir grup kimliği yaratan aşırı görüşlerin meşrulaştırılması için en önemli unsurdur” tespitinde bulunmuşlardır.⁹¹ Benzer şekilde Hutu ve Tutsiler arasındaki iletişim sorunu birbirlerini dinlemek ve sosyal alandaki varlıklarını kabul etmek yerine kendi taraflarını etkilemek ve üstünlüklerini kabul ettirmek amacıyla yazdıkları yazılar ile daha da artmıştır.

---

⁸⁶ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 25.

⁸⁷ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, **op. cit.**, s. 127.

⁸⁸ Cristina Archetti, **Understanding Terrorism in the Age of Global Media; A Communication Approach**, Palgrave Macmillan, 2013, s. 24.

⁸⁹ Selma Belaala, **op. cit.**, s. 19.

⁹⁰ Cristina Archetti, **op. cit.**, s. 44.

⁹¹ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, **op. cit.**, s. 127.

Tarafların yazdıkları yazılar ve yaptıkları propagandalar ile düşmanlığı körüklemişlerdir. Etkili iletişim güçlü bir silah oluşturur.⁹² Taraflarının yazılarının dergilerde yayınlanması ile ulaştıkları kitle artmıştır. Ancak medya da diğer etkenler gibi tek başına radikalleşmeye neden olmaz. Medya olanaklarıyla artan iletişim yoğunluğu radikalleşmeyi etkileyen diğer faktörlerden yalnızca biridir. Archetti'ye göre sosyal bağlar eylemleri etkiler ancak bu sosyal bir aktör olarak bireyin pasif olduğu anlamına gelmez. Bir teröristi içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve politik ortam da etkiler.⁹³

1.1.7 Güç Arayışı

Radikalleşme bir anda meydana gelmez, birçok faktörün etkisi ile başlayarak farklı kişi, grup veya toplumlarda farklı sonuçlar doğurabilen bir süreçtir. Yukarıda bahsedildiği gibi radikalleşmenin farklı sonuçları olabilmesine rağmen radikalleşmede temelde yatan neden birey ve gruplardaki güç arayışıdır. Sadece sürecin sonucunda oluşan şiddet olayları veya terörü inceleyerek radikalleşme kavramının tanımını yapmak eksik kalacaktır. Radikalleşmeyi tam olarak anlamak ve tanımlamak için radikalleşmeye sebep olan güç etkeninin de incelenmesi gerekmektedir. Radikalleşme için güç arayışının yanında kullanılan diğer etkenler birbiri ile bağlantılı da olabilmektedir.

McCauley ve Moskalkenko'nun radikalleşme üzerine yaptıkları çalışmada güç etkenine önem vermişlerdir. Güç arayışının kendini statü arayışı olarak belirten uzmanlar, bu nedenle erkeklerin bireysel olarak radikalleşebildiklerini ifade etmişlerdir. Grup düzeyindeki radikalleşmede ise grup üyelerinin gücünün düşmesinden dolayı devlet gücü ile rekabet etme isteğinden kaynaklandığını belirtmektedirler.⁹⁴ Borum da çalışmasında kötülüğün kökenini açıklarken Roy Baumeister'in açgözlülük, şehvet, hırs ve diğer kişisel çıkarların kötülüğün temellerinden biri olarak gördüğünü söylemektedir.⁹⁵

---

⁹² Cristina Archetti, **op. cit.**, s. 3.

⁹³ **Ibid**, s. 66.

⁹⁴ Clark McCauley and Sophia Moskalkenko, *Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model*, **American Psychologist**, C. 72, Sayı 3, 2017, s. 209.

⁹⁵ Randy Borum, **op. cit.**, s. 28.

Güç arayışının bir diğer yüzü de sosyal adalet arayışıdır. Sosyal adalet anlatıları birçok şiddet içeren grup tarafından kullanılmıştır. The Change Institute tarafından hazırlanan raporda da şiddet içeren terörist gruplarda örtük olarak özgürleşme ve güçlenmeye dair anlatılar olduğu ifade edilmiştir. Şikâyet ve mağduriyet karşısında güçlendirmenin, şiddet eylemini anlamanın kilit bir yönü olduğu vurgulanmıştır. Çoğu zaman destek bulmak için kullanılan ve başarısız olarak görülen şiddet içermeyen yaklaşımların aksine canlandırıcı bir anlatıyı temsil ettiği belirtilmektedir. Ayrıca bu tür anlatıların dışlayıcı düşmana karşı grup kimliği oluşturduğuna da dikkat çekilmektedir.⁹⁶

Moghaddam da terörizme giden altı katlı daralan bir merdiven olarak erken bir radikalleşme metaforu sunduğu “The Staircase to Terrorism” adlı çalışmasında merdivenin en altında adaletsizlik ve göreceli yoksunluk algısı olduğunu söylemiştir.⁹⁷ Yukarıda belirtildiği gibi Ghatak ve Gold da yüksek eğitim ve zenginlik düzeyine sahip insanların terörizme katılma olasılığının daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Buna ilişkin çalışmalarında göreceli refahın dolaylı bir ölçüsü olan eğitimsel kazanımın, terörizm faaliyetini güçlendirebilir olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun nedeni olarak eğitilmiş bireylerin adaletsizlik durumlarının daha fazla farkında olabileceği ve eğitimin sosyal sorumluluk ve sivil katılım duygusunun gelişmesine katkıda bulunabileceği belirtilmektedir.⁹⁸

Güç arayışı, bireysel ve grup radikalleşmesinde temel etkenlerden biridir. Güç kavramı en başta radikalleşme için kullanılırken radikalleşen grup ve bireylere yandaş toplama için de kullanılan bir kavram olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır. Crone, aşırılık yanlısı ideolojinin çekici yanları olarak algılanan adaletsizliğe karşı harekete geçmenin bir yolunu ve siyasi etkiden dışlanan güçsüzleri güçlendiren siyasi bir konum sunduğunu göstermektedir.⁹⁹

---

⁹⁶ The Change Institute *Studies into violent radicalisation; Lot 2 The beliefs ideologies and narratives*, (A study carried out by the Change Institute for the European) 2008, s. 30.

⁹⁷ Fathali M. Moghaddam, *The Staircase to Terrorism; A Psychological Exploration*, **American Psychological Association**, C. 60, Sayı 2, 2005, s. 162. ve Clark McCauley and Sophia Moskalkenko, **op. cit.**, s. 205-206.

⁹⁸ Sambuddha Ghatak and Aaron Gold, **op. cit.**, s. 4.

⁹⁹ Manni Crone, *Radicalization revisited: violence, politics and the skills of the body*, **The Royal Institute of International Affairs**, Oxford, C. 92, Sayı 3, 2016, s. 596.

Toplumda oluşan ekonomik eşitsizlikler de radikalleşmeye yol açabilmektedir. Küçükcan kriz, sürtüşme ve çatışmanın hâkim olduğu, sadece siyasi ve sosyal değil aynı zamanda ekonomik şartlarında belirleyici olduğu ortamların, şiddet ve terör için verimli bir zemin oluşturma ihtimalinin var olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰ Ayrıca Küçükcan, ekonomik gelir dağılımının derin eşitsizlikler yarattığı toplumlarda belirli sınıfların ırk, din, etnik kimlik ve bölgesel aidiyet duyguları kolayca şiddete kanalize edilebilir olduğunu da belirtmektedir.¹⁰¹ Yine de ekonominin radikalleşmede birincil bir neden olduğunu söylemek zordur. Bir yan etken olarak var olmakta ancak temelde güç arayışı yatmaktadır.

1.1.8 Dinin Etkisi

İçeriği konusunda hemfikir olunamayan bir kavram olarak radikalizm, inançların aşırılışması (bilişsel radikalizm) ile davranışların aşırılışması (davranışsal radikalizm) süreçlerine gönderme yapmaktadır.¹⁰² Dini söylemler radikal bir yorumla bireyselliği ortadan kaldırabilir, dışarıdakileri “öteki”, tamamen muhalefet ve yok edilmesi gereken şeyler olarak gösterebilir.¹⁰³ Dini öğretileri meşrulaştırma dayanağı olarak saptıran ve kullanan şiddet ve terör grupları, sadece belirli bir dinin egemen olduğu coğrafyada faaliyet göstermemekte, dinin çarpıtıldığı her ortamda ulus aşırı ve küresel bir özellik de taşımaktadır.¹⁰⁴

Ruanda’da din adamlarının radikalleşme üzerinde etkisi bulunsa da din bir radikalleşme konusu olmamıştır. Ancak radikalleşmeye zemin hazırlayan veya radikal düşünceler için araç olarak kullanılan etkenler arasında günümüzde en çok tartışılan etken, dini etkenlerdir. Bu nedenle dini etkenlerin radikalleşme içerisinde anlatılması

---

¹⁰⁰ Talip Küçükcan, *op. cit.*, s. 41.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 45.

¹⁰² Paul Neuman, *The Trouble with Radicalization*, International Affairs (London), 2013, s. 873-874’den aktaran Osman Ağır ve Işıl Arpacı, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortaasya’da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine*, *Turkish Studies* (International Balkan University), C. 14 Sayı 3, 2019, s. 1033.

¹⁰³ Kamil Şahin ve Mimar Türkkahraman, *Türkiye’de Toplumun Radikal Hareketlere Bakış Açısı, Ortadoğu’daki Siyasal Gelişmeler ve Güvenlik*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2012, s.186’den aktaran Oktay, “*Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, 2015, s. 103.

¹⁰⁴ Talip Küçükcan, *op. cit.*, s. 47.

önemlidir. The Change Institute Avrupa Komisyonu için yaptığı çalışmada radikalleşmedeki dini dalgalanma için şu sözleri kullanmıştır: “Bu dalga, kendi özel bağlamlarını ve amaçlarını desteklemek için İslami yorumlardan, ideolojiden ve inanç çerçevelerinden yararlanan gruplar tarafından karakterize edilmektedir.”¹⁰⁵ Günümüzde birçok araştırmacı tarafından özellikle İslam dini üzerinden değerlendirilen radikal hareketler aslında tarih boyunca Hristiyanlıkta, Yahudilikte ve Hinduizm’de de görülmektedir.¹⁰⁶ Bundan dolayı radikalleşmeyi tek bir din üzerinden incelemenin yetersiz kalacağı gibi kavramla ilgili oluşturulan tanım da yanlış olacaktır. Bu çalışmada radikalleşmeye giden süreçte dini etkenler İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri açısından ayrı başlıklar altında incelenmektedir.

1.1.8.1. İslam

Radikalleşme ile “köktencilik” sık sık beraber kullanılmaktadır. Radikalizm dini boyutta bakıldığında “çok kuvvetli bir dini iştihak” anlamında ve öze dönüş anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁷ Ancak radikalleşmeye sadece dine yönelik veya dindarlık göstergesi olarak bakmak yanıltıcı olacaktır. Aydınalp, dini açıdan radikalleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır; dinin katı yorumlarından hareketle ortaya çıkan, tarihî, coğrafi ve kültürel değişikliklere itibar etmeyen; ilk dönemlerdeki uygulamaları, sonradan oluşmuş geleneği devreden çıkararak bugüne taşıyan kendine özgü bir dindarlık tipidir.¹⁰⁸ Bu dindarlık tipi her toplumda görülebilir ve daha çok ekonomik ve sosyal adaletsizlik, siyasi ve kültürel hoşnutsuzlukla alakalıdır.¹⁰⁹

İslami köktencilik, 19. Yüzyılda Mısır’da Sünni İslam inancında ortaya çıkan ve Batı Avrupa toplumlarının yaşam tarzına, inanç sistemlerine ve geleneklerine entegre olmayı reddeden sosyal ve politik bir hareket olan Selefizm’den üretilen bir akımdır.¹¹⁰ Ancak radikalizmin İslam ile eşleştirilmesi 11 Eylül saldırılarından sonra

¹⁰⁵ The Change Institute **op. cit.**, s. 25.

¹⁰⁶ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar **op. cit.**, s. 125.

¹⁰⁷ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 27.

¹⁰⁸ Halil Aydınalp, **İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör**, Birleşik Yayınları, Ankara, 2011 s.223’den aktaran Murat Kaplan, “Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu Politikasının Radikalleşmeye Etkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 27.

¹⁰⁹ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 28.

¹¹⁰ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, **op. cit.**, s. 124.

olmuştur. Günümüzde ise radikalizm kavramı sadece din üzerinden aşırılışma olarak anlaşılmaktadır. Batı dünyasını doğrudan tehdit eden din motivasyonlu terörist örgütlere yönelik bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle radikal islami söylemleri Avrupa’da büyük yer tutmaktadır.¹¹¹ Coğrafyalara bağlı bir mücadele şekli olmadığı için yeni olarak ifade edilen İslâmî radikalizm, köktencilüğün küresel süreçte tepkisini ifade etmektedir.¹¹² The Change Institute, İslami radikalizmi şiddet içeren radikal ideoloji olarak tanımlamakta ve bu ideolojinin Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki varlıksal, varolma biçimine ve doğasına dair bir ontolojik ayrıma dikkat çekmiştir. Radikal İslam’ın meşru gördüğü 28üslümanların ütopyik bir sosyal ve politik düzen için çalıştıklarını belirtmektedir. Bu ideoloji yıkıcı Batı emperyalizmi iddiasında bulunmaktadır. İslam’a karşı bir Yahudi / Hristiyan Haçlı Seferi olduğu Müslüman halklara karşı zulüm ve adaletsizlikler yaptığı iddiasını öne çıkarmaktadır.¹¹³ El Kaide ve IŞİD’in aşırıcılığı ve şiddeti şart görmesi ve uygulaması, İslamın radikalleşmeyle beraber anılmasına sebep olmuştur. Oysaki her radikal ve büyük değişim yanlısı şiddeti benimsemez. Şiddet ve aşırıcılık radikalizmi takip edebilir fakat, bazı durumlarda radikalleşme süreci şiddetle sonuçlanmaz. Bu nüans genelde ıskalanmaktadır.

Geleneksel dini gruplar ile radikalleşen dini gruplar arasındaki ayrımı görebilmek zordur. İki grubu birbirinden ayıran ise aynı kutsal metinlerden beslenmelerine rağmen kutsal metin ve yaşam tarzına dair prensiplerine karşı gösterdikleri katı, ayrılıkçı tutumdur.¹¹⁴ Yani muhafazakâr dindarlar veya geleneksel dini gruplar, radikalleşen gruplar gibi şiddete başvurmazlar. Bu gruplar hayata karşı daha olumlu ve esnek bir bakış sergilemektedirler. İslami radikalleşme açısından camiler en önemli meşru alan olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵ Ancak yukarıda belirtildiği gibi geleneksel ve radikal gruplar arasındaki ayrım dini öğretilerden değil düşünce sistemi ve tavırdan kaynaklanmaktadır. Şiddet karşıtı olan farklı olanı dönüştürmek niyetinden uzak bir şekilde yaşayan, farklı yaşam biçimlerine karışmayan büyük bir

---

¹¹¹ *Ibid.*, s. 123.

¹¹² Olivier Roy, **Globalized Islam: The Search for a New Ummah**, New York: Columbia University Press, 2004, s. 234.

¹¹³ The Change Institute, *op. cit.*, s. 15.

¹¹⁴ Murat Kaplan, *op. cit.*, s. 28.

¹¹⁵ Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, *op. cit.*, s. 124.

Müslüman kesim de vardır. Bu nedenle camileri radikalleşme için meşru alan olarak görmek, ılımlıların radikalize etmek gibi bir sonuca gebe yanıltıcı bir bakış olacaktır.¹¹⁶

1.1.8.2. Hristiyanlık

Modernleşme ve sekülerizm, Hristiyan dünyasında köklü pek çok toplumsal değişime neden olmuştur. Söz konusu değişimi varoluşlarına tehdit sayan körü körüne inanan Hristiyanlar yüzyıllara yayılan tepkilerini göstermekten geri kalmamışlardır.¹¹⁷ Bundan dolayı Kuzey Amerika'da, Latin Amerika'da, İtalya'da, İrlanda'da, Protestan veya Katolik ülkelerde çeşitli radikal hareketler ortaya çıkmıştır. Hristiyan radikalleşmesinde de esas olan öze dönüştür. Hz. İsa'ya ve onun öğretilerine yönelişi ifade etmektedir.¹¹⁸ Dini istismar eden veya dinden beslenen grup ve örgütler kendilerini savunmak ve haklılıklarına kılıf uydurmak için akaid metinleri öne çıkarmaktadırlar. Hristiyan radikal gruplar da İncil'de bulunan birçok metni kendilerine dayanak olarak kullanmaktadırlar. Örneğin Matta 23:33, Luka 19/27/22/36/38'deki¹¹⁹ ifadeler radikal gruplar için şiddet kullanımını meşrulaştırma adına kullanılmaktadır.

Dünya tarihinde Hristiyan radikalleşmesinin örneklerine bakıldığında mezhepsel ayrımın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Hristiyanlık temelli radikalleşmede de şiddet, ortaya çıkan sonuçlardan biri olmuştur. Buna dair tarihte birçok olay karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Comunione e Liberazione günümüz İtalya'sındaki en büyük (Katolik) yenilenme hareketidir.¹²⁰ Bu hareket din ve devlet ayrımına karşı çıkmakta ve İtalyan toplumunda kilisenin konumunu güçlendirmek istemektedir. Modernizmi tamamıyla reddeden hareket, boşanmayı, kürtajı ve siyasi kargaşayı modern toplumun getirdiği kötülükler arasında görürken, insanın her şeyin ölçüsü olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır.¹²¹

¹¹⁶ Barış Çağlar, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Çalışmaları II, UGS Ders Notları, 2019.

¹¹⁷ Murat Kaplan **op. cit.**, s. 29.

¹¹⁸ Fatih Kurt, *Dini İstismar Eden Örgütlerin Şiddet ve Terör Konusundaki Teolojik Gerekçeleri*, **USUL Yayınları**, Sayı, 31, 2019, s. 80.

¹¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. <https://incil.info/kitap/Yuhanna/16>

¹²⁰ Nancy J. Davis ve Robert V. Robinson, **Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah: Mısır, İsrail, İtalya ve ABD**, iletişim yayıncılık, çev: Hasan Şen ve Balım Sultan Yetgin, 2015, s. 178.

¹²¹ Almond, G. A. Sivan, Emmanuel and Appleby, R. Scott. **Fundamentalism: Genus and Species Fundamentalisms Comprehended**. Martin E. Marty and R. Scott Appleby (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1995, s. 416'dan aktaran Murat Kaplan, "*Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik*

İslamdan kaynaklandığını düşündükleri terörist saldırılara karşı bazı Hristiyanlar radikalleşmektedir ve bazıları Müslümanlık karşıtı gösteriler düzenlemektedirler. Radikalleşen Hristiyanlar'ın gün geçtikçe ivmelendiği, kendi inanç sistemi dışında kalanlar karşısında giderek katılaştıkları görülmektedir.¹²² Bu duruma en güncel örnek olarak Yeni Zelanda'daki cami saldırısı¹²³ verilebilir. Dış ülkelerde yaşayan Müslüman halka terörist veya potansiyel terörist olarak bakılması, ayrımcılığa uğratılması, nefret söylemleri Hristiyan radikalizminin tezahürleridir. Tarih boyu aynı tutum eski dönemlerde Semitik bireylere karşı da gösterilmiştir. Dolayısıyla İslamafobi ve antisemitizm, Hristiyan radikalleşmesinin ötekileştirdiği gruplara düşmanlığını ifade etmektedir.¹²⁴

1.1.8.3. Yahudilik

Tek tanrılı bir din olan Yahudiliğin hahamlar tarafından yozlaştırılması ve radikal yorumların getirilmesinin incelenmesi ile birlikte radikalizm ve Yahudilik arasındaki ilişki daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca Hristiyanlık, İslam, Budizm ve diğer dünya dinlerinde, dini bağlılık, herhangi bir millete veya etnik gruba bağlı olmayı gerektirmez. Buna karşılık, Yahudi dinine bağlılık, Yahudi halkıyla bağlılığı ima eder ve bunun tersi de geçerlidir.¹²⁵ Yahudiliğin bu günkü halini alması ve etnik bağlılığı gerektirme durumu dört evreden oluşmaktadır. MÖ 587 yılında Birinci Mabel'in yıkılmasından sonra parçalanan antik Yahudi krallığının oluşturduğu dönem, Yahudilerin içinde buldukları toplumlardan ayrışmasında ve monoistik içe kapanmada başlangıç evresini oluşturmuştur.¹²⁶ Bu evre aynı zamanda Kutsal Kitab'ın yazıldığı ve din adamları ile dinin yozlaştırılmaya başlandığı dönemin de başlangıcıdır. Babil dönüşüyle başlayan İkinci Mabel dönemi olarak adlandırılan

---

Devletleri'nin Ortadoğu Politikasının Radikalleşmeye Etkileri", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 29.

¹²² Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 29.

¹²³ 30 yaşındaki Brenton Tarrant, 15 Mart 2019 tarihinde Christchurch şehrindeki El Nur Camii ve Linwood İslam Merkezine silahlı saldırı düzenlemiş ve 51 Müslümanın ölümüne neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: <https://www.aljazeera.com/news/2020/07/zealand-mosque-shooter-represent-sentencing-200713043219976.html>

¹²⁴ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 30.

¹²⁵ Gideon Aran ve Ron E. Hassner, *Religious Violence in Judaism: Past and Present, Terrorism and Political Violence*, C. 25, Sayı 3, 2013, s. 364.

¹²⁶ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 30.

ikinci evre ise Filistin ve Mezopotamya merkezi iki otonom Yahudi toplumunun oluşmasını içermektedir. Bu dönemde Yahudi dışı kapanmacılığı oluşmaya başlamış ve katı dini kurallar imparatorların denetiminde hahamlar tarafından halka uymaları gereken emirler olarak empoze edilmeye başlanmıştır.¹²⁷

Ortaçağ Yahudiliği olarak bilinen üçüncü dönemde ise hahamlar hakim devletlerle iyi geçinme adına gücün en büyük ve sadık destekçisi olmuş, bu sadakat dinin yorumlanmasını etkilemiş, din uygulamalarında katı ve içine kapanık bir koruma anlayışı ile sultanlara itaat abartılmıştır. Bu dönemde kırbaçlama, zorla vergi toplama ya da dini cezalar için maddi bedel koyma yetkileri bulunan din adamlarına zorunlu olarak boyun eğmeyi gerektiren bir sistem kurulmuştur. Dönemde yapılan en ciddi yenilik ise Kabala adı verilen Yahudi mistisizminin oluşumudur ki bu mistik anlayış neredeyse hiç değişikliğe uğramadan Yahudi inancı haline dönüşmüştür.¹²⁸ Bu dönem sonucunda Yahudi radikalizmi, İbrani dili ve Yahudi dini temelleri üzerinde oluşturulmuş Yahudi birliği duygusu gelişmiştir. Son dönem, içerisinde bulunduğumuz modern dönemdir. Bu dönem Siyonizm'in ortaya çıkmasını da temsil etmektedir. Yahudi radikalizmi bu dönemde modernleşme ve laikleşmenin Yahudiler üzerinde oluşturduğu etki ile kendini göstermektedir. Yahudi geleneği, kimi zaman açıkça şiddet içeren sonuçlara sahipken ve bir yandan da şiddet içermeyen bir ahlaki destekleyen materyal bolluğunu veya dünyevi hayatı da içermektedir.¹²⁹

1.1.9 Siyasi Etkenler

Siyasi eşitsizlik ve temsil edilememe durumunun da radikalizme yol açan faktörlerden biri olabileceği değerlendirilmektedir. Siyasi sistemde etkin bir temsil anlayışının olmaması, adil olmayan gelir dağılımı, sosyal, siyasi ve ekonomik alanda yeterli pay elde edilememesi veya var olunamaması ile gelişen dışlanmışlık duygusu, radikalleşme ve şiddet eylemleri için önemli bir olgu olarak görülmekte ve

¹²⁷ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik; Hz. Mûsâ'nın Peygamberi Olduğu İlâhî Din”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik> (Son Erişim Tarihi: 25.01.2021)

¹²⁸ Halil Aydınalp, **İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör**, Birleşik Yayınları, Ankara, 2011 s.303-304'den aktaran Murat Kaplan, “Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikasının Radikalleşmeye Etkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 31.

¹²⁹ Gideon Aran & Ron E. Hassner **op. cit.**, s. 356.

radikalleşmeye çanak tuttuğu veya uygun bir yapısal ortama izin verdiği savlanmıştır.¹³⁰ Hinds'e göre kimi zaman ülkelerde muhalefet güçlerinin baskısıyla birleşen medeni ve siyasi hak ihlalleri, vatandaşlara sunulan seçenekleri sınırlandırabilmekte ve radikal unsurların çekiciliğine katkıda bulunabilmektedir.¹³¹ Küçükcan bu konuda şunları söylemektedir; "Geleceğe yönelik umutsuzluklar ve birçok alanda yaşanan sorunların çözümsüzleşerek kronik bir yapı alması ya da böyle algılanmasının, sorunlardan en fazla etkilenen grupların, siyasi gerginlik ve sürtüşmelerin de etkisiyle, bazı coğrafyalarda devlete, hükümete, sisteme ve topluma güvenini sarsabileceği ve yabancılaşmalarına neden olabileceği düşünülebilir".¹³² Ruanda'da koloni öncesi dönemde her ne kadar kral Tutsi grubuna mensup olsada etnisite vurgulanmamış, krala tüm grupların üstü gözüyle bakılmıştır. Hutular'ın yönetimin alt kademelerinde varlığını sürdürmesi siyasi eşitsizlik veya temsil edilememe durumu oluşturmamış ancak koloni döneminde ülkeye uygulanan ırk politikası sonrasında yönetici sınıfın sadece Tutsiler'den oluşması Hutular tarafından hoş karşılanmamış ve gruplar arasında ayrıma neden olmuştur.

Bu durum koloni ülkelerinde de sık sık görülmektedir. Kolonileşmiş ülkelerdeki yerli halkın kendi toprakları üzerinde söz sahibi olamamaları durumu onları radikalleştirebilmekte ve sonucunda şiddete varan sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.¹³³ Koloni ülkelerinde radikalleşme sadece temsil hakkının olmaması veya ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanmamakta aynı zamanda koloni güçlerinin bazı ülkelerde halka eziyet etmesi ve köleleştirmesi en birincil neden haline gelebilmektedir. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti'nde koloni yönetimi tarafından oluşturulan apartheid sistemi yerli halkı köleleştirmekteydi. Halk bu duruma karşı radikal hareketlerde bulunmuş, uluslararası baskının da etkisiyle apartheid sistemi sona erdirilmiştir.

---

¹³⁰ Talip Küçükcan, "Terörün sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 2010, s.46'dan aktaran Murat Kaplan, "Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikasının Radikalleşmeye Etkileri", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 32.

¹³¹ Róisín Hinds, **op. cit.**, s. 4.

¹³² Talip Küçükcan, **op. cit.**, s. 45.

¹³³ Duygu Kutlu, **Sömürgecilik Sonrası Afrika'da Direniş Hareketleri: Kenya Örneği**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019, s. 44-45.

1.1.10 Sosyal ve Ekonomik Durumun Etkisi

Ekonomik değişkenler, birey ve toplum üzerinde davranış ve tercihler yönünde önemli etkilere sahiptir. Radikalleşmenin en önemli etkenlerinden biri sosyal ve ekonomik etkenlerdir. Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki refah seviyesini farklı olması, gelişmemiş ülkelerde yoksulluğun ülke çapına yayılmış olması radikalleşmeyi besleyen bir damar oluşturmaktadır. Günümüzde modern imkanlarla (sinema, televizyon, internet) özellikle genç neslin yoğun bir şekilde kullandığı sosyal medya araçlarıyla dünyanın tüm ülkelerine ve refah seviyelerine ulaşmak mümkündür. Gelişmemiş ülkelerdeki insanlar diğer bölgeler veya ülkeler ile kendi ülkeleri arasındaki refah seviyesindeki farklılıklardan dolayı hoşnutsuzluğa kapılmaktadır. Özellikle kaynakları dış güçler tarafından sömürülen ülkelerde, kendi ülkelerindeki yoksulluğun nedenlerinden birinin de sömürü olduğu düşüncesi radikalleşmeye giden yolu hazırlamaktadır.¹³⁴ Kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisinin meydana getirdiği eşitsizlik ve baskıcı yönetimleri ve onların faaliyetlerini meşrulaştırıcı destek, yeni dünya düzenini oluşturanlara karşı ciddi bir karşıt düşünce ve direnç oluşturabilmekte ve bu direnç zaman zaman şiddetle sonuçlanabilmektedir.¹³⁵

Ekonomik gelir dağılımının derin eşitsizlikler yarattığı toplumlarda belirli sınıfların ırk, din, etnik kimlik ve bölgesel aidiyet duyguları kolayca şiddete kanalize edilebilmekte ve işsizliğin yoğun olduğu, sınıfsal farklılığın derinleştiği ve siyasal iktidarın halkın bu tür kaygılarına aldırmadığı ve sorunlara köklü çözümler aramadığı rejimlerde, toplumun bir kesiminin seçilmiş hükümete veya anayasal rejime karşı kışkırtılmasına ve sonucunda radikalleşmeye uygun sosyolojik ve psikolojik şartlar doğabilmektedir.¹³⁶ Ruanda'da bu durum yüzyıllardır birlikte yaşayan Hutu ve Tutsiler arasında görülmüştür. Hutular koloni yönetimlerinde uygulanan ırk politikası sonrasında Tutsiler'i yabancı, feodal işgalciler olarak görmüşlerdir. Hutular, ülkede ekonomik durumun kötü olması ve bunun nedeninin ülkede kendilerine ait olması gerektiğini düşündükleri kaynakların Tutsiler'in elinde olmasından dolayı Tutsiler'e karşı nefret beslemişlerdir. Bu nefret sosyal devrim sonrasında da devam etmiş hatta

¹³⁴ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 32.

¹³⁵ Talip Küçükcan, **op. cit.**, s. 46.

¹³⁶ **Ibid** s. 45.

Tutsiler'in Hutular'ın hakkı olan toprakları aldığı düşüncesi daha da artmıştır. Ancak bu mantıksal çözümleme sadece yoksulluk ve yoksunluk şartlarına has değildir. Refah düzeyi yüksek ülkelerde de bireylerin radikal hareketlere yönelebildiği bilinmektedir. Zengin toplumlarda şiddete başvurulmayacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Diğer bir deyişle, şiddetle sonuçlanan radikalleşmenin, zengin ve fakir ülkelerde nedensel mekanizmaları farklıdır.

Radikalleşme, siyasi ve sosyo-ekonomik faktörler gibi unsurlarla hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin faaliyetlerinden sıklıkla etkilenmektedir. Savaş ve çatışma durumlarının radikalleşme sürecine katkı sağladığı gibi, savaş ve çatışma sonucunda oluşan zorluklar da radikalleşmeye neden olabilmektedir. Bu bağlamda savaş süreçlerindeki ekonomik problemler, işsizlik, popüler kültürün etkilerinin ekonomik yansımaları ve toplumların refah düzeyinin düşüklüğü radikalleşmenin önünü açmaktadır.¹³⁷

1.1.11 Etnik ve Kültürel Etkenler

Radikalleşme bireylerin kendilerine ait olan ve kutsal olarak adlandırdıkları değerleri koruma adına ortaya çıkan düşünsel bir dönüşümdür. Kutsal, tartışılmaya kapalı, tartışılmasının dahi mümkün olmadığı anlamındadır. Dolayısıyla, seküler konular da kutsallaştırılabilir; sorgulanamaz, tartışılmaz görülebilir. İnsanlar sosyal kimliklerini taşımakta oldukları grupları 'biz', bu grubun dışında kalanları ise 'öteki' olarak tanımlayarak var olana alternatif olarak ortaya çıkan görüşlere karşı konumlanmaktadır.¹³⁸ Belli görüşlerin 'biz'i, grubu, bir arada tutan kutsallar olarak benimsenmesi süreci karşıtını da ortaya çıkarmaktadır. 'Öteki' olarak adlandırılana duyulan düşmanlık duygusu, kutsallarımıza uymayan şekilde karşımıza çıkmaktadır. Radikalleşmenin özeti veya işleyiş mekanizması budur. Ruanda'da iki etnik grubun birbirlerini 'öteki' olarak adlandırması da ülkedeki radikalleşmenin etnik yönünü göstermektedir.

---

¹³⁷ Talip Küçükcan, "Terörün sosyolojisi: Toplumsal kökenleri anlama imkânı", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 2010, s.46'dan aktaran Murat Kaplan, "Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikasının Radikalleşmeye Etkileri", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 33.

¹³⁸ Murat Kaplan, **op. cit.**, s. 16.

Bazen etnik ve ırksal farklılıklar iki grup arasında düşmanlık oluştururken, bazen ise odak noktası din olmuştur. Bazen de diğer ülkelere karşı düşmanlık duyulmuştur. Verdelen ve Karaağaçlı aidiyet sorunu ve kimliklerin radikalleşmesini şu şekilde açıklıyor; “Etnik ve dini aidiyet krizi ayrımcılığa, ayrımcılık ise kimlik gruplarının siyasi mücadelesine ve teröre varan örgütlü şiddete yol açtığı biliniyor”.¹³⁹ Tüm bu durumlarda, taraflar arasında seküler veya dinsel kutsallar üzerinden ötekileştirme süreci radikalleşmenin parçası haline gelmektedir. Irksal, dini veya sınıfsal kutsallaştırmalar, tartışılması teklif dahi edilemez fikir öbekleridir. Bunlar aşırıcılığa giden yolda önemli zihinsel merhalelerden birini oluşturmaktadır.

Din odaklı düşmanlıklarda farklı dinlerin birbirlerini bazı durumlarda öteki ve düşman olarak tanımlamaları bireylerin ve grupların radikalleşmelerine neden olabilmektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse Hristiyan Batı'nın Müslüman Doğu'ya olan düşmanlığı ve her Müslümanı potansiyel terörist olarak görmelerine neden olan İslamafobi ve tüm bunlarla birey ve toplumların radikalleşmesi örnek olarak verilebilir.

Etnik farklılıkların radikalleşmeye sebep olması günümüzde mülteci sorunlarında sıkça görülmektedir. Avrupa'nın kültürüne, yaşam biçimine uzak bölgelerden çalışma veya savaştan kaçma maksadıyla Avrupa'ya gelen bireyler kültürel olarak hızlı bir şekilde uyum sağlayamamalarından ve kendi kabuklarına çekilmelerinden dolayı Batı coğrafyasına yabancılaşmaya başlamaktadırlar.¹⁴⁰ Aynı zamanda bu durum düşmanlığının oluşmasına da neden olan faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sonraki kuşakların kültüre ve coğrafyaya daha çabuk adapte olabilmelerine rağmen yabancı düşmanlığı nedeniyle dışlanmaları radikalleşmelerine yol açabilmektedir.

Irklarının, ten renklerinin, fiziksel özelliklerinin, dinlerinin ya da konuştukları dillerin farklı olması bazı toplum ve coğrafyalarda ayrışmaya, tacize veya öldürmeye neden olmakta ve bu durum tarafların düşmanlık duygularına kapılmasına sebep

---

¹³⁹ Betül Karagöz Yerdelen ve Abbas Karaağaçlı, *Bir Küresel Emperyalizm Projesi Olan “Aidiyet Radikalizmi”ne Karşı, Ulusal-Yurttaşlığın Yeniden Güçlendirilmesi*, Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, 2017, s. 10.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 34.

olmaktadır. Temel insan haklarının ihlaline neden olan bu duruma, insan haklarının temsilcileri olarak bilinen ve bu konuda diğer ülkelere eğitim vermeye ve öncülük etmeye alışan Batı lkelerinin yeterince tepki göstermemesi ve önlem almaması, hatta bazı durumlarda insan haklarını ihlal eden toplum ve ülkelere destek vermesi uluslararası arenada tepki çekmelerine neden olmaktadır. Batı dünyasının bu durumu bastırılan ve eziyete uğrayan halkın veya bireyin radikalleşmesine neden olabilmektedir.

BÖLÜM 2. RUANDA SİYASİ TARİHİ

2.1 Koloni Öncesi Dönem

Ruanda'nın koloni dönemi öncesi tarihi kesin olarak bilinmese de Ruanda ve Burundi bölgesi ilk olarak 1700'lerde kuruldu.¹⁴¹ Tarihçiler, bölgenin ilk bilinen sakinlerinin bugünkü Twa'nın avcı toplayıcı ataları olan pigmeler olduğuna inanıyorlar.¹⁴² MS 1000'li yıllarda Hutular'ın bölgeye geldiği ve kısa süre içerisinde Twa nüfusunu geçtikleri, 1600'lü yıllarda ise bölgeye Tutsiler'in geldiği ve bölgede hakimiyet kurduklarına inanılıyor.¹⁴³ Ruand'da yaşayan nüfus kültürel olarak homojendi ve aynı dili konuşmaktaydı.¹⁴⁴ Hutular çoğunlukla çiftçilikle uğraşırken Tutsiler hayvancılıkla ilgilenmekteydiler. Tutsiler sürülerini akıncılara ve baskınlara karşı korumak için savaşmaya alışkındılar.¹⁴⁵ Nüfusun %15'ini oluşturan Tutsiler Nüfusun %84'ünü oluşturan Hutular'a¹⁴⁶ göre askeri amaçlar için daha agresif ve daha iyi organize olduklarından dolayı Ruanda'nın çoğunu fethederek bölgede hakimiyet kurmuşlardır.¹⁴⁷

Koloni dönemlerinden önce Ruanda toprakları güçlü bir krallık ile yönetilmekteydi.¹⁴⁸ Ruanda da Mwami adı verilen kral, danışmanlar konseyi (aburi), kraliçe ve konseyden oluşan ve kralın topraklarının eyaletlere bölünmüş ve kralın temsilcileri tarafından yönetildiği bir yönetim şekli mevcuttu.¹⁴⁹ İdari olarak topraklar eyaletlere bölünmüş ve her eyalet askeri lider ve eyalet lideri özelliği taşıyan kralın temsilcileri tarafından yönetilmekteydi.¹⁵⁰ Tutsiler Hutu ve Twaları askeri, siyasi ve

¹⁴¹ Daniel E. Harman, **Central and East Africa**, Chelsea House Publisher, Philadelphia,2002, s. 31.

¹⁴² Paul J. Magnarella, *The Background and Causes of the Genocide in Rwanda*, **Journal of International Criminal Justice**, C. 3, Sayı 4, 2005, s. 802.

¹⁴³ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, published by Berghahn Books, 2010 s. 146.

¹⁴⁴ Arthur Malantowicz, *Do 'New Wars' Theories Contribute to Our Understanding of The African Conflicts? Cases of Rwanda and Darfur*, **Africana Bulletin**, Sayı 58, 2010 s. 161.

¹⁴⁵ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 802.

¹⁴⁶ Julius O. Adekunle, **Culture and Customs of Rwanda**, Greenwood Press, USA, 2007, s.4 ve Can Altan, **Afrika Ülkeleri ve Kuruluşları**, Katılım Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 73

¹⁴⁷ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 802.

¹⁴⁸ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, C. 1, Sayı 1, 2011, s. 67.

¹⁴⁹ Öncel Sercerman, "Batılı Kolonyal Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi" **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl 2013, C. 9, Sayı 18, s. 39.

¹⁵⁰ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s.90.

ekonomik olarak domine etmekteydi ve ortak inançlarına göre Tutsi kral ilahi ve mutlak hükümdardı teorik olarak kral tüm toprak ve hayvanların sahibiydi.¹⁵¹ Üst düzey yetkililerin ve vekillerin tamamının Tutsi ve acı çekenlerin Hutular olmasına rağmen modern tarihçiler koloni dönemi öncesinde 20.yüzyılda yaşananlar gibi bir Hutu-Tutsi çatışmasının olmadığını belirtiyorlar.¹⁵² Etnik ayrılıklar koloni dönemi öncesinde de bariz bir şekilde uygulanmaktaydı. Tutsiler'in Hutular'a karşı gösterdiği üstünlük ırkçılıktan ziyade daha çok seçkincilik yani elitizmdi.¹⁵³ 19. yüzyılda da temel ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılıktı.¹⁵⁴ Hayvancılıkla uğraşmak ve büyükbaş hayvan sahibi olmak toplumsal yapıda en temel zenginlik ibaresiydi. Her ne kadar Tutsiler hayvancılıkla, Hutular ise tarımla uğraşıyor olsalarda yukarıda söylendiği gibi iki grup arasındaki farklılık ırksal değildi. Büyükbaş hayvan sayısı ve zenginliği artan bir Hutu, Tutsi statüsüne geçiş yapabilmekteydi.¹⁵⁵ "Hutu" ve "Tutsi" terimleri sadece ekonomik aktivite, sosyal ve siyasal statüyü belirlemek amacıyla kullanılmaktaydı.¹⁵⁶ Ayrıca bu gruplar arasında evlilik yapılabilmekteydi¹⁵⁷ ve aynı dili konuşuyorlardı.

Koloni dönemi öncesi Hutu ve Tutsiler arasındaki çatışmalar iktidar mücadelesinden ziyade ekonomik eşitsizlikten kaynaklanmaktaydı.¹⁵⁸ İki grubun birbirinden tamamen farklı ırklar olarak düşünülmesi Belçikalılar'ın Birinci Dünya Savaşından sonra ülkeye gelişleriyle birlikte ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹ Tutsiler'in Hutu ve Twalar üzerindeki hakimiyeti günümüzdeki ırksal söylemlere dayanmasa da yasalar ve askeri açıdan seçkinliklerini bariz bir şekilde ortaya koymaktaydılar. Tutsiler'in bölgeye hakimiyeti güç kullanımı ile olmuştur. Ordu ana güç aracıydı ve sadece Tutsi erkeleri savaşçı olmak için özel eğitim alıyorlardı.¹⁶⁰ Statüleri, askeri eğitimleri ve

---

¹⁵¹ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 803.

¹⁵² **Ibid.**

¹⁵³ Alison Des Forges, *The Ideology of Genocide*, **Journal of Opinion**, C. 23, Sayı 2, 1995, s. 44.

¹⁵⁴ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 67-68.

¹⁵⁵ **Ibid.** s. 67-68.

¹⁵⁶ Tom Dannebaum, *War and Peace in Rwanda*, Stopping Wars and Making Peace: Studies in International Intervention içinde, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2009, s.78 ve Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 90.

¹⁵⁷ Artur Malantowicz, **op. cit.**, s. 162.

¹⁵⁸ Ebru Çoban, **Modern Devlet ve Irk Söylemi Çerçevesinde Ruanda Soykırımı**, s. 67.

¹⁵⁹ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 67-68.

¹⁶⁰ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 803.

ideolojileri Tutsiler'i diğer gruplardan ayırmaktaydı.¹⁶¹ Diğer Afrika ülkeleri ile karşılaştırıldığında Ruanda'ya misyonerler ve koloni güçleri çok geç girmişlerdir.¹⁶² Ruanda'nın bir koloni ülkesine dönüşmesi 1884'ü bulmuş, misyonerlik faaliyetleri ise tam anlamı ile 20. yüzyılın başlarında başlamıştır.¹⁶³

2.2 Koloni Dönemi

Ruanda koloni dönemi, 1884-1885'te yapılan Berlin Konferansı'nda Ruanda ve Burundi bölgesinin koloni olarak Almanya'ya verilmesi ile başlayıp 1 Temmuz 1962'de resmi olarak bağımsızlığın ilan edilmesi ile bitmektedir. Dönem, Alman koloni dönemini, Belçika koloni dönemini, Belçika BM vesayet dönemini ve son olarak sosyal devrimi kapsamaktadır. Bu dönem özellikle etnik kökenlerine bakılarak Ruanda halkının kimlikle ayrıştırılması ve sonrasında kimliklerin ırksallaştırılması açısından önemli bir dönemdir.

2.2.1 Alman Koloni Dönemi

1884-1885'te yapılan Berlin Konferansında alınan karar sonucunda yerel halkın bilgisi dışında Ruanda ve Burundi bölgesi koloni olarak Almanya'ya verilmiştir.¹⁶⁴ Almanya her ne kadar Belçika gibi etnik gruplar arasındaki elitizmi bariz bir şekilde ırksal ayrıma çevirmesede koloni topraklarını tam anlamıyla kolonileştirmeden önce Friedrich Nietzsche tarafından oluşturulan Avrupalılar'ın, özellikle Almanlar'ın üstünlüğünü ifade eden Herrenrasse (üstün ırk) ve Herrenmoral (üstün ahlak) terimlerine sarılmış ve bölgeye empoze etmeye çalışmıştır.¹⁶⁵ Almanya Ruanda'da tam olarak bir koloni kuracağında bölgedeki yönetimi değiştirmeyerek mevcut Tutsi kralı ve şefleri aracılığıyla dolaylı olarak yönetmeyi tercih etmiştir.¹⁶⁶ Adekunle'a göre Almanlar dolaylı yönetim sistemini üç nedenden dolayı tercih ettiler; yönetimlerinin rahatlığı, ekonomik gereksinimlerine uygun geleneksel ucuz bir güç yapısının devamı ve Tutsiler'in etnik olarak diğerlerinden daha üstün olduğuna olan

---

¹⁶¹ **Ibid.**

¹⁶² Öncel Sercerman, **op. cit.**, s. 39

¹⁶³ **Ibid.**

¹⁶⁴ Sedat E. Özsever, **op. cit.**, s. 49.

¹⁶⁵ Anton Scholz, **Hutu, Tutsi, and the Germans: Racial Cognition in Rwanda under German Colonial Rule**, Leiden University, 2015, s. 21.

¹⁶⁶ Öncel Sercerman, **op. cit.**, s. 40.

inançları.¹⁶⁷ Tutsi kralının bölgedeki yönetimi ve idare şeklini beğenerek üstün ırk söylemini Afrikalılar arasında da yaymışlar ve Tutsiler'in Sahra Altı Afrikalılar'dan değil mısırlıların torunları hamitik halk olduğu sonucuna vararak Tutsilerin ve Tutsi kralın bölgedeki Hutu ve Twalar'dan daha üstün olduklarını savunmuşlardır.¹⁶⁸ Almanların bölgedeki yönetime dahil olma durumuna Tutsi kralın razı gelmesi karşılıklı çıkarların olmasından dolayıdır. Almanlar Tutsi krala karşı kuzeybatı bölgesindeki yönetime karşı gelenlerin çıkardığı ayaklanmaları bastırılmış¹⁶⁹ ve merkezi hükümeti güçlendirmiştir.¹⁷⁰ Almanlar merkezi iktidarın istikrarını sağlamaya yardımcı olarak ki bu yardımlar sadece toprak ihlalleri değil iç siyasi mücadelelerde de faaliyet göstererek Ruanda'yı nispeten zayıf araçlarla işgal edebilmişlerdir.¹⁷¹

Alman koloni yönetimi 1907 yılına kadar dolaylı bir yönetim izlemiş, 1907 yılında ise varlıklarını tam olarak göstermiş ve bölge halkı üzerinde baskılar kurmuşlardır.¹⁷² 1907 yılında Ruanda kralı Musinga Alman misyonerlere Protestan merkezleri kurmak için yer ve otorite garanti etmiştir.¹⁷³ Özellikle 1912 yılında Alman güçlerinin kuzey isyanını bastırması Alman koloni yönetiminin kral Mwami'nin sadakatini kazanmasına yol açmış, ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman güçlerinin Ruanda'da yenilmesi ile koloni el değiştirmiştir.¹⁷⁴ 1885 yılında yapılan Berlin Antlaşması gereğince bir savaş durumunda koloni bölgelerinin çatışma dışı kalmaları kararlaştırılmasına rağmen sömürgeler Birinci Dünya Savaşı dışında kalamamış ve bu bölgelerde de çatışma yaşanmış, sonucunda ise bölgenin kontrolü Belçika ve İngilizler'e geçmiş, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan milletler cemiyetinin kararı ile Ruanda ve Burundi bölgesi Belçika mandası olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁵

---

¹⁶⁷Julius O. Adekunle, **op. cit.**, s. 16-17.

¹⁶⁸ Paul J. Magnarella **op. cit.**, s. 806.

¹⁶⁹ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 91.

¹⁷⁰ Tom Dannebaum, **op. cit.**, s. 79-80. ve Anton Scholz, **op. cit.**, s. 27.

¹⁷¹ Anton Scholz, **op. cit.**, s. 27.

¹⁷² **Ibid.**

¹⁷³ Timothy Longman, **Christianity and Genocide in Rwanda**, Cambridge University Press, 2010, s. 203.

¹⁷⁴ Martin Plaut, *Rwanda Looking Beyond the Slaughter*, **The World Today Dergisi**, C. 50, Sayı 8/9, 1994, s. 150.

¹⁷⁵ Sedat E. Özsever, **op. cit.**, s. 49-50.

2.2.2 Belçika Koloni Dönemi

Ruanda ve Burundi bölgesi 1917 yılında Belçika Kongo kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ancak resmi olarak 1923 yılında¹⁷⁶ Milletler Cemiyeti manda sistemi altında Belçika kolonisi olarak kabul edilmiş ve bölge adı daha sonra Ruanda-Urundi olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁷ Belçika da Almanya gibi ilk zamanlarda siyasi yönetimde dolaylı yönetim tarzını devam ettirmiş, elit ve yönetici sınıfı oluşturan Tutsiler'i destekleyerek ve onların gücünü arttırarak kuzeydeki varlığını sağlamlaştırmıştır.¹⁷⁸ Belçikalılar Ruanda-Urundi bölgesini ele geçirdikten sonra Hristiyan misyonerler Tutsi kralı ve elitler dini reddettiği için dinlerini ezilen ve kendilerini Tutsiler'e karşı bir koruyucu olarak gören Hutular'a yaymaya başlamışlardır.¹⁷⁹ Ancak 1920'li yıllarda Tutsi kral ile ters düşmüş, Tutsi elitleri güçlendirerek kralın yetkilerini azaltmışlar ve Hristiyanlığın Tutsi elitler arasında yayılmasını sağlamışlardır.¹⁸⁰ Tutsi elitler de 1930'lu yıllara gelindiğinde Hristiyan Belçikalılar tarafından domine edilen Ruanda'da elitler arasındaki varlıklarını devam ettirmek için dinlerini değiştirmek zorunda olduklarını anlamışlardır.¹⁸¹ Belçika, Almanya'nın aksine ekonomiden mimariye, sosyal ve siyasi yapıya kadar birçok alanda değişiklikler yaparak derin izler bırakmıştır.¹⁸²

Almanlar'ın 'üstün ırk' söylemlerine rağmen Hutu ve Tutsiler arasındaki keskin ayrım Belçika koloni döneminde oluşmuştur. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Avrupa'daki faşizm ve ırkçılık koloni ülkelerine de sıçramış ırksal kökenlerini belirlemek üzere Ruanda'da kafatası ölçümleri gerçekleştirilmiştir.¹⁸³ Tüm Ruandalılar koloni idaresinin gerçekleştirdiği nüfus sayımında boy, kilo, burun uzunluğu ve göz şekli taramalarına tabi tutulmuş ve sonucunda kendilerine hangi ırka mensup olduklarına dair kimlik kartı verilmiştir.¹⁸⁴ Belçika sömürge yönetimi, yerli

---

¹⁷⁶ V. Gelders, *Native Political Organization in the Ruanda-Urundi*, **Institut de Sociologie de l'Université de Bruxelles, Civilisations**, C. 4, Sayı 1, 1954, s. 126.

¹⁷⁷ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 807.

¹⁷⁸ Öncel Sercerman, **op.cit.**, s. 40.

¹⁷⁹ Paul J. Magnarella **op.cit.**, s. 807.

¹⁸⁰ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 68.

¹⁸¹ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 807-808.

¹⁸² Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 68.

¹⁸³ Öncel Sercerman, **op.cit.**, s. 41.

¹⁸⁴ Linda Melvern, **A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide**, Zed Books, Londra, 2000, s. 10-11.

siyahların 1933'te Hutu veya Tutsi olup olmadıklarını gösteren kimlik kartları taşımasını talep etmeye başlamış¹⁸⁵ bunun sonucunda Hutular üretime ve işçiliğe zorlanırken Tutsiler idari görevlere ve yönetici konumlara getirilmiş, eğitim ve iş imkanlarında ayrıcalıklı erişim sağlanmıştır.¹⁸⁶

Koloni dönemi öncesinde de etnik ayrımların olmasına rağmen aidiyet duygusu gelişmemiş ve bu durum ırksal ayrıma dönüşmemiştir. Belçika yönetiminin bazı müdahaleleri etnik aidiyeti kolaylaştırmış, güçlendirmiş hatta şiddetlendirmiş ve sonunda 'etnik grupları' siyasi kategorilere dönüştürmüştür.¹⁸⁷ Buckley-Zistel bu savı destekleyerek Hutu, Tutsi ve Twa topluluklarının Alman ve Belçikalılar'ın gelmesinden önce de var olmasına rağmen koloni devletlerinin bu grupları kutuplaştırdıklarını, etnik kimliklere dönüştürdüklerini ve kimlikleri siyasallaştırdıklarını savunmaktadır.¹⁸⁸ Mamdani, hem ideolojik hem de kurumsal bir süreç olarak Tutsilerin radikalleştirilmesinin, koloni devleti ve Katolik Kilisesi'nin ortak bir girişimi olduğunu söylemektedir.¹⁸⁹ Papaz François Menard bu savı destekler nitelikte 1917 de kaleme aldığı yazısında Tutsiler için "siyah deri altındaki Avrupalılar" ifadesini kullanmıştır.¹⁹⁰

Belçika koloni yönetimi Tutsiler'i Hutular'a karşı Almanlar'dan çok daha fazla desteklemiş ve bu desteği açık bir şekilde Ruanda yönetiminde göstermişlerdir.¹⁹¹ 'Hamitik hipotez' bağlamında 1920'li yıllarda Belçika koloni yönetimi Katolik Kilisesi'nin de desteğini alarak Tutsileştirme politikasına başlamıştır.¹⁹² Tutsileştirme politikası ile Hutu şefleri Tutsiler'le değiştirmişler ve 1959 yılına gelindiğinde 45 şeften 43'ü, 559 alt-şeften de 549'u Tutsi olmuştur.¹⁹³ Verilen kimlik kartları ile

---

¹⁸⁵ Daniel E. Harman, **op.cit.**, s. 33.

¹⁸⁶ Julius O. Adekunle, **op. cit.**, s. 16-17. Ve Catherine Newbury, *Background to Genocide: Rwanda, Journal of Opinion*, C. 23, Sayı 2, 1995, s. 12.

¹⁸⁷ Filip Reyntjens, *Rwanda: Genocide and Beyond*, **Journal of Refugee Studies**, C. 9, Sayı 3, 1996, s. 243.

¹⁸⁸ Susanne Buckley-Zistel, *Dividing and uniting: The use of citizenship discourses in conflict and reconciliation in Rwanda*, **Journal of Global Society**, C. 20, Sayı 1, 2006, s. 103.

¹⁸⁹ Mahmood Mamdani, **When the victims become killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda**, Princeton University Press, Princeton, 2002, s. 93.

¹⁹⁰ Mahmood Mamdani, **op.cit.**, s. 93.

¹⁹¹ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 807.

¹⁹² Öncel Sercerman, **op.cit.**, s. 41.

¹⁹³ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 807.

toplumdaki ayırım daha aşikâr hale gelmiş, eğitimde Tutsiler daha yüksek seviyelerde yer alırken ve sonrasında yönetimde yüksek mevkilere sahip olurken, eğitim imkânı bulabilen Hutular'dan (genellikle misyonerlerin açtığı okullarda okuyan) mezun olabilenler ya yönetimde düşük mevkilerde ya da esnaflık gibi mevkilerde yer almışlardır.¹⁹⁴ Hutu ve Twalar geleneksel yöntemde az da olsa yönetimde yer alabilirken kademeli olarak bu mevkiler Tutsileştirilmiş ve 1930'ların ortalarına gelindiğinde hiçbir Hutu siyasi mevkilerde kalmamış, kilise tarafından da desteklenen bu politika Tutsiler'in yönetici, Hutular'ın ise sadık kullar olarak görülmesine neden olmuştur.¹⁹⁵ Bu süreçte sömürge yatırımlarından yararlanmak isteyen Belçikalılar, ucuz veya bedava işgücü gerektiren kahve yetiştiriciliği, teraslama, yol yapımı ve bakımı, demiryolu hatları gibi birçok tarımsal ve altyapı projeleri başlatmışlar ve bu projelerde çalışacak işgücü bulmak amacıyla corvee sistemini geliştirerek Hutular'ı hükümetin belirlediği projelerde çalışmaya zorunlu hale getirmişlerdir.¹⁹⁶ Kalkınma amacıyla başlatılan zorunlu işçilik, Hutular'ın yönetimden ve siyasi mevkilerden el çektilmesi ile Tutsiler'in Ruanda'nın sahibi ve yöneticisi gibi gösterilmesi, Hutu ve Tutsiler arasındaki ayrışmayı hızlandıran en önemli etkenlerden birisi olmuştur.¹⁹⁷ Hutu ve Tutsiler arasındaki ayırımın artması ve kimliklerin siyasallaşmasında Belçika koloni yönetimi kadar Hristiyan Kilisesi de büyük rol oynamıştır. Belçika koloni yönetiminin ve Hristiyan kilisesinin tavır ve politikaları özellikle Kral (Mwami) Musinga tarafından hoş karşılanmamış birçok konuda ters düşmüşler bunun sonucunda 1931 yılında Mwami Musinga tahttan indirilerek yerine beyazlar tarafından yetiştirilen Katolik inancına daha yakın olan oğlu Rudahigwa geçirilmiş ve halk tarafından Rudahigwa "Beyazların Mwami'si" olarak görülmüştür.¹⁹⁸

2.2.3 Belçika BM vesayeti

II. Dünya savaşı sonunda 1945 yılında Milletler Cemiyeti'ne son verilerek yerine Birleşmiş Milletler örgütü kurulmuş, BM sözleşmesinde koloni ülkelerindeki

¹⁹⁴ Linda Melvern, *op.cit.*, s. 11.

¹⁹⁵ Filip Reyntjens, *op.cit.*, s. 244.

¹⁹⁶ Paul J. Magnarella, *op.cit.*, s. 807.

¹⁹⁷ Öncel Sercerman, *op.cit.*, s. 42.

¹⁹⁸ Alison Liebhafsky Des Forges, *Defeat is the Only Bad News: Rwanda Under Musinga, 1896-1931*, The University of Wisconsin Press, 2011, s. 238-239.

insanlara özgürlük, adalet ve koruma sözü verilmiştir. Bunları denetlemek için vesayet konseyi adı verilen özel bir konsey kurulmuş ve Ruanda da bu konuya dahil edildiği için Ruanda-Urundi olarak bilinen bölge Milletler Cemiyeti mandalığından Birleşmiş Milletler vesayet bölgesine dönüşmüştür.¹⁹⁹ BM'nin baskısı ve uluslararası arenada demokrasinin büyüyen ruhu Belçika'nın Ruanda üzerindeki düşüncesini değiştirmeye başlamıştır.²⁰⁰ II. Dünya Savaşı sonrasında Katolik Kilisesi'nin tutumu da değişmiş ve daha önceden öğrenci olarak Tutsi seçkinlerini tercih eden kilise okulları Hutu öğrencilere de kapılarını açarak bu öğrenciler arasında demokratik idealleri teşvik etmişlerdir.²⁰¹ Belçika ve kilisenin değişen tutumları Hutu ve Tutsiler arasında olan ayrımı körüklemiş ve daha da alevlendirmiştir.

Savaş sonrasında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayımlanması ve uluslararası ortamda oluşan hassasiyetinin etkisiyle, Milletler Cemiyeti'nin bir nevi devamı olan Birleşmiş Milletler Afrika ülkelerindeki insan hakları ihlallerine duyarlılık göstermeye başlamıştır.²⁰² Belçika, ayrımcılık politikasını 1950'lerin sonunda Hutu lehine değiştirmiş ve 1962'yi Ruanda ^ Urundi'nin bağımsızlığı için hedef tarih olarak belirlemişlerdir.²⁰³ Bu dönemde misyonerlik faaliyetleri de etkisini belirgin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ruanda'da uzun süredir faaliyetlerini yürüten Flaman Katolik Kilisesi de Hutular'ın yaşam koşullarından ve Tutsiler'in Hutular üzerindeki baskılarından haberdarlardır ve durumun düzeltilmesi için Birleşmiş Milletler ile beraber Belçika yönetimine baskı yapılmış, sonucunda da reform hareketleri başlatılmıştır.²⁰⁴ Reformlar 1952 ve 1956 yıllarında Hutular'ın yerel düzeydeki temsilcilerinin arttırılmasıyla başlamış, bu durumu fark eden Tutsiler, yalnızca sömürgesizleştirme ilkelerini ve sürecini benimsemekle kalmamış, aynı zamanda bağımsızlık için de Belçika yönetimine baskı yapmıştır.²⁰⁵ Ülkedeki çıkarları ve konumları tehlikeye düşen Tutsi eliti reformlara karşı direnmeye başlamış, ancak

---

¹⁹⁹ Linda Melvern, **op.cit.**, s. 11.

²⁰⁰ Martin Plaut, **op.cit.**, s. 150.

²⁰¹ **Ibid.**

²⁰² Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 69.

²⁰³ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 809.

²⁰⁴ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 69.

²⁰⁵ Julius O. Adekunle, **op. cit.**, s. 17.

aldıkları önlemler geri teperek hem Belçikalılar'ın reformlardaki ısrarı artmış hem de Hutu eliti radikal bir eğilim kazanmaya başlamışlardır.²⁰⁶

Dönüm noktası, BM misyonunun ülkeye yaptığı ziyaretten kısa bir süre önce Mart 1957'de olmuş, Tutsi yöneticiler iktidarın kendilerine hızlı bir şekilde teslim edilmesi gerektiğini savunan bir görüş bildirgesi hazırlamışlardır.²⁰⁷ Bunun hemen ardından Hutular (devrimin entelektüel merkezi) 'Bahutu Manifestosu adı altında Hutu ve Tutsiler arasındaki çatışmanın yani yabancı Tutsiler'in ve Tutsi ırkının siyasi, ekonomik, ve eğitimsel tekelini elinde bulundurmasının²⁰⁸ Ruanda'nın temel sorunu olduğunu ve Ruanda'nın hem Hamitiler hem de 'Bazunga' (beyaz) kolonizasyonunun işgalinden kurtulması gerektiğini savunan bir bildiri yayınlamışlardır.²⁰⁹ Manifestoda il kez Tutsiler'in ayrıcalıklarına saldırılıp Hutular için haklar talep edilmiştir.²¹⁰ Manifestonun dokuz Hutu yazarı özellikle kimlik belgelerindeki etiketlere karşı çıkmış, bu etiketlerden dolayı Tutsiler'in devlet kurumlarında üst tabakalara yerleştirilerek meritokrasi uygulandığı ve Tutsiler birçok sosyal avantajdan öncelikli olarak yararlandığı belirtilmiş ve bu konularda değişiklik talep edilmiştir.²¹¹ Bu tür değişiklik çağrıları, Ruanda iktidar yapısının önde gelen üyeleri arasında bir tepki yaratmış, kraliyet mahkemesindeki bir grup muhafazakarın ırkçı bir dille yıllar önce Tutsiler tarafından boyun eğdirilmiş Hutular ile Tutsiler arasında herhangi bir kardeşlik ve işbirliği olamayacağını belirtmesi ve uzlaşmaz tutumları siyasi grupların daha da kutuplaşmasına neden olmuştur.²¹² Paul J. Magnarella ise bu dönemde Tutsiler'in Hutular için hak talep eden bu manifestoyu reddederek ülkedeki etnik sorunların sebebi olarak sömürge yönetimini suçladıklarını belirtmektedir.²¹³ Tutsiler ile Belçika yönetiminin arasını açan bir diğer olay ise 1959 yılında yaşanmıştır. Belçikalılar'ın Kongo'ya bağımsızlığını vereceğini ilan ettiği gün Ruanda kralı şüpheli bir şekilde ölmüş ve Tutsiler ölen kralın yerine Belçika yönetimine danışmaksızın yeni

---

²⁰⁶ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 94.

²⁰⁷ Martin Plaut, **op.cit.**, s. 150.

²⁰⁸ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 809.

²⁰⁹ Susanne Buckley-Zistel **op.cit.**, s. 105.

²¹⁰ Martin Plaut, **op.cit.**, s. 150.

²¹¹ John F. Clark, **'Rwanda', 'After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcommunist States'**, Editor: Lowell W. Barrington, The University of Michigan Press, 2006, s. 82.

²¹² Catherine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, **Africa Today**, C. 45, Sayı 1, 1998, s. 13.

²¹³ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 809.

bir Tutsi yöneticiyi getirmişlerdir.²¹⁴ Bu durum Tutsi yönetimi ile Belçika yönetiminin arasını daha da açmış ve Belçika yönetimini Hutulara yaklaştırmıştır.

2.2.4 Sosyal Devrim

1950'li yıllarda Hutular arasında başlayan demokrasi düşüncesi ve uluslararası kamuoyunun Belçika üzerindeki baskısının sonucu olarak Ruanda'da değişmeye başlayan güç dengeleri ile Hutular ve Tutsiler arasındaki gerilim Bahutu Manifestosu ile daha da tırmanmış ve Belçika yönetimi ile kilisenin desteğini alan Hutular siyasi alanda güçlenmeye başlamışlardır. Hutuların siyasi alanda güç kazanmaya başlamaları ve Bahutu Manifestosu ile talepte bulunmaları, Tutsiler'in ise ağır ırkçı bir dille talepleri reddederek uzlaşmaz bir tavır sergilemeleri Sosyal Devrim'e giden yolu açmıştır. Manifestonun yayınlanması ve kralın ölümünden sonra Tutsiler, monarşist bir parti olan UNAR (Union Nationale Rwandaise) partisini kurarken Hutular, en önemlisi PARMEHUTU (Parti du Mouvement de l'Emancipation des Bahutus) da dahil olmak üzere ülkede dört parti kurmuştur.²¹⁵ Ruanda'daki bağımsızlık mücadeleleri ilk başta sınıf ayrıcalıklarının kaldırılmasını ve işlere tercihli erişimin yanı sıra herkes için eğitim fırsatları yaratmayı ve nihayetinde gerçek bağımsızlığı başlatmayı amaçlayan hareketlerin oluşumuyla damgasını vurmuştu.²¹⁶ Sosyal Devrime giden süreçte tarihsel arka planı ve koloni ülkesi olan Ruanda da Hutular'ın ikinci sınıf vatandaş olarak sınıflandırıldığını²¹⁷ da göz ardı etmemek gerekir. Bundandır ki o dönemde ortaya çıkan bazı siyasi gruplar da Avrupalı yöneticilerden kurtulmak istediklerini belirtmişlerdir.²¹⁸ Ayrıca 1957 sonrasında Belçika yönetiminin etnik çatışmaları önlemek için siyasi toplantıları yasaklamasına rağmen her iki etnik grup tarafından milliyetçi faaliyetler artırılmıştır.²¹⁹ Bağımsızlığa kadar gelgitlerle dolu olan Ruanda siyasetinde Hutular iktidardan pay talep ettikçe Tutsiler şiddete başvurarak ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır.²²⁰

²¹⁴ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 95.

²¹⁵ Martin Plaut, *op.cit.*, s. 150.

²¹⁶ Howard Adelman ve Astri Suhrke, *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*, s. 61.

²¹⁷ Catherine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 11.

²¹⁸ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 69.

²¹⁹ Julius O. Adekunle, *op.cit.*, s. 18

²²⁰ *Ibid.* s. 70.

Sosyal Devrim'in tam olarak ne zaman başlayıp ne zaman bitiğini söylemek zordur. 1950'lerin sonlarına doğru Rwanda'da şiddet ve propagandalar artmış, Hutu ve Tutsiler'in birbirlerine karşı birçok faaliyetleri olmuştur. Martin Plaut sosyal devrimde fitili ateşleyen kıvılcımın Kasım 1959'da Tutsiler tarafından kurulan monarşist parti UNAR militanlarının Gitarama çevresindeki bir Hutu alt şefine saldırması olduğunu söylemektedir.²²¹ Şefin öldürüldüğü söylentilerine tepki olarak, Hutu ve ılımlı Tutsiler'in oluşturduğu Ruanda Demokratik Birliği (Rassemblement Démocratique Rwandais, RADER), Tutsi evlerini yakmaya ve Tutsilere ait olan mülklerini yıkmaya başlamıştır.²²² Peter Uvin sosyal devrimin 1958-1962 yılları arasında Katolik eğitimi almış bir grup Hutu tarafından gerçekleştirildiğini ve bunun kolonicilerin göz yumması ile değil kabullenmeleri ile gerçekleştiğini belirtmektedir.²²³ Diğer taraftan Martin Plaut Mwami'nin Belçika yönetiminden düzeni sağlamasını istediği ancak bu talebin reddedildiğini ve Belçikalıların Hutular ile birleşerek Gitarama darbesi olarak anılan bir darbe ile Kralı iktidardan indirdiklerini söylemektedir.²²⁴ Peter Uvin aynı zamanda devrimin üç aşamada gerçekleştiğini savunmaktadır. Uvin'e göre birinci aşamada, 1959'ların sonlarında bazı eyaletlerde yerel Tutsi karşıtı şiddet ve propagandaların oluşması ile küçük çaplı katliamlar yaşanmış ve birçok Tutsi ülkeden kaçmıştır. İkinci aşamada 1960 ve 1961'lerde parlamento seçimleri yapılmış, radikal ve Tutsi karşıtı olan PARMEHUTU ezici bir üstünlükle seçimleri kazanmış, bunun sonucunda daha önce yönetimde yer alan birçok Tutsi ülkeyi terk etmiştir. Son aşamada 1961-1964 yılları arasında daha önceden ülkeden kaçan Tutsiler Burundi ve Uganda'dan gerilla saldırıları başlatmış, bu saldırılar Hutu yönetimi tarafından kolayca engellenmiş ancak bu durum ülke içerisinde yaşayan birçok masum Tutsi'nin sistemli bir şekilde katledilmesine yol açmıştır.²²⁵ Devrimin başlarında Hutular çoğunlukla resmi güçle bağlantısı olan Tutsiler'e karşı saldırmış, sivil Tutsiler'i rahat bırakmıştır. Ancak daha sonrasında

---

²²¹ Martin Plaut, *op.cit.*, s. 150.

²²² Julius O. Adekunle, , *op.cit.*, s. 17.

²²³ Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, Kumarian Press, 1998, s. 19.

²²⁴ Martin Plaut, *op.cit.*, s. 150.

²²⁵ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, *Comparative Politics*, C. 31, Sayı 3, 1999, s. 256.

ülkeden kaçan mülteci Tutsiler gerilla saldırıları ile Ruanda'ya saldırmış bu da Hutular'ın Ruanda'daki sivil Tutsiler'e karşı saldırı düzenlemesine neden olmuştur.²²⁶

Sosyal devrim her ne kadar Hutu elitler tarafından yapılmış olarak görünse de Ruanda kırsal kesiminin istek ve desteği göz ardı edilemez. 1960 yılında yapılan yerel seçimlerdeki sonuçlardan Hutu kırsal kesiminin mevcut durumdan rahatsızlığı açık bir şekilde görülmektedir. 1960 yılında Belçika yönetimin düzenlediği yerel seçimlerde PARMEHUTU, katılımcıların %70'inin desteğini kazanmıştır.²²⁷ Seçimlerin sonucunda 229 belediye başkanlığından sadece 19'unu Tutsiler kazanırken ve 160'ını PARMEHUTU kazanmıştır.²²⁸ Belçika yönetimi Ruanda'da monarşinin kaldırılması ve bağımsızlığa kademeli bir geçiş planlamış olsada Hutu elitleri 28 Ocak 1961 yılında Gitarama darbesi olarak da anılan bir toplantı düzenleyerek geçiş anayasasını karara bağlamış, geçici bir parlamento oluşturmuş, geçici bir devlet başkanı seçerek geçici bakanlar kurulunu oluşturmuş ve tüm bunların sonucu olarak Tutsi Kralı V. Kigeri tahtan indirmiş, krallık ile birlikte krallık kurumları ve sembollerini kaldırarak cumhuriyeti ilan etmişlerdir.²²⁹ 1961 yılında BM gözetimi altında yapılan ulusal seçim sonucunda²³⁰ PARMEHUTU oyların yaklaşık %80'ini elde ederek çoğunluğu kazanmış ve mecliste yapılan oylamada PARMEHUTU lideri Grégoire Kayibanda başkan olarak seçilmiştir.²³¹ 28 Ocak 1962 yılında UNAR iki bakanlık karşılığında yeni hükümeti tanımayı kabul etmiş, Birleşmiş Milletler koruması altında antlaşma imzalanmıştır.²³² 1 Temmuz 1962 yılında bağımsızlığın resmi olarak ilan edilmesi²³³ ile I. Cumhuriyet dönemi resmen başlamıştır. Hutular'ın ülke yönetiminde başa geçmesi, koloni döneminin sonlanmasından çok, yönetimdeki topluluğun değişmesi Tutsiler'e karşı yapılan bir devrim olarak algılanmıştır.²³⁴

---

²²⁶ . Alison Des Forges *The Ideology of Genocide*, s. 45

²²⁷ Carney, J. J. **Rwanda Before the Genocide; Catholic Politics and Ethnic Discourse in the Late Colonial Era**, Oxford University Press, 2014, s. 137.

²²⁸ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 809.

²²⁹ Carney, **op.cit.**, s. 155-156-157.

²³⁰ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 809.

²³¹ Carney, **op.cit.**, s. 157.

²³² René Lemarchand **Rwanda and Burundi**, 1970, Prager Publishers USA-New York.

²³³ Martin Plaut, **op.cit.**, s. 150.

²³⁴ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 79.

Sosyal devrim döneminde Katolik Kilisesi'nin devrim ve Hutular üzerindeki etkisi de yadsınamaz biçimde kendini göstermiştir. 1950'lerde Katolik kilisesinin odak noktası değişmiş ve Hutular'ı desteklemeye başlamışlardır. Bu destek Belçika Vesayet yönetimi tarafından Tutsi şeflerinin Hutular ile değiştirilmesinde açıkça görülmektedir. Tutsi makamlarının yerini alan Hutular, Katolik kilisesi tarafından yetiştirilen seçkinlerden olmuş ve konumlarını büyük ölçüde kiliseye borçlanmışlardır.²³⁵ Tutsiler bu dönemde Hutular'a karşı şiddet uyguladıkça Belçikalılar ve Katolik Kilisesi'nin Hutular'a olan desteği artmıştır.²³⁶ Hem PARMEHUTU başkanı Grégoire Kayibanda hem de bağımsızlıkta yer alan diğer Hutu ve politikacılar ya kilise çalışanlarıydı ya da Katolik seminerlerinden seçilen kişilerdi.²³⁷ 1960'larda yönetime gelen yeni siyasi sınıf kiliseden bağımsızlıklarını göstermeye çalışmışsada bağımsızlık sonrası kilise ve yönetim arasındaki ilişkiler koloni döneminde hiç olmadığı kadar güçlü olmuştur.²³⁸

Ruanda tarihinde bir dönüm noktası olan sosyal devrim, Tutsi elitinin gücü kaybetmesinin ve koloni döneminde ezilerek ikinci sınıf insan muamelesi gören Hutuların yönetimi ve gücü ele geçirmelerinin göstergesi olmuştur. Ruanda Sosyal Devrimi büyük ölçüde yaygın kırsal şikayetler yüzünden meydana gelmiştir.²³⁹ Bu dönemde hem yönetimi kaybetmek istemeyen Tutsiler hem de yıllarca ezilen, ekonomik, sosyal ve siyasi olarak hak talepleri geri çevrilen, baskıyla yönetilen ve şiddete maruz kalan Hutular şiddete başvurmaktan çekinmemişlerdir.²⁴⁰ Bu durum yaklaşık olarak 10.000 ile 14.000 Tutsi'nin öldürülmesine 200.000 Tutsi'nin ise ülkeden sürülmesine neden olmuştur.²⁴¹

2.3 Koloni Sonrası Dönem

Ruanda siyasi tarihinde koloni sonrası olarak adlandırılan dönem, 1962 yılında bağımsızlığın ilan edilmesi ile başlamaktadır. Vesayet yönetimi altında üçüncü dünya

---

²³⁵ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda** Berghahn Books, 2010, s. 143-144.

²³⁶ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 70.

²³⁷ Timothy Longman, **op.cit.**, s. 144.

²³⁸ **Ibid.**

²³⁹ Catharine Newbury **op.cit.**, s. 14.

²⁴⁰ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 70.

²⁴¹ Martin Plaut, **op.cit.**, s. 150.

ülkesi olarak uluslararası politikaya adım atan Ruanda'da sosyal devrim ve bağımsızlık sonrası karışıklıklar baş göstermiş, borçlanma ve ekonomik istikrarsızlıklar yaşanmış, iç savaş ve sonrasında soykırıma kadar ırksal nefret politikası varlığını sürdürmüştür. Ruanda'da Belçika koloni döneminde olduğu gibi koloni sonrası dönemde de ırk milliyetçiliği hâkim olmuştur; öyle ki Hutular bağımsızlıklarını Belçikalılar'a karşı değil Tutsiler'e karşı kazandıklarını belirtmişlerdir.²⁴² Batı etkisi açısından da bu dönem koloni döneminden pek farklı değildir.²⁴³ Bağımsızlığın ilanından sonraki süreç içerisinde görülmektedir ki Belçikalılar'a, diğer batılı kolonyal güçlere veya Katolik Kilisesi'ne karşı bir bağımsızlık Ruanda'da söz konusu değildir.

Birinci Cumhuriyet Dönemi genel olarak Tutsiler'in ülke dışından yaptığı gerilla saldırıları, ekonomik sorunlar, bölgecilik sorunları ve ırksal sorunlar ile geçmiştir. İkinci Cumhuriyet döneminde bir süre istikrar sağlanmış olsa da 1990'ların başlarında ortaya çıkan ekonomik kriz ve ülke dışındaki Tutsi mültecilerin çocukları tarafından kurulan Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF)'nin saldırıları ile istikrar tamamen bozulmuştur. Ruanda koloni sonrası tarihi şiddet olayları ile doludur; özellikle 1990'larda Ruanda'da hükümetin ekonomik sosyal sorunlarla başa çıkamaması ve Tutsi etnik grubunu savunamaması nedeniyle çoğunlukla Tutsiler'in oluşturduğu RPF tarafından bir iç savaş başlatılmıştır.²⁴⁴ İç savaşın başlaması ile ülke kaos ortamına dönmüş ve soykırıma kadar olan süreçte bir barış anlaşması imzalanmasına rağmen bu anlaşma tamamen başarısız olmuştur.

2.3.1 Birinci Cumhuriyet Dönemi

1 Temmuz 1962'de resmi olarak ilan edilen bağımsızlık ve yapılan seçimlerde Tutsiler'e karşı sertlik politikası ile bilinen PARMEHUTU lideri Kayibanda'nın başa geçmesi ile başlayan ve 1973 yılında Tümgeneral Habyarimana'nın gerçekleştirdiği darbeye kadar olan dönem 1. Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁵ Bu

²⁴² Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 70.

²⁴³ Öncel Sercerman, *op.cit.*, s. 45.

²⁴⁴ Nnuriam Paul Chigozie, *The Application of New Wars Theory to African Conflicts Since 1960*, *International Journal of Arts and Humanities*, C. 6, Sayı 6, 2018, s. 313-320.

²⁴⁵ Öncel Sercerman, *op.cit.*, s. 46.

dönemde koloni dönemi ve BM vesayet döneminin aksine yönetici tabakayı Hutu elitler oluşturmaktadır. Ancak Hutular'ın tamamının siyaset ve ekonomiden pay almadığı aşıkardır; Kayıbanda kendi memleketi olan Güney Ruanda'lı özellikle Gitaramalı Hutular'a öncelik tanıyarak bir nevi bölgesel politikası uygulamıştır.²⁴⁶ 1962 yılında PARMEHUTU militanları tarafından yazılan anayasa “tüm vatandaşların ırk, köken, cinsiyet veya din ayrımı yapılmaksızın yasalar önünde eşit olduğunu ve ayrıcalıkların kaldırıldığını” belirtmesine rağmen ilerleyen dönemlerde bu sözlerin gerçeği yansıtmadığı görülmüştür.²⁴⁷ Bağımsızlık sonrası da koloni yönetimlerinde ülke getirilen etnik kimlik kartları uygulaması sürdürülmüştür.²⁴⁸

Genel olarak 1962 yılında Tutsi mültecilerin gerilla saldırıları yaparak Gregoria Kayıbanda yönetimindeki yeni hükümeti istikrarsızlaştırmayı amaçladıkları, ancak başarısız oldukları söylenmektedir.²⁴⁹ 1960'larda Tutsi isyancılarının gece saldırıları nedeniyle Hutular tarafından isyancılar hamam böceği anlamına gelen “inyenzi” olarak adlandırılmış, ancak Hutular tarafından alaycı bir şekilde kullanılan “inyenzi” ismi isyancılar tarafından acımasızlıklarının bir sembolü olarak benimsenmiştir.²⁵⁰ UNAR sürgünleri PARMEHUTU hükümetini demokratik meşrutiyetten yoksun Belçikalılar'ın dayattığı bir etnik diktatörlük olarak görüyordu. Buna rağmen 28 Şubat 1962'de UNAR iki bakanlık karşılığında yeni hükümeti tanımayı kabul etmiştir.²⁵¹ Ancak, 25 martta UNAR militanları Byumba bölgesinde 4 Hutu'yu öldürmüş ve bu olaya misilleme olarak aynı bölgede 1000 ila 2000 arasında Tutsi (kadın, erkek, çocuk) öldürülmüş, konutları yakılmış, yağmalanmış ve topraklarını bölüşülmüştür.²⁵² 1962'de meydana gelen olaylar uluslararası alanda ilgi çekmediği için sadece Ruanda'da bulunan misyonerler ve BM temsilcilerinin

---

²⁴⁶ Martin Plaut, **op.cit.**, s. 150 ve Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 71.

²⁴⁷ Timothy Longman **op.cit.**, s. 83.

²⁴⁸ Howard Adelman ve Astri Suhrke, **The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire**, s. 73.

²⁴⁹ Catharine Newbury and David Newbury *A Catholic Mass in Kigali: Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda* **Canadian Journal of African Studies**, C. 33, Sayı 2-3, 1999, s. 292.

²⁵⁰ Alan J. Kuperman, **The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda**, Brookings Institution Press, Washington D.C. 2001 s. 7.

²⁵¹ James Jay Carney, **Rwanda Before the Genocide; Catholic Politics and Ethnic Discourse in the Late Colonial Era**, Oxford University Press 2014, s. 176.

²⁵² René Lemarchand **op.cit.**, s. 219.

sundukları raporlarda ve birkaç makalede yer almıştır.²⁵³ 1 Temmuz 1962 tarihinde bağımsızlık resmi olarak ilan edilmiştir.²⁵⁴

1963 yılında Ruanda'daki yöneticiler ülke dışında bulunan Tutsi mültecilerden, Tutsiler'in o dönemde Ruanda'nın kendi ordusundan daha büyük bir ordu kurdukları ve ülke içindeki Tutsiler'den de yardım alarak ülkeye saldıracakları söylentileri yüzünden korkmaktadırlar.²⁵⁵ Tutsiler'in Hutular'a göre daha savaşçı bir topluluk olmaları ve geleneksel olarak orduda yer almalarından dolayı Ruandalı yöneticilerin bu korkuları yersiz değildir. Tutsilerin Ruanda'ya bu dönemdeki saldırıları Belçikalılar'ın da yardımıyla durdurulmuştur.²⁵⁶ Daha sonra Hutular, ülke dışındaki Tutsilerin kalkıştığı saldırılardan ülke içindeki Tutsileri sorumlu tutmuş ve onları, ılımlı Hutuları ve pan-Afrikanist siyasetçileri idam etmiştir.²⁵⁷ 21-27 Aralık 1963 tarihlerinde Burundi'den Ruanda'ya birçok saldırı gerçekleştirilmiş ancak bu saldırılar Belçikalı subayların yönettiği Ruanda askerleri tarafından durdurulmuştur.²⁵⁸ Bu saldırılarda Hutular yaklaşık olarak 10.000 kişiyi öldürmüş, 150.000 kişiyi de sürgüne göndermiştir.²⁵⁹ 25 Kasım 1963 tarihinde Burundi'den önemli bir grup Tutsi mülteci Ruanda'ya doğru yola çıkmış ancak bu mülteciler Katolik ve Protestan misyonerler ve BM mülteci ofisi tarafından Burundi hükümeti uyarılarak ülke sınırlarından çıkmadan durdurulmuşlardır.²⁶⁰ 23 Aralık tarihinde ise bir PARMEHUTU mitinginde açıkça Tutsiler'e suikast çağrısında bulunulmuş,²⁶¹ ayrıca radyo yayınları ile halka kendilerini Tutsi teröristlere karşı savunma çağrısı yapılmış ve birçok Tutsi'nin öldürülmesine neden olunmuştur.²⁶² 1960'ların ortalarına gelindiğinde dış saldırıların azalmasıyla Ruanda içinde bulunan Tutsiler'e olan saldırılar da bir süreliğine durmuştur.²⁶³ Bu dönemde ülkenin temel ihraç maddesi olan kahve fiyatlarının uluslararası alanda düşüşü ülkede ekonomik zorluklara neden olmuştur.²⁶⁴

²⁵³ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s.100.

²⁵⁴ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 809.

²⁵⁵ Aaron Segal, *Massacre in Rwanda*, **Fabian Research Series**, Sayı. 240, London, 1964 s. 14.

²⁵⁶ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 71.

²⁵⁷ **Ibid.**

²⁵⁸ René Lemarchand, **op.cit.**, s. 222-223.

²⁵⁹ Julius O. Adekunle, **op.cit.**, s. 19

²⁶⁰ René Lemarchand, **op.cit.**, s. 220.

²⁶¹ A. Segal, **op.cit.**, s. 14 ve René Lemarchand, **op.cit.**, s. 223.

²⁶² Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 103.

²⁶³ Catharine Newbury and David Newbury, **op.cit.**, s. 298.

²⁶⁴ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 72.

Ruanda 1965 yılına kadar resmi olarak çok partili bir yapıya sahip olmasına rağmen PARMEHUTU diğer partilerin özellikle de Tutsi UNAR Partisi'nin faaliyetlerini bastırarak daha otoriter bir yapıya bürünmüştür.²⁶⁵ Ayrıca Kayibanda 1965 ve 1969 yıllarında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasıyla halk arasındaki popülerliğini kanıtlamıştır.²⁶⁶

1970'lere gelindiğinde ülkede tüm sorunlar daha da artmıştır. Seçimlerin yaklaşmasına rağmen Kayibanda iktidarı bırakmak istemediğini açıkça göstermiş ve bu sırada kuzey bölgelerinden gelen subayların darbe hazırlığında olduğu haberleri yayılmıştır.²⁶⁷ Tutsiler'e başkaldırmış ancak Kayibanda'nın bölgesel politikalarından dolayı iktidardan pay alamayan kuzeyli Hutular Kayibanda'yı Tutsiler'e karşı yumuşak başlı olmakla suçlamışlardır.²⁶⁸ 1972 yılında Burundi'de ortaya çıkan etnik şiddet Ruanda içerisindeki Tutsiler'e karşı saldırılara yol açacak gerilimlerin tekrar başlamasına neden olmuştur.²⁶⁹ 1972 yılında Burundili Hutular'ın Tutsi askeri rejimine karşı isyanı ile başlayan Hutular'ı ortadan kaldırma kampanyası yaklaşık 100.000 Hutu'nun ölümü ve 200.000 Hutu'nun ise ülkeden kaçması ile sonuçlanmıştır.²⁷⁰ Burundi'den kaçan Hutular'ın bir kısmı Ruanda'ya gelmiştir. Ruanda'daki Hutular'ın Tutsiler'e karşı olan nefreti ve şiddet eğilimleri artmış ve bunun sonucu olarak Tutsiler sosyal hayattan tasfiye edilmeye başlanmıştır. İlköğretim, lise ve üniversitelerdeki öğrenci ve eğitimciler uzaklaştırılmış, kırsal kesimde Tutsiler'e saldırılar gerçekleştirilmiş ve Tutsiler her türlü ticari faaliyetten uzaklaştırılmışlardır.²⁷¹ 1973 yılında kuzeyli Tümgeneral Juvénal Habyarimana liderliğinde bir darbe ile Kayibanda görevden alınmış, o ve önemli görevlerde bulunan birçok PARMEHUTU lideri tutuklanarak vatana ihanet suçundan yargılanmıştır.²⁷² Bazı PARMEHUTU liderleri öldürülmüş bazıları ise hapis cezasına çarptırılmış, Kayibanda aleyhinde ilan edilen ölüm cezası da daha sonrasında ev hapsine çevrilmiş

²⁶⁵ Timothy Longman, *op.cit.*, s. 83-84.

²⁶⁶ Julius O. Adekunle, *op.cit.*, s. 19

²⁶⁷ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 72.

²⁶⁸ Catharine Newbury and David Newbury *op.cit.*, s. 299.

²⁶⁹ Martin Plaut, *op.cit.*, s. 150.

²⁷⁰ Paul J. Magnarella, *op.cit.*, s. 810.

²⁷¹ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 72

²⁷² Allan Thompson, *The Media and the Rwanda Genocide*, Pluto Press, London, 2007, s. 66.

ve 30 Parmetuhu lideri 1973-1976 yılları arasında, Kayibanda ise 1976 yılında şüpheli koşullar altında ölmüştür.²⁷³

Devrim döneminde Hutulara büyük destek veren Katolik Kilisesi, devrim sonrasında Tutsiler'e karşı yapılan şiddet olaylarına çok az etkili tepki vermiş, o dönemde kilise ülkede varlığını sürdürmek için halkın sesi olmak yerine yeni rejimlerle iş birliğine dayalı ilişkilere daha çok önem vermeyi seçmiştir.²⁷⁴ Bazı piskoposlar Ruanda'daki şiddetin esas sorumlusu olarak UNAR teröristlerini görmüş ve PARMEHUTU kadroları tarafından düzenlenen katliamları "popüler öfke" ve "nüfusun şiddetli tepkileri" olarak tanımlamışlardır.²⁷⁵ Timothy Longman, devrim sonrasında yeni devlet yetkililerinin iktidarın yükselişindeki kilise desteğinin mirasını bir külfet olarak gördüklerini, kiliseden bağımsız bir yönetimi arzulayan yetkililerin kilise ile çoğu zaman tartışmalı bir ilişki içinde olduklarını ve kilisenin din adamları arasındaki Tutsiler'in baskınlığı nedeniyle devrime destek vermelerine rağmen kiliseyi anti devrimci olarak nitelendirdiklerini ve suçladıklarını belirtmektedir. Bundan dolayı 1973 yılında Habyarimana tarafından gerçekleştirilen darbe ve yeni kurulan hükümet kilise tarafından coşkuyla karşılanmıştır.²⁷⁶

2.3.2 İkinci Cumhuriyet Dönemi

Ruanda içerisindeki istikrarsızlıktan ve Kayibanda'nın bölgecilik politikasından rahatsız olan ordunun Juvenal Habyarimana önderliğinde, 5 Temmuz 1973 tarihinde darbe yaparak yönetimi ele geçirmesi ile İkinci Cumhuriyet dönemi başlamıştır. Darbe sonrasında siyasi elit tabakanın kökeni değişmiş, siyasi ağırlık ve ayrıcalıklar güney Ruandalı Hutu elit tabakasından kuzey Ruandalı Hutu elit tabakasına geçmiştir.²⁷⁷ Cumhuriyetin ilanından sonra Habyarimana'nın partisi Ulusal Devrimci Hareket (MRND) tek meşru siyasi parti ilan edilmiştir.²⁷⁸ Kısa süre içerisinde Hutu Muhalefeti ortadan kaldırılmıştır.

²⁷³ James J. Carney, *op.cit.*, s. 190 ve Allan Thompson, *op.cit.*, s. 66.

²⁷⁴ Timothy Longman, *Christianity and Genocide in Rwanda*, s. 84-85.

²⁷⁵ Carney, J. J. (2014). *op. cit.*, s. 179-180.

²⁷⁶ Timothy Longman, *Christianity and Genocide in Rwanda*, s. 87.

²⁷⁷ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 47.

²⁷⁸ Martin Plaut, *op. cit.*, s. 150.

Devrim sonrasında Ruanda'da Kayibanda'nın ırkçı siyasetinin yerini Habyarimana'nın özel sektör istihdamı, yerel öğretim, tıbbi veya tarımsal işlerle meşgul olabilmelerine rağmen Tutsi'nin kamuya erişimini ciddi şekilde kısıtlayan etnik bir nüfus sayımına dayanan kota düzenlemeleri almıştır.²⁷⁹ Habyarimana rejimi, Tutsi'nin kota sistemi aracılığıyla devlet okullarına ve devlet işlerine erişimini aşamalı olarak kısıtlamak istemiş, ancak aynı zamanda ekonomik kalkınmayı teşvik ederek etnik çekişmeyi azaltmaya çalışmıştır.²⁸⁰ Habyarimana, Tutsiler'i siyasi hakları olmayan yerli azınlıktan politik haklara sahip olan ve parlamentoda, büyükelçiliklerde, kabinede, hatta orduda orantılı olarak temsil edilen yerli bir azınlığa dönüştürmüştür.²⁸¹ Habyarimana hükümeti sadece Tutsiler'e kota uygulamakla kalmamış aynı zamanda Kayibanda'nın bölgesi olan Güney Ruanda'ya tanınan temsil ayrıcalıklarını kaldırmak için bölgeye ilişkin kotayı azaltmıştır.²⁸²

Habyarimana, Kayibanda'nın uyguladığı politikaları eleştirmesine rağmen gücü ele geçirdikten sonra birçoğunu kendisi de uygulamıştır. Kayibanda'nın bölgecilik politikasına eleştirilerde bulunmasına rağmen akrabaları ve bölgesel taraftarları hükümet ve güvenlik güçlerinde üst düzey pozisyonları doldurmuşlardır; kendi ve karısının yakın akrabaları orduya, jandarmaya ve özellikle de cumhurbaşkanlığı muhafızlarına hükmetmişlerdir.²⁸³ Habyarimana döneminde elit olanlar ile elit olmayanlar arasındaki ekonomik fark da artmıştır.²⁸⁴ Habyarimana hükümeti İkinci Cumhuriyet döneminin başlarında etnik çatışmayı azaltmak amacıyla mültecilerin ülkeye dönmesini hoş karşıladıklarını belirtmesine rağmen uygulamada geri dönüş desteklenmemiş, aksine geri dönmek isteyenlere karşı sert tedbirler gündeme getirilmiştir.²⁸⁵ Habyarimana hükümeti yaklaşık 20 yıl boyunca siyasi muhaliflere karşı da sert tedbirler almış ve Birinci Cumhuriyet döneminin Kayibanda da dahil olmak üzere pek çok güçlü liderini öldürmüştür.²⁸⁶

---

²⁷⁹ Susanne Buckley-Zistel, *op. cit.*, s. 105-106.

²⁸⁰ Catharine Newbury and David Newbury *op. cit.*, s. 299.

²⁸¹ Martin Plaut, *op. cit.*, s. 150. ve Susanne Buckley-Zistel *op. cit.*, s. 106.

²⁸² Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği* s. 107.

²⁸³ Paul J. Magnarella, *op. cit.*, s. 810.

²⁸⁴ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s.107.

²⁸⁵ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 49.

²⁸⁶ Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, s. 23.

Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra birçok Afrika ülkesi gibi Ruanda'da ekonomik sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmış, Habyarimana ekonomik kalkınmayı sağlamak için Fransa ile yakın ilişkiler kurmuş ve aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan borç almaya başlamıştır.²⁸⁷ Habyarimana 1980'leri sonuna kadar ekonomik büyüme, altyapı çalışmaları, kahve üretimindeki artış, diplomatik açılımlar ve uluslararası ekonomik destek paketleri ile kısmi bir istikrar sağlamış²⁸⁸ ancak 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında kahve fiyatlarının düşmesinden dolayı ekonomik krizin oluşması, halkın hükümet ile bağının giderek zayıflaması, yüksek mevkilerdeki kişilerin yaptığı yolsuzluklar ve zengin yaşam tarzları²⁸⁹ ve RPF'nin Uganda üzerinden saldırılara başlaması ile istikrar tamamen bozulmuştur.²⁹⁰ Ekonomik kriz döneminde ihracat gelirlerinin düşmesi ile hükümet bütçeleri kesilmiş, geriye kalan tek kaynak dış yardımlar olmuştur; bundan ise sadece siyasi iktidar pozisyonlarında olanlar faydalanabilmiştir.²⁹¹ 1970'li yıllarda Burundi ve sonrasında Uganda'da yaşanan iç karışıklıklardan Ruanda büyük ölçüde etkilenmiştir. Ruanda'nın bu iki ülkedeki karışıklıklardan etkilenmesinin nedeni koloni döneminde Hutular ve Tutsiler arasında yaratılan etnik ayrılıktır.²⁹² Ruanda ayrıca Burundi ve Uganda'daki olaylardan siyasi olarak istifade ederek iç politikada Tutsiler'e karşı olan yaptırımları meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Misyonerlik faaliyetleri Habyarimana döneminde Kayibanda dönemine göre hükümet tarafından çok daha fazla desteklenmiştir. Habyarimana pozisyonunu kiliselere borçlu olmasa da Ruanda'daki görevlerini tanımış ve desteklerini kabul etmiştir.²⁹³ Kiliseler de Habyarimana'nın yaptığı darbeyi ve iktidara yükselişini memnuniyetle karşılamış ve desteklerini sunmuşlardır.²⁹⁴ 1973 yılında Kayibanda'nın şüpheli ölümü hakkında da hiç konuşmamış ve hükümeti eleştirmemişlerdir.²⁹⁵ Ülke içerisindeki neredeyse tüm kuruluşlar tek parti MRND'nin çatısı altında toplanırken

---

²⁸⁷ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 47.

²⁸⁸ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 73.

²⁸⁹ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 150.

²⁹⁰ Peter Uvin, **Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda**, s. 60.

²⁹¹ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 820.

²⁹² Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 48.

²⁹³ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 148.

²⁹⁴ **Ibid.**

²⁹⁵ James J. Carney, **op.cit.**, s. 192.

kiliseler görünüşte özerk kuruluşlar olarak kalmışlar yine de çeşitli yollarla iktidar sistemine entegre edilmişlerdir.²⁹⁶ Kiliseler, Kayibanda döneminde olduğu gibi Habyarimana döneminde de halkın sesi olmak yerine hükümetin Tutsiler'e karşı olan politikalarına sessiz kalmayı tercih etmiş ve hükümetle yakın ilişkiler sürdürmeye daha çok önem vermişlerdir.

Başlangıçta Habyarimana, Tutsi zulmüne son vermeye söz vermiş olsa da 1990'da kuzeyden RPF'nin saldırıları, içeride ekonomik kriz ve çok partili politikanın ortaya çıkışı ile pozisyonu sertleşmiş ve Tutsi karşıtı politikaları daha da şiddetlenmiştir.²⁹⁷ 1 Ekim 1990'da RPF'nin Uganda üzerinden Ruanda'yı işgale başlaması ile iç savaş dönemi başlamıştır.²⁹⁸

2.3.3 İç Savaş Dönemi

Habyarimana'nın Kayibanda hükümetine kıyasla Tutsiler'e bazı haklar vermesi ve mültecilerin ülkeye dönüşü konusunda olumlu söylemleri, komşu ülkelerde mülteci olarak bulunan Tutsi ve Hutular'a ülkelerine dönmeleri konusunda bir umut olmuştur. Ancak Habyarimana'nın söylemleri ile Hutu ve Tutsi mülteciler için oluşan umut, geri dönmek isteyenlerin karşılaştıkları sert şartlar ile kısa sürede yok olmuştur. Uganda hükümeti, Ruanda'da yaşanan hükümet değişikliği ve iç karışıklıklardan sonra Uganda'ya kaçan Ruandalı mültecileri ilk başta kabul etmiş olsa da sonraki dönemlerde yaşanan insani, ekonomik ve siyasi sorunlardan dolayı mültecileri bir yük olarak görmüş ve ülke kaynaklarını mültecilerle paylaşmak istemediklerini belirterek mültecilere ve onların çocuklarına vatandaşlık vermemişlerdir.²⁹⁹ Mülteciler 1982 yılında Uganda'daki II. Obote hükümeti tarafından sınır dışı edilmiş ancak Ruanda mültecileri kabul etmeyerek Uganda'ya geri göndermiştir. Geri gönderilen mülteciler Obote hükümetine devirmeye çalışan Yoweri Museveni önderliğindeki Ulusal Direniş Hareketi'ni desteklemiş ve Ulusal Direniş Ordusu'na katılmışlardır.³⁰⁰ Museveni'nin 1986 yılında yönetimi ele geçirmesi ile Ruandalı mülteciler yeni hükümette görev

²⁹⁶ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 148.

²⁹⁷ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 810.

²⁹⁸ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 72.

²⁹⁹ Paul J. Magnarella, **op.cit.**, s. 811.

³⁰⁰ Catharine Newbury *Background to Genocide: Rwanda*, s. 13.

almaya başlamışlardır.³⁰¹ Museveni ve RPF liderleri arasındaki ilişkiler güçlü olmasına rağmen³⁰² bu durum zaman içerisinde Uganda halkı arasında hoş karşılanmamaya başlanmış ve hükümette bu denli yabancıların görev alması tepkilere neden olmuştur. Uganda'daki Hutu ve Tutsi mülteciler 1987 yılında Ruanda'ya geri dönüş amacıyla Ruanda Yurtsever Cephesi'ni (RPF) kurmuşlardır.³⁰³

1980'lerin sonuna kadar Ruanda'da sağlanan kısmi istikrar 1990'ların başında yerini kahve fiyatlarındaki düşüşle ortaya çıkan ekonomik sıkıntılara ve siyasi alanda istikrarsızlıklara bırakmıştır. 1990'ların başında ülkede dünyadaki değişimden etkilenen bir muhalif basın ortaya çıkmış, hükümete olan eleştiriler artmış ve demokrasi talepleri duyulmaya başlamıştır.³⁰⁴ Hükümet, ilk zamanlarda muhalif basından önemli gazetecileri tutuklayarak önlem almaya çalışsada 1990'ların ortalarında önlemler yetersiz kalınca "değişim rüzgârı" adı altında demokrasinin anlamına ve ülke içerisindeki uygulamasına ilişkin yeni değerlendirmelere dikkat vermek durumunda kalmışlardır.³⁰⁵

1 Ekim 1990 tarihine gelindiğinde Uganda'da kurulan RPF, Uganda üzerinden Ruanda'yı işgale başlamıştır.³⁰⁶ RPF başkent Kigali'nin 70 kilometre yakınına kadar ilerlemiş ancak Ruanda hükümet güçleri Zaire, Belçika ve Fransa'nın yardımları ile RPF'yi durdurarak kaybettiği tüm toprakları almayı başarmıştır.³⁰⁷ Belçika kuvvetleri ülkede sadece bir ay kalmış, Zaire askerleri işgalin engellenmesinden hemen sonra geri gönderilmiş ancak Fransız askerleri Ruanda ordusu ve Habyarimana hükümeti için destek sağlamak amacıyla ülkede kalmışlardır.³⁰⁸

Ruanda'yı ilk işgal eden askerlerin çoğu Uganda'da Museveni'nin yönetime gelmesine yardımcı olduktan sonra orduda görev yapmaya başlayan askerler

---

³⁰¹ **Ibid.**

³⁰² Bruce D. Jones, **Peacemaking in Rwanda: The Dynamics of Failure**, Lynne Rienner Publishers, USA, 2001 s. 23.

³⁰³ Öncel Sencerman, **op.cit.**, s. 49.

³⁰⁴ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 73.

³⁰⁵ Ebru Çoban, **Modern Devlet ve Irk Söylemi Çerçevesinde Ruanda Soykırımı**, s. 131.

³⁰⁶ Susanne Buckley-Zistel, 2006, s. 106.

³⁰⁷ Ebru Çoban, **Modern Devlet ve Irk Söylemi Çerçevesinde Ruanda Soykırımı**, s. 132.

³⁰⁸ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 55.

olmuştur.³⁰⁹ Bu sayede RPF kaynakları için Uganda bir kanal olarak hizmet etmiştir. 1990 işgalinden sonra Habyarimana hükümeti RPF ve Uganda Cumhurbaşkanı Museveni arasındaki bağlantıdan istifade etmiş ve yabancı bir hükümetin aracı olarak RPF'yi itibarsızlaştırmaya çalışmıştır.³¹⁰ Ruanda hükümeti, RPF işgalinin Büyük Göller bölgesinin büyük bir Tutsi İmparatorluğu'nu yeniden kurma kampanyasının başlangıcı olduğunu bile iddia etmiştir.³¹¹ Bu iddia ile hükümet, ulusal çıkarlar doğrultusunda yabancı bir düşmana karşı savaşa girdiğini göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda hükümet RPF'nin 1990'larda Ruanda'yı işgale başlamasından yararlanmış, ülke halkının dikkatini ekonomik sorunlardan çekerek RPF'yi hedef göstermiştir.³¹² RPF'nin saldırıları Hutu yöneticiler tarafından kendi aralarındaki hizipleri bir kenara bırakarak Tutsiler'e karşı birleşmeleri için de bir fırsat olarak görülmüştür.³¹³ Bu durum devletin ve toplumun geniş çapta militarizasyonuna ve işgalden Ruanda'da yaşayan Tutsi azınlığın sorumlu tutulmasına sebep olmuştur.³¹⁴

Hükümet, ülke içerisindeki Tutsiler'in RPF ile bağlantılı olduklarını belirtmiş ve bölge konseyleri aracılığı ile Tutsiler'in Hutular'ı öldürmeye başladıkları söylentilerini yayarak halkı Tutsiler'e karşı şiddete teşvik etmiştir. Bu teşvik ile Hutular inyeni olarak adlandırdıkları Tutsiler'i öldürmeye ve evlerini yakmaya başlamışlardır. Saldırıları başkent Kigali'den gelen şiddetin durdurulması emri ile son bulmuştur.³¹⁵ Hükümet RPF kuvvetlerini Uganda'ya doğru iterken RPF'ye yardım etmekle suçladığı 500 ila 1000 arasında sivil Tutsi'yi öldürmüştür.³¹⁶ İşgalin engellenmesinin hemen ardından ise ülke için ciddi risk oluşturduğu gerekçesi ile 6000-13000 arasında Tutsi ve rejim karşıtı Hutu yakalanarak hapse atılmıştır.³¹⁷ Diğer saldırı ve katliam olayları 1992 yılında Ruhengeri ve Bugesera bölgelerinde kırsal alanda gerçekleşmiştir. Bu bölgedeki saldırılarda da hükümet tarafından yönlendirme yapılmış, hatta radyo yayınları ile bölgedeki Tutsi nüfusunun öldürülmesine ilişkin

³⁰⁹ Alison Des Forges, *The Ideology of Genocide*, s. 46.

³¹⁰ **Ibid.** s. 46-47.

³¹¹ **Ibid.**

³¹² Catharine Newbury and David Newbury **op. cit.**, s. 317.

³¹³ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 73.

³¹⁴ Catharine Newbury and David Newbury, **op. cit.**, s. 317.

³¹⁵ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 110-111.

³¹⁶ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 55.

³¹⁷ Ebru Çoban, **Modern Devlet ve Irk Söylemi Çerçevesinde Ruanda Soykırımı**, s. 132.

yayımlar gerçekleştirilmiştir.³¹⁸ Bölge Burundi sınırına yakın olmasından dolayı Burundi'den gelebilecek herhangi bir saldırı ve bu saldırıya ülke içerisindeki Tutsiler'in yardım etme olasılığı güvenlik endişesini daha da arttırmış ve yerel yöneticilerce saldırıya geçmek için kanalize edilmiştir.

RPF'nin işgale başlamasından önce Ruanda bir demokratikleşme sürecine girmiş ve bundan dolayı bir istikrarsızlık dönemi yaşamıştır. Nisan 1990'da Habyarimana Fransa'da bir Fransız Afrika (Francio-African) Zirvesi'ne katılmış ve burada Habyarimana destekçisi olan Fransız Cumhurbaşkanı Francois Mitterrand Habyarimana'ya ülkesinde çok partili politikaya izin vermesini tavsiye etmiştir.³¹⁹ Habyarimana'nın bu tavsiyeye uyması ile MRND'den çok daha ırkçı ve Hutu yanlısı partiler ortaya çıkmış ve Tutsiler'e karşı olan nefret artmıştır.³²⁰ Demokratikleşme döneminde ortaya çıkan radikal partilerden biri olan Cumhuriyet Savunma Koalisyonu (CDR) üyesi ve Hutu üstünlüğü uzmanı Hasan Ngeze, Tutsi karşıtı nefretin önemli vaizi haline gelmiş ve gazetesi Kangura'da 'Hutular'ın On Emri' başlıklı yazıyı yayımlayarak Tutsiler'i açıkça kötülemiştir.³²¹ 'Hutular'ın On Emri' başlıklı yazı zamanla en büyük Tutsi karşıtı telkin metni haline gelmiştir. CDR'nin kıdemli bir üyesi olan Albay Theonesta Bagosora ise, daha sonra 1994 soykırımının önde gelen koordinatörü olarak ortaya çıkmıştır.³²²

Martin Plaut'a göre RPF'nin başlattığı iç savaşın tek olumlu sonucu Ruanda'da tek parti sisteminin sona ermiş olmasıdır.³²³ Uluslararası toplum, iç savaş ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Habyarimana hükümetinden demokratikleşme sürecine girmesini ve iktidarı RPF ile paylaşmasını istemiştir.³²⁴ Habyarimana uluslararası toplumun baskısı ve finansman tehditleri³²⁵ neticesinde siyasi liberalleşmeyi ve demokrasiyi desteklemek zorunda kalmış ve 1991 yılında siyasi partilere izin verilmiştir. Demokratikleşme kapsamında 1992 yılında hükümet

³¹⁸ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 111.

³¹⁹ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 812.

³²⁰ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 50-51.

³²¹ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 812.

³²² **Ibid.**

³²³ Martin Plaut, **op. cit.**, s. 150.

³²⁴ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 259.

³²⁵ Elisabeth King **op. cit.**, s. 76.

temsilcileri ve muhalifler Brüksel'de görüşmüş, görüşmelerden sonra ülke demokratikleşmeye daha da yönelmiş ve iktidar partisi olan MRND, iktidarı RPF ile paylaşmayı kabul etmiştir.³²⁶

1992 yılında koalisyon hükümeti kurulmuş ancak bu durumdan birçok Hutu rahatsızlık duymuş ve bu bir bakıma 1994 soykırımının temelini hazırlamıştır. Tanzania Devlet Başkanı Ali Hassan Mwinyi tarafından desteklenen ve 10 Temmuz 1992'de başlatılan barış görüşmelerinin amacı, diyalogu teşvik etmek, anlaşmazlıkları çözmek ve sürdürülebilir bir barış geliştirmektir.³²⁷ Ancak Arusha Barış Müzakerelerine davet edilmeyen radikal gruplar başkanlıktan aktif olarak aldıkları destek ile daha da güçlenerek dıştan gelen baskıyla oluşan değişime karşı şiddet planları yapmaya başlamışlardır.³²⁸ RPF ile uzun süren müzakerelerin ardından 4 Ağustos 1993'te Tanzania'nın Arusha kentinde barış ve ulusal uzlaşma sağlanarak Arusha Barış Mutabakatı imzalanmıştır.³²⁹ Batılı hükümetler ve Afrika Birliği'nin baskıları sonucunda bu mutabakatla aşırı ırkçı Hutu Gücü hareketine karşı RPF ile ateşkes, iktidarın paylaşılması, Ruandalı mültecilerin ülkeye geri dönüşü ve silahlı kuvvetlere dahil edilmesi gibi konularda anlaşmaya varılmaya çalışılmıştır.³³⁰ Mutabakata göre Habyarimana başkan olarak kalacak ancak partisi mecliste sadece beş sandalyeye sahip olabilecek, muhalefet başbakanlık ve dokuz adet bakanlığa, RPF ise beş bakanlığa sahip olabilecektir.³³¹ Ayrıca orduda askerlerin %40'ının ve devlet memurlarının yarısının RPF'den olmasına karar verilmiştir. Mutabakat her ne kadar taraflar arasında barışın ve ateşkesin bir simgesi olarak gözüksede Habyarimana ve Hutular tarafından en başından pratikte kabul edilmemiştir. Mutabakat sonrasında Habyarimana Fransızca olarak yaptığı konuşmada uzlaştırıcı ve arabulucu gibi görülsede Kinyarwanda dilinde yaptığı konuşmada Arusha Mutabakatı'ndan kâğıt parçası olarak söz etmiştir.³³²

³²⁶ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 52.

³²⁷ Julius O. Adekunle, *op.cit.*, s. 19.

³²⁸ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 260.

³²⁹ Luc De Heusch, *Rwanda: Responsibilities for a Genocide*, *Anthropology Today*, C. 11, Sayı 4, 1995, s. 6.

³³⁰ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 52.

³³¹ Ebru Çoban, *Modern Devlet ve Irk Söylemi Çerçevesinde Ruanda Soykırımı*, s. 139.

³³² Luc De Heusch, *op. cit.*, s. 6.

Ruanda'da yaşanan ekonomik çöküş, var olan etnik düşmanlıkları siyasi olarak manipüle edilmesi ve iç savaş var olan kısmi istikrarı da bozarak 1990-1993 yılları arasında Ruanda toplumunun bozulmasına neden olmuştur.³³³ Mutabakatın ardından Tutsiler'e olan şiddet daha da artmış ve nefret propagandalarının hedefi haline gelmişlerdir. Propagandalarda kitle katliamı, sözlü saldırılar, öldürülecek kişilerin listeleri ve Tutsiler ile ilişkisi olan herkese yönelik şiddet bulunmaktaydı.³³⁴ Propaganda süreçleri hükümet ve orduda bulunan üst düzey kişiler tarafından sadece tolere edilmekle kalmamış aynı zamanda ahlaki ve mali olarak da desteklenmiştir.³³⁵ Arusha Barış Mutabakatının hem RPF hem de Hutular üzerindeki etkisine bakıldığında bir barış ortamı sağlamaktan uzak olduğu ve ülke içerisindeki şiddeti daha da alevlendirdiği görülmektedir. 1994 yılındaki soykırımın başlamasına kadar ülkede ufak çaplı katliamlar ve cinayetlerin olduğu kaos ortamı varlığını sürdürmüştür. Catharine Newbury ve David Newbury 1990'larda yaşanan etnik çatışmaların geçmişin karmaşık imgelerinden ve 1990'ların yakınsak korkularından politik olarak inşa edildiğini yani ne evrensel ne de anlık bir fenomen olmadığını belirtmişlerdir.³³⁶

Ruanda'nın 1970'lerde Burundi'de yaşanan iç karışıklıklardan ve 1993 yılında seçimle iktidara gelen ilk Hutu devlet başkanının öldürülmesinden³³⁷ etkilenmesi gibi Uganda'da yaşanan iç karışıklıklardan da etkilenmiştir.³³⁸ Her iki dönemde de Ruanda'nın komşularından etkilenmesinin sebebi, koloni döneminde Hutular ve Tutsiler arasında yaratılmış olan etnik ayrılıktır.³³⁹ Ruanda, Burundi ve Uganda'daki olaylardan siyasi olarak istifade etmiş ve Tutsiler'e karşı uyguladığı politikaları meşrulaştırmaya çalışmıştır. Catherine Newbury, ordudaki bazı unsurlar ve hükümetteki aşırı sağcı hiziplerin 1990 işgalini ülkedeki güvenlik güçlerini arttırmak ve ülke içerisindeki tüm Tutsiler'i RPF destekçisi olarak damgalamak için bir bahane olarak kullandığını ileri sürmüştü ve bu çerçeveden bakıldığında iç savaşın sadece bir iç

---

³³³ Philip Verwimp, **op. cit.**, s. 10.

³³⁴ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 260.

³³⁵ **Ibid.** s. 261.

³³⁶ Catharine Newbury and David Newbury, **op. cit.**, s. 317.

³³⁷ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 73.

³³⁸ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s.48.

³³⁹ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 48.

savaş olmadığını aynı zamanda etnik temelde yürütülen bir savaş olduğunu belirtmiştir.³⁴⁰

Batılı güçlerin ve kilisenin bu dönemde sergiledikleri tavır olayların şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Habyarimana'nın iktidara gelmesi ile kendisine desteğini sunan kilise sonraki yıllarda da Tutsiler'e uygulanan zulme ve halkın sorunlarına yönelmek yerine iktidar ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. 1990'ların başında reform talepleri duyulmaya başlandığında kiliseler genel olarak çok az destek sunmuşlar ve Habyarimana'ya desteklerini sürdürmüşlerdir.³⁴¹ Daha sonrasında artan şiddet ile kilise içerisinde etnik aşırılıklara karşı çıkan bir grup ortaya çıkmıştır.³⁴² Ayrıca kilise bağlantılı insan hakları örgütleri de 1990'ların başında ülkede daha aktif rol almaya başlamıştır.³⁴³ Batılı güçler ise Habyarimana hükümetini finansal tehditlerle Arusha Mutabakatı'nı imzalamaya ve iktidarı RPF ile paylaşmaya zorlamış olsalarda mutabakatın uygulanması için yeterince çaba göstermemişlerdir. Habyarimana'nın büyük destekçisi olan Fransız hükümeti ve yüksek kademeli yetkililer Rwanda'da olan insan hakları ihlallerini biliyor olmalarına rağmen Arusha mutabakatı hariç ihlallerin durdurulması için çaba göstermemiş, aynı zamanda hükümete kıdemli siyasi ve askeri danışman olarak hareket etmeye devam etmişlerdir.³⁴⁴ Bu gelişmeler ülkede var olan etnik çatışmayı daha da alevlendirerek bir nevi soykırımın temelini hazırlamıştır.

2.4 Soykırım

Yukarıda anlatıldığı gibi soykırım öncesinde ülkede istikrarsızlık, güvensizlik, düzensizlik ve belirsizlik doruk noktalara ulaşmıştı. Hutu nüfusu içerisinde sertlik yanlısı politikalar artış gösterirken RPF de askeri stratejiler üzerinde çalışmakta, etkin olduğu bölgelerde hem asker yetiştirmeyi hem de hükümet karşıtı olan tüm siyasi grupları bir araya getirmeyi sürdürmekteydi.³⁴⁵ Ülkedeki elit kesim gücünü

³⁴⁰ Catharine Newbury, **op. cit.**, s.14.

³⁴¹ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 150.

³⁴² James J. Carney, **op. cit.**, s. 196.

³⁴³ **Ibid.**

³⁴⁴ Allan Thompson ve Kofi Annan, **The Media and The Rwanda Genocide**, Fountain Publishers, 2007. s. 26.

³⁴⁵ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 122.

kaybetmeye, hükümet ise ülkeyi kontrol etmekte zorlanmaya başlamıştı. İki tarafın birbirine olan nefreti Arusha Barış Mutabakatı ve Burundi’de seçimle başa gelen ilk Hutu başkanın öldürülmesi ile daha da artmıştır. Hutu egemenliğindeki hükümetteki radikaller ülkedeki tüm Tutsiler’i ülkenin düşmanı olarak etiketlemiştir.³⁴⁶ Rejimin katı destekçileri, ülkenin Tutsi azınlığını günah keçisi ilan ederek halkın hayal kırıklığını kendi çıkarlarına hizmet etmeye yönlendirmişlerdir.³⁴⁷

İç savaş döneminde iki tarafın da bir soykırım hazırlığına girdiği söylenebilir. 1990 ile 1994 yılları arasında Ruanda askeri birliklerinin sayısı 7.000’den 31.000’e çıkartılarak çok sayıda silah alınmıştır.³⁴⁸ Askeri birlikler ülkede 10 kişiden oluşan sivil otoriteler kurmaya başlamışlar ve ordu bu sivil birliklere silah dağıtmaya ve nasıl kullanılacağını öğretmeye başlamıştır.³⁴⁹ Siyasi partilerin gençlik kolları, özellikle MRND’nin interhamve adlı grubu eğitime başlanmıştır. Bu eğitimler tamamen gizli yapılmış, amacı, zamanlaması ve ne çapta olduğu kamuya açıklanmamıştır. 1994 yılına gelindiğinde ise soykırımın hemen öncesinde eğitilmiş milis kuvvetler ülkenin her tarafına yayılmıştır.³⁵⁰ Hutu aşırılık yanlıları, Tutsi sorunu için eşit derecede belirleyici bir nihai çözüm planlamışlardı; Soykırım.³⁵¹ RPF ise rejimin istikrarsızlığını arttırmak için politikacılara suikastlar düzenlemeye, sivil halkı öldürme hazırlıkları ve eylemleri yapmaya başlamışlardı.³⁵² Ülkede iki taraf da gergin ve her türlü şiddete açık haldeydi. Bu şiddet ve gerginliği tetikleyerek soykırımın başlamasına neden olan olay ise Başkan Habyarimana’nın öldürülmesi olmuştur.

Başkan Habyarimana, destekçilerinin çoğu tarafından karşı çıkılan Arusha Anlaşmasını uygulaması için uluslararası siyasi bir baskı altındaydı.³⁵³ 6 Nisan’da Tanzania’da yaptığı görüşmelerden sonra uluslararası baskıya boyun eğerek demokrasiye geçişi hızlandırmayı kabul eden Habyarimana’nın uçağı aynı gün Kigali Havalimanı’na yaklaşırken füze saldırısı ile düşürülmüş, Habyarimana, Burundi

---

³⁴⁶ Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 7.

³⁴⁷ Timothy Longman, *Christianity and Genocide in Rwanda*, s. 162.

³⁴⁸ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 118.

³⁴⁹ *Ibid.* s.119

³⁵⁰ *Ibid.*

³⁵¹ Kingsley Chiedu Moghalu, *Rwanda’s Genocide; The Politics of Global Justice*, Palgrave Macmillan, 2005, s. 16.

³⁵² Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 123.

³⁵³ Martin Plaut, *op. cit.*, s. 151.

başkanı ve Ruandalı bazı siyasetçiler hayatını kaybetmiştir.³⁵⁴ Saldırının hemen ardından Ruanda Genelkurmay Başkanı Albay Theoneste Bagosora ve ortakları tarafından kriz komitesi kurulmuş ve bu komite uçağı düşüren füzelerin fırlatıldığı bölgeye saldırı düzenlemiş ve başkent Kigali’de yollara barikatlar kurulması emrini vermiştir.³⁵⁵ Katliamlar barikatların kurulması ve yollarda kimlik kontrolleri ile başlamıştır. Ertesi sabah erken saatlerde ilk hedeflerden biri Tutsiler ile barış içerisinde bir arada yaşamayı savunan ılımlı bir Hutu siyasetçi olan Ruanda Başbakanı Agathe Uwilingiyimana olmuştur.³⁵⁶ Başbakan ile birlikte onu korumakla görevlendirilen 10 Belçikalı BM barışı koruma muhafızı da öldürülmüştür. Belçikalılar bunun üzerine ülkede BM gücünde bulunan 420 askerini geri çekmiştir.³⁵⁷ Başbakan ve BM muhafızları, Ruanda Genelkurmay Başkanı Albay Theoneste Bagosora'nın emriyle hareket ettiğine inanılan Başkanlık Muhafızları üyeleri tarafından öldürülmüştür.³⁵⁸

6 ve 7 Nisan'da gençler, Tutsiler’i, muhalefet parti üyelerini ve insan hakları aktivistlerini ararken barikatlarda yoldan geçenlerin kimlik kartlarını kontrol etmeye ve bu gruplara mensup herkesi hedef alarak pala ve demir çubuklarla öldürmeye başladılar.³⁵⁹ Kurbanların bedenleri şehrin yollarına sıralandı. Suikastçılar önceliklerini Hutu muhalefetini ortadan kaldırmaya verdiler. Daha sonra Tutsiler’in toptan imhası başladı. Radyo spikerleri dinleyicilere kadınlara ve çocuklara acımamalarını hatırlattı. Cumhurbaşkanı’nın ölümü ve ardından gelen şiddet, Ruanda Yurtsever Cephesi ile Ruanda hükümeti ordusu arasında 1990 yılının Ekim ayında başlayan savaşın yeniden başlamasına yol açtı.³⁶⁰ Komşular evlerinde komşularını, meslektaşları işyerlerinde iş arkadaşlarını, doktorlar hastalarını ve öğretmenler öğrencilerini öldürdü. Günler içinde birçok köyün Tutsi nüfusu tamamen ortadan kalktı. Bazı Hutu liderleri, Tutsiler’i, Akanyaru nehri üzerinden en hızlı yoldan kendi ülkelerine, Etiyopya’ya geri göndermeye çağırdı.³⁶¹ Sonuç olarak, kuzeye akan bazı nehirler ölümlerle doldu.

---

³⁵⁴ **Ibid.**

³⁵⁵ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 123.

³⁵⁶ Kingsley Chiedu Moghalu, **op. cit.**, s. 17.

³⁵⁷ Martin Plaut, **op. cit.**, s. 151.

³⁵⁸ Kingsley Chiedu Moghalu, **op. cit.**, s. 17.

³⁵⁹ Pau I J. Magnarella, **op. cit.**, s. 815.

³⁶⁰ Catharine Newbury and David Newbury **op. cit.**, s. 295.

³⁶¹ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 816.

Ordu, polis, idare ve milisler aracılığıyla ulusal olmayan emir komuta zincirine ek olarak, radyo yayınlarını nefret mesajları yaymak için kullandılar ve Ruandalılar'ı yurttaşlarını öldürmeye teşvik ettiler.³⁶² Soykırım düşmanları sadece öldürmekten ibaret olmadı. 1994 Ruanda soykırımı, ülke tarihindeki daha önceki kitlesel şiddet olaylarından, kadınların da en az erkekler kadar şiddetin hedefi olmasıyla farklılık gösteriyor.³⁶³ Bu, özellikle Tutsi kadınları için geçerliydi. Katiller, Tutsi ve Hutu rakiplerini basitçe öldürmekten memnun değildi; kurbanlarına işkence yapmak ve onları sakat bırakmak için çok zaman ve çaba harcadılar. Tecavüz, yaralı kadınlara karşı bile yoğun şekilde kullanıldı. Tutsi'yi ortadan kaldırmaya yönelik psikolojik ihtiyaç o kadar büyüktü ki, Hutu aşırılık yanlıları Tutsi erkeklerinin hamile Hutu eşlerini yakalayıp öldürdüler, böylece onların Tutsi fetüsleri hayatta kalamayacaktı.³⁶⁴

RPF bu düşmanca tavra aynı tavırla karşılık vermiş ve Tutsiler'e karşı katliamın başlamasının hemen ardından RPF birlikleri ülkenin kuzeyinden ve başkent Kigali'den harekete geçmeye başlamışlardı. Paul Kagame'nin emriyle RPF, katliamı durdurmak amacıyla Nisan ayı başlarında kuzeyden güneye doğru savaşımaya başladı. Ancak RPA'nın ilerleyişi, milislerin ve askerlerin sivilleri katletme hızına erişemedi.³⁶⁵ RPF ülke içerisinde ilerledikçe sivil halk göç etmeye başlamış, nisan ayının ortalarında da hükümet başkent Kigali'yi terk ederek Gitarama eyaletinin güneyine yerleşmek zorunda kaldılar.³⁶⁶ 4 Temmuz'da Kigali'yi ve 5 Temmuz'da ikinci büyük şehir olan Butare'yi aldı. 18 Temmuz'da RPF, önceki gün Gisenyi kasabasını ele geçirerek Zairia sınırına ulaştı. Hutu FAR'ı ve onlara karşı çıkan milisleri mağlup eden RPF, tek taraflı olarak ateşkes ilan etti.³⁶⁷ RPF her ne kadar Hutu radikalleri yenerek ülkeyi ele geçirmeyi başarsada ülke içerisinde bulunan Tutsiler'in soykırımı maruz kalmalarını engelleyememiştir.

Şiddetin başlamasına neden olan Habyarimana'nın öldürülmesi olayı hiçbir zaman çözülememiştir. Olayın nasıl meydana geldiği ve emrin kim tarafından verildiği

³⁶² Catharine Newbury, *Background to Genocide: Rwanda*, s.12.

³⁶³ Christopher C. Taylor, *A Gendered Genocide: Tutsi Women and Hutu Extremists in the 1994 Rwanda Genocide*, **PoLAR: Political and Legal Anthropology Review**, C. 22, Sayı 1, 1999, s. 50

³⁶⁴ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 816.

³⁶⁵ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 816

³⁶⁶ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s.126.

³⁶⁷ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 816.

büyük bir soru işareti olarak kalmıştır. Bu duruma ilişkin birçok teori bulunmaktadır. İlk akla gelen Habyarimana'nın öldürülmesinde çıkarılabilecek hükümetteki sertlik yanlıları veya RPF'nin bu eylemi gerçekleştirmiş olabileceğidir. Diğer taraftan uçağı düşüren füzelerin Fransızlar tarafından atıldığını, Habyarimana sonrası geçiş hükümetinde etkin görev almak için Belçikalılar'ın öldürme eylemini gerçekleştirdiğini, Burundi kökenlilerin uçağı düşürdüğünü ve son olarak demokrasi yanlısı muhaliflerin bu eylemi gerçekleştirdiğini ileri süren görüşler mevcuttur.³⁶⁸ Ancak şu kesindir ki; radikal Hutular, Habyarimana'nın öldürülmesini Ruanda'yı özellikle Tutsilere cehenneme çevirmek için bir fırsat olarak görmüşler ve yaklaşık 100 gün gibi kısa bir süre içerisinde beş yüz bin ile bir milyon arasında Tutsi'yi ve rejim karşıtı Hutu'yu öldürmüşlerdir.³⁶⁹ Ayrıca yaklaşık 1.500 kişilik Fransız eğitimli ve silahlı Cumhurbaşkanlığı Muhafızı (PG), yüzlerce siyasi muhalifin öldürülmesinden sorumluydu ve PG, Interahamwe milislerinin örgütlenmesinde, eğitilmesinde ve silahlanmasında kilit bir rol oynadı.³⁷⁰

Soykırım, beş yüz bin ile bir milyon arasında erkek, kadın ve çocuğun ölümüyle sonuçlandı.³⁷¹ Nisan-Haziran 1994'te ölenlerin büyük çoğunluğu sivilerdi. Savaş sonucu değil, devlet destekli imha politikası nedeniyle öldürüldüler.³⁷² 1994'te Ruanda'daki soykırım sırasında ve sonrasında yüz binlerce insan (çoğu Hutu) başta Tanzanya ve Zaire olmak üzere komşu ülkelere kaçtı. Ancak bazıları da Burundi ve Uganda'ya kaçtı. Soykırımdan sonra Temmuz 1994'te iktidara gelen Tutsi liderliğindeki Ruanda hükümeti için Zaire'deki mülteci kampları özellikle rahatsız edici bir sorun haline geldi. Misillemelerden korkan mültecilerin çoğu eve dönmeyi reddetti; bu arada bu kamplar, Zaire'den batı Ruanda'ya yönelik gerilla saldırıları için üs olarak kullanılıyordu. Zaire'nin Ruanda ve Burundi ile olan doğu sınırındaki kalabalık kamplardaki mülteciler arasında, eski asker ve Ruanda silahlı kuvvetlerinin (1994 öncesi hükümetin Ruanda ordusu) subayları ve bu tür milislerin üyeleri de dahil olmak üzere soykırımdan kesinlikle suçlu olan kişiler vardı.³⁷³

---

³⁶⁸ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 126.

³⁶⁹ Öncel Senceran, **op. cit.**, s. 54

³⁷⁰ Pau I J. Magnarella, **op. cit.**, s. 815.

³⁷¹ Catharine Newbury *Background to Genocide: Rwanda*, s. 12.

³⁷² Catharine Newbury and David Newbury **op. cit.**, s. 295.

³⁷³ Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 7-8.

BÖLÜM 3. RUANDA'DA SOYKIRIMA GİDEN SÜREÇTE RADİKALLEŞMEYE SEBEP OLAN ETKENLER

Radikalleşme dünya üzerinde neredeyse tüm bölgelerde görülen bir süreç iken çok az örnekte bu süreç soykırım ile sonuçlanmıştır. Soykırımı giden süreçte radikalleşmeye sebep olan birçok etken bulunmaktadır. Ruanda örneğinde soykırımın bir anda oluşmadığı, çok uzun bir radikalleşme süreci geçirdiği görülmektedir. Ülkenin kolonileştirilmesi ile birlikte koloni yönetimlerinin devlet yapısı, sosyal ve ekonomik yapı gibi birçok alanda değişiklikler yapması, ülkede sonucu soykırımı varan bir sürece katkı sağlamasına neden olmuştur. Elbette ki tek sorumlu olarak kolonyal güçlerin görülmesi yanlıştır, ancak sürece çok büyük katkıları olduğu da unutulmaması gereken bir gerçektir.

Avrupalı koloni yönetimleri kendi ülkelerindeki siyasi ve ekonomik sistemleri kolonileştirdikleri ülkelere taşımaya çalışmışlardır. Avrupa'da yer almayan farklı tarihsel ve kültürel geçmişe sahip olan ülkelerde Batılı güçlerin sistemleri farklılaşarak yerleşmiştir. Bu ülkelerden biri de Ruanda'dır. Ruanda'da koloni döneminde modern siyasi sistemler ve ırka dayalı siyasi kimlikler yerleştirilmeye çalışılırken, bağımsızlığın teşvik edildiği dönemde çoğunluğun yönetimi ile demokrasi düşüncesi uygulanmaya çalışılmış, ancak bu durum Hutu topluluğunun totaliterliğine dönüşmüştür. Batılılar tarafından getirilen ve dış görünüşteki farklılıklarla belirlenen modern kimlikler, koloni dönemi öncesi Ruanda'da mevcut değildir.

Etnik farklılıkların insan vücudundaki farklılıklarla belirlenerek ırk adı altında sınıflandırılması, Batı toplumunun bir ürünüdür. Sınıflara ayrılan toplumda sosyal yapının, ekonomik aktivitelerin, eğitimin ve siyasi yapının bu sınıflara göre belirlenmesi de Batılı güçlerin Ruanda'daki politikalarının bir ürünüdür. Kimliklerin ırksallaştırılması, devlet yapısındaki değişim, ekonomik pay dağılımı ve eğitim hakkının ırksal kimliklere göre belirlenmesi ve sonrasında oluşan siyasi istikrarsızlık ve güvensizlik algısı Ruanda'da şiddete yol açmış ve sonucunda da soykırımı neden olmuştur.

Ruanda'da soykırım vahşet, soykırımı yapanlar ise vahşi olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni öldürülen insan sayısı değil, öldürme olaylarının

ilkel aletlerle gerçekleştirilmesi ve katliamların yapılışındaki acımasızlıktır. Katliamda palalar, çivili sopalar, küçük baltalar, bıçaklar, el bombaları ve ateşli silahlar kullanıldı. Bazı kurbanlar dövülerek öldürüldü, diğerleri uzuvlarında ampute edildi, bazıları canlı canlı gömüldü, boğuldu veya öldürülmeden tecavüz edildi.³⁷⁴ Kurbanlara sadist bir zalimlikle muamele edildi, Tutsiler kendi kazdıkları mezarlara canlı gömüldüler, hamile kadınların karınlarındaki fetüsleri öldürmek için kadınların karnı deşildi, insanların canlıyken iç organları çıkartıldı, evlerinde saklananların evlerinde yangın başlatılarak canlı canlı yakıldı.³⁷⁵ 1994 Ruanda soykırımı, ülke tarihindeki daha önceki kitlesel şiddet olaylarından, kadınların da en az erkekler kadar şiddetin hedefi olmasıyla farklılık gösteriyor.³⁷⁶ Bir diğer önemli nokta da şiddetin devlet eliyle, bir plan çerçevesinde ve ülkedeki tüm Hutu halkını mobilize ederek gerçekleştirilmesidir. Soykırımın ilkel aletlerle gerçekleştirilmesine rağmen halkın ırksal olarak ayrışması ve bu şekilde mobilize edilmesini sağlayan, batı tarafından aktarılan modern ırk söylemi ve yönetim teknikleridir.³⁷⁷ Bu bölümde özellikle Batılı güçlerin toplumsal yapıyı ve devlet yapısını değiştirerek soykırımı giden süreçteki radikalleşmeyi nasıl etkiledikleri ve tüm bunların soykırım olaylarına nasıl yol açtığı incelenecektir.

3.1 Irk Kategorizasyonu

İrk kelimesinin kökeni tam olarak bilinmese de 14. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, ırk düşüncesi ise Avrupalıların, Afrikalılar ve Amerikan yerlileri ile etkileşimi sonucu farklılığın insan bedeninde aranmasıyla oluşturulmuştur. Bu oluşum sonucunda bir hiyerarşi belirlenmiş, bu hiyerarşinin en üstünde Avrupalılar, en altında ise Afrikalılar yer almıştır.³⁷⁸ Avrupalılar'ın koloni yönetimlerinde bu hiyerarşiyi en belirgin olarak gösteren kanunlar; beyazların ve siyahların topraklarının, otobüste oturma yerlerinin, okudukları okulların farklı olması ve farklı ırklar arasında evliliğin yasaklanmasıdır. Bu durum bazen anayasalarda belirtilerek ırksal ayırım meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. İrksal ayırım düşüncesi modern yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve giderek derinleşmiştir.

³⁷⁴ Yusuf Kerem Arslan, *Etnik Grup Çelişkisi: Ruanda Örneği ve Bölgesel Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018, s. 265.

³⁷⁵ *Ibid.* s. 266.

³⁷⁶ Christopher C. Taylor, *op. cit.*, s. 42-54.

³⁷⁷ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 144-145.

³⁷⁸ *Ibid.* s.148-149.

İrk kavramı, insanlar arasındaki biyolojik farklılıkların hiyerarşik olarak kategorileştirilmesi ile ortaya çıkmış ve tarih içerisinde biyolojik bir anlam olarak değerlendirilmiştir. Balibar ve Wallerstein, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’da gerçekleşen soykırım eylemlerinin etkisiyle ırk kavramının beraberinde taşıdığı biyolojik anlamın giderek azaldığını ve kültürel açıklamalarında kavramın içerisinde yer almaya başladığını savunmuşlardır.³⁷⁹ Ancak İkinci Dünya Savaşı öncesinde Belçikalılar’ın Ruanda’da Tutsiler’in yönetim şekline etkilenecek kendilerine benzetmeleri ve diğer ırklardan üstün tutmaları, kültürel açıklamaların İrk kavramına 20. yüzyılın başlarında girdiğini göstermektedir. 20. yüzyılın ortalarında ise postmodern düşünürlerin kavrama yaptığı katkılar sonucunda ırk kavramı biyolojik bir gerçeklik olmaktan çıkarılmış, sosyal bir kurgu olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, ırk kavramının tarihinde siyahları hedef alan beyazların teori ve eylemlerini ırkçılık olarak tanımlama gibi bir gelenek de mevcuttur.³⁸⁰ Bu durumun iki nedeni vardır. İlk olarak ırk kavramı bazı gruplara baskı kurarak onların maddi, siyasi ve kültürel kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmak ve refah sisteminden yararlanmasını engelleyerek sömürgeyi meşrulaştırmaktır. Bir diğer neden ise ırk kavramı ile sömürü ve ayrımcılığın meşrulaştırılmasıyla pozitif bir kimlik inşasına araç olarak kullanıp özerklik ve bağımsızlık adına siyasi bir direnç oluşturmaya çalışmaktır.³⁸¹

İnsan türleri üzerine yapılan araştırmalar veya postmodernizmin kategorizasyonu bir sosyal kurgu olarak görmesi kavramın kullanımını sonlandırmamış aksine çeşitlendirmiştir.³⁸² Günümüzde dahi bu kategorizasyon sosyal hayatta, siyasette, güç ve iktidar ilişkilerinde kullanılmaktadır. İrkçi kategorizasyon geçmişten günümüze genelde dışarıdan bir güç (devlet) tarafından bir gruba yönelik olarak oluşturulmakta ve zaman içerisinde grup kendi ırk bilincini geliştirebilmektedir.³⁸³ Belirli özellikler atfedilmiş bir grubu tanımlamak için

³⁷⁹ Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **Race, Nation, Class: Ambiguous Identities**, (Çeviri; 1991), Verso, London, 1988 s. 21-22.

³⁸⁰ Fatma Yılmaz, **Avrupa’da İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2008, s.18.

³⁸¹ **Ibid.** s. 18.

³⁸² Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 159.

³⁸³ Stephen Cornell ve Douglas Hartmann, **Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World**, Pine Forge Press, 1998, s. 15-38 ‘den aktaran Ebru Çoban Öztürk, “**Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**” Adres Yayınları, 2010, s.159.

kullanılan ırk kavramı ile gruptaki kişiler için atfedilen özellikler silinemez, değişmez ve nesilden nesile aktarılır hale gelmektedir.³⁸⁴ Irk kategorizasyonunun oluşumu, grupların daha sonra kendi ırk bilincini geliştirmesine verilebilecek en güzel örneklerden birisi de Ruanda'dır. Oluşturulan ırk kategorizasyonu, Ruanda'da soykırıma giden süreçte radikalleşmeye neden olan en büyük etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ruanda'da koloni döneminin başlaması ile koloni yönetimlerinde ilk önce ırkları beyazlar ve siyahlar diye ayrılmış, daha sonrasında siyahlar da aralarında farklı kategorilere ayrılmıştır.³⁸⁵ Avrupa ırk kavramından etkilenen misyonerler, her grup içerisinde farklı bölünmeler olduğunu görmezden gelerek Ruanda içerisinde Hutu, Tutsi ve Twa'yı temsil eden üç farklı ırk olduğunu savunmaya başlamışlardır.³⁸⁶ Ruanda'yı ilk kolonileştiren Almanya burada Herrenrasse (üstün ırk) terimini bölgeye empoze etmeye çalışmış,³⁸⁷ ülkede yönetimde bulunan Tutsiler'in Sahra altı Afrikalılar'dan değil mısırlıların torunları Hamitik halk olduğu sonucuna vararak Tutsiler'in ve Tutsi kralın bölgedeki Hutu ve Twalar'dan daha üstün olduklarını savunmuşlardır.³⁸⁸ Almanlar'ın 'üstün ırk' söylemlerine rağmen Hutu ve Tutsiler arasındaki keskin ayrım Belçika koloni döneminde oluşmuştur. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Avrupa'daki faşizm ve ırkçılık koloni ülkelerine de sıçramış, ırksal kökenlerini belirlemek üzere Ruanda'da kafatası ölçümleri gerçekleştirilmiş ve buna göre Ruanda halkı ırksal kategorilere ayrılmıştır.³⁸⁹

Koloni dönemi öncesinde Ruanda'da Hutu ve Tutsi terimleri yalnızca ekonomik aktivite ve sosyal statüyü belirlemek amacıyla kullanılmaktaydı. Her ne kadar Tutsiler hayvancılıkla, Hutular ise tarımla uğraşıyor olsalarda iki grup arasındaki farklılık ırksal değildi. Büyükbaş hayvan sayısı ve zenginliği artan bir Hutu, Tutsi statüsüne geçiş yapabilmekteydi.³⁹⁰ Ayrıca bu gruplar arasında evlilik

³⁸⁴ George M. Fredrickson, **Racism: A Short History**, Princeton University Press, 2002, s. 5.

³⁸⁵ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 149.

³⁸⁶ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 146.

³⁸⁷ Anton Scholz, **op. cit.**, s. 21.

³⁸⁸ Paul J. Magnarella, **op. cit.**, s. 806.

³⁸⁹ Öncel Sercerman, **op. cit.**, s. 41.

³⁹⁰ Ebru Ç. Öztürk *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 67-68.

yapılabilmektedir³⁹¹ ve tüm gruplar aynı dili konuşuyorlardı. Koloni öncesi dönemde Hutu ve Tutsi arasındaki biyolojik veya kültürel farklar önemli değildi. Klan, soy ve aile bağları siyasi etkileşim için daha önemliydi.³⁹² İktidar hiyerarşisi de klan soyu, etnisite ve sosyal işlev arasındaki kesişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır³⁹³.

Ruanda'ya geldiklerinde Tutsi yönetimden etkilenen sömürge yöneticileri ve Katolik misyonerler, ince yüz hatları ile daha açık tenli uzun ve zarif görünen Tutsiler'i, kısa tıknaz ve daha koyu renkli Hutulara göre daha çok Avrupalılar ile özdeşleştirdiler.³⁹⁴ Afrika'nın birçok bölümünde olduğu gibi Ruanda'da da nüfusu ayırtmak için misyonerler yerli kültürü ve sosyal yapıları anlamının önemli olduğunu düşünerek kültür hakkında araştırmalarda bulundular. Sömürge yönetimi, Ruanda'da Hutu'yu ikinci sınıf vatandaş olarak sınıflandırmıştır. Bu, yeni kolonyal sosyal ve ekonomik kaynakların tahsisinde açıkça görülmektedir. Örneğin, Hutu'nun okula gitme ve ilköğretim sonrası eğitime ulaşma fırsatları Tutsi'ye göre önemli ölçüde daha az olmakla birlikte neredeyse tamamen üst düzey idari pozisyonlardan dışlanmışlardır.³⁹⁵ Ekonomik aktivitelerden ve siyasi güçten en büyük payı alan Tutsiler olmuş, dışlanan Hutularda ise hoşnutsuzluk oluşmuştur. Bu durumun neticesinde koloni yönetiminin meşrulaştırdığı Hutu ve Tutsi şeklinde oluşturulan ırk ayrımı, bu hoşnutsuzluğu ve iktidar istencini, ırkla özdeşleştiren politikalar üretilmesine neden olmuştur.³⁹⁶

Öztürk bu durumu ayrıca şu şekilde açıklamaktadır; “Ruanda'da koloni dönemi ile Hutu veya Tutsi ırkına mensup olma durumu belirgin üst kimlik haline gelmiş, koloni devleti Belçika tarafından ülkedeki iktidarın ve kaynakların Tutsiler lehine tesis edilmesinden sonra kimlikler arasındaki fark keskinleşmiş ve bu durum, iktidardan pay alamayan Hutuların radikalleşmesi ve çatışmaların başlaması ile sonuçlanmıştır.”³⁹⁷

³⁹¹ Artur Malantowicz, **op. cit.**, s. 162.

³⁹² Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 7.

³⁹³ Bruce D. Jones, **op. cit.**, s. 18.

³⁹⁴ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 145.

³⁹⁵ Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 11.

³⁹⁶ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 164.

³⁹⁷ **Ibid.** s.163.

3.2 Irkçılığın Sosyal ve Ekonomik Tezahürleri ve Radikalleşmeye Etkisi

Hutu ve Tutsi topluluklarındaki ayırım tarih içerisinde sosyal, ekonomik ve biyolojik olarak değerlendirilmiştir. Biyolojik olarak farklılık olduğu görüşünde Twalar'ın anavatanı olarak kabul edilen Ruanda'ya ilk önce Hutular'ın daha sonra da Tutsiler'in geldiği düşüncesi mevcuttur. Bu düşüncenin amacı topluluklar arasında biyolojik olarak farklılıklar olduğunu göstermektir. Koloni dönemi öncesinde de topluluklar arasında bir ayırım olmasına rağmen bu kimliklerin "ırk" adı altında kutuplaştırılmaları koloni döneminde gerçekleşmiştir.

Alman koloni döneminde üstün ırk düşüncesi empoze edilmeye başlanmış, Belçika koloni döneminden itibaren ise etnik kimlikler üzerinden ırklar yaratılarak bu ırk tanımları üzerinden Ruandalı tanımlı yapılmaya çalışılmıştır.³⁹⁸ Twa'yı bölgenin ilk sakinleri olarak kabul eden sömürge yönetimi ve misyonerler bölgeye daha sonra Hutular'ın geldiğini ve bölgenin yönetimini ele geçirdiklerini, 1600'lü yıllarda ise Tutsiler'in bölgeye gelerek yönetimi ele geçirdiklerini düşünmüşlerdir. Tutsi yönetim şekline hayran kalan sömürge yöneticileri ve misyonerler Afrikalılar'ın bu kadar karmaşık ve verimli bir siyasi sistem tasarlayabileceklerinden şüphe duymuşlar ve Tutsiler'in gerçekten Afrikalı olmadıklarını, Ortadoğu'dan bir Hamitik veya Semitik grup, belki de İsrail'in kayıp bir kabilesi olduklarını varsaymışlardır.³⁹⁹ Zistel bu durumu sömürge yönetiminin Tutsi'yi göçmen olarak tasvir ederek, Hamit hipotezi bir etnisiteyi ırkçı bir söyleme dönüştürdüğü şeklinde açıklamaktadır.⁴⁰⁰ Zistel ayrıca bu dönüşümün sonunda, bilincin radikalleşmesinin herkesi etkilediğini ve sistemden yararlanmayan küçük Tutsiler'in bile gerçekten üstün bir ırk olduklarına inanmaya başladıklarını söylemektedir.⁴⁰¹

Koloni dönemi öncesinde topluluklar arası ayırım bulunmasına rağmen bu ayırım koloni dönemindeki kadar keskin değil, topluluklar arası geçişkenliği ve evliliği kabul eden bir ayırımdı. Alman koloni yönetimi bölgeye geldiğinde topluluklar arası keskin ayırım yapmamış olsa da bölgeye özellikle Alman üstünlüğü olarak tanımladıkları üstün ırk politikasını getirmişler ve bunu yerli halka empoze etmeye

³⁹⁸ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 56.

³⁹⁹ Timothy Longman, *Christian Churches and Genocide in Rwanda*, s. 146.

⁴⁰⁰ Susanne Buckley-Zistel, *op. cit.*, s. 104.

⁴⁰¹ *Ibid.*

çalışmışlardır. Belçikalılar Ruanda toprakları üzerinde kontrol kurmaya başladıklarında ülkeye Tutsi'yi "yönetici sınıf" ile eşitleyen bir entelektüel ve idari basitleştirme dayatmışlar ve idari sisteme yardımcı olmak için etnik köken belirten bir kimlik kartları sistemi getirecek kadar ileri gitmişlerdir.⁴⁰² 1930'larda, bir kişinin etnik kategorisini belirten kimlik kartları çıkarmışlar, bu kartlar daha sonra bir bireyin yaşam şansını belirlemek için kullanılan devletin bir aracı haline gelmiştir.⁴⁰³ Hukuki olarak tanımlanan bu kimlikler üzerinden halkın devlet ile olan ilişkileri yürütülmeye başlanmıştır. Tutsi kökenli olanlar hayvancılık, askeri hizmetler ve idari görevlerde yer alırken Hutu kökenlilerse tarımsal faaliyetlerde görev almışlardır. Tutsiler, şartı olamayacak şekilde, misyonerlerin ve koloni yöneticilerinin üstünlük iddialarına karşı çıkmayı başaramamış, aslında karşı çıkmayarak kendi çıkarlarına hizmet etmişler ve bunun yerine, onları üstün zekâ ve ahlaka sahip doğal yöneticiler olarak tasvir eden bir efsanevi tarihin gelişimine katkı sağlamışlardır.⁴⁰⁴ Böylece ırksal ayırım ve kimliklerin varlığı halk tarafından "doğru" kabul edilen bir gerçeğe dönüştürülmüştür. Ülkede ırksal ayrımlarla birlikte her grup diğerini ötekileştirmiş ve özellikle sosyal devrim sürecine kadar Tutsiler kendi kimliklerini yüceltmeye başlamışlardır. Ayrıca koloni dönemi öncesinde Ruanda krallığı tüm nüfus yapısıyla bütünlük içerisinde olamamasına rağmen Avrupalılar'ın ülkeye gelmesi ile daha önce var olmayan ve giderek şiddetlenen çatışmalar görülmeye başlanmıştır. Buradaki en önemli nokta çatışmaların koloni devletleriyle değil, ülke halkının kendi içinde ve bu kez ırksallaştırılmış ve ötekileştirilmiş gruplar arasında gerçekleşmesidir.⁴⁰⁵ Toplumda oluşan sosyal adaletsizlik ve ırksallaştırılmış grupların birbirlerine karşı üstünlük kurma istekleri ülkede radikalleşmeye giden yolu açmıştır.

Koloni dönemi ile oluşturulan ırksal ayırım, sosyal devrime kadar olan süreçte daha da keskinleşmiş, zaman zaman Hutular, Tutsi ve sömürge yönetiminin öngördüğü işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Eğitim sistemi de oluşturulan ırk kategorilerine göre belirlenmiş, devlet okullarına, özellikle üst düzey devlet okullarına Tutsiler yönlendirilirken Hutular çok nadiren bu okullara kabul edilmişlerdir. Okullarda verilen eğitim de ırkların sosyal hayattaki statülerini pekiştirmeye ve

---

⁴⁰² Bruce D. Jones, **op. cit.**, s. 19.

⁴⁰³ Catharine Newbury *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 11.

⁴⁰⁴ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 146-147.

⁴⁰⁵ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 179.

zihinlerine yerleştirmeye yönelik olmuştur. Lemarchand Tutsiler'e Fransızca ve yerel dilde, Hutular'dan üstün bir ırk oldukları ve okuldan mezun olduklarında idari sistemde alt katmanda da olsa bir yönetici veya bir vatandaş olacakları eğitimi verilirken Hutular'a, Hutu nüfusunun tarımsal işleri yapmasını kolaylaştıracak veya işgücüne yönlendirecek mesleki eğitim verildiğini belirtmiştir.⁴⁰⁶ Bu eğitim sistemi ile ırksallaştırılan kimliklerin sosyal ve siyasi alandaki konumları belirlenmeye ve bunların zihinlere yerleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 1959 ayaklanmasına esin kaynağı olan Hutu öfkesi ve kızgınlığının temelinde yatan, etnik gruplar arasındaki büyük uçurumdur.⁴⁰⁷ Yani Belçikalılar böl ve yönet politikası uygulayarak bir devrimin yolunu hazırlamışlardır.⁴⁰⁸ Sosyal devrimin öncüleri olan Hutu elitler McCauley ve Moskalenko'nun kitaplarında bahsettikleri halkı harekete geçirecek şeylerin⁴⁰⁹ neler olduğunu çok iyi analiz ederek halkın içine girmişler ve Tutsiler'e karşı ayaklanmalarını sağlamışlardır. Kimliklerin ırksallaştırılması ile ortaya çıkan keskin ayrım, sosyal devrim ile son bulmamış, gücü ele geçiren Hutular'ın soykırım sürecine varan 'başka topraklardan gelen Tutsiler'i ülkeden temizleme' algısını içeren bir radikalleşme yol açmıştır. Aynı düşünce yapısı 19. yüzyılın sonlarında Rusya'da da görülmektedir. Radikalleşen gruplar Çar ve ailesini nefret edilen bir sınıfın temsilcisi olduğunu düşündüklerinden Çar'ın tüm soyunu ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir.⁴¹⁰ Soykırım döneminde nefret o kadar büyümüştür ki daha önce var olan iki grup arasındaki evlilikten meydana gelen kişilerin hangi gruba ait oldukları anlaşılamadığı için aslında Hutu olan ancak Tutsi gibi görünen birçok kişi de öldürülmüştür.⁴¹¹

Sosyal devrim sürecinde sömürge yönetimi ve misyonerlerin uluslararası baskı ile beraber Ruanda'daki politikalarını değiştirmeleri (verilen desteğin Tutsilerden Hutular'a yönlendirilmesi) ırksallaştırılan iki toplum arasındaki uçurumun derinleşmesine neden olmuştur. Bağımsızlıktan önce Belçika yönetimi tarafından

⁴⁰⁶ René Lemarchand, **op. cit.**, s. 138-139.

⁴⁰⁷ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 146-147.

⁴⁰⁸ ⁴⁰⁸ Julius O. Adekunle, , **op. cit.**, s. 16-17

⁴⁰⁹ Clark McCauley ve Sophia Moskalenko, **Friction; How Radicalization Happens to Them and Us**, Oxford university Press, New York, 2011, s. 146.

⁴¹⁰ **Ibid.** s. 172-173.

⁴¹¹ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 33.

Hutular başa geçirilmiş, bu durum pek çok Tutsi'nin intikam duygularıyla ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.⁴¹² Irk düşüncesi topluluklar içerisinde o kadar sindirilmiş ve birbirlerine karşı olan düşünceler değişmiştir ki, Hutular tarafından sosyal devrim sonrasındaki bağımsızlığın bu ırk algısını yaratan sömürge yönetimine karşı değil Tutsiler'e karşı kazanıldığı belirtilmiştir.

Hutular'ın bağımsızlık öncesi dönemde Tutsiler ve kolonyal güçler yüzünden yaşadığı adaletsizlik ve zulüm, Tutsiler'in ise bağımsızlık sonrası Hutular tarafından ülkeden kovulması ve yönetimden el çektirilmesi iki grupta da travma haline gelmiştir. Bu travmalar karşı gruptan intikam alınmadığından dolayı kuşaktan kuşağa aktararak 'seçilmiş travma' halini almıştır. Seçilmiş travmalar ise grupta bizlik ve ötekilik duygularının simgesi olmuştur. Bu travma çeşidi ötekilerin elinden çıkan, geniş bir grubun tamamında çaresizlik, mağdurlaştırılma, utanç ve aşağılanmışlık duyguları yaratan tarihsel bir olayın zihinsel temsilidir.⁴¹³ Ötekilerin elinden yeni bir tehdit baş gösterdiğinde grup kimliğini pekiştirmek ve tehditle yüzleşebilecek şekilde güçlendirmek için yeniden canlandırılır.⁴¹⁴ Seçilmiş travmalar intikam duygusunu tekrar alevlendirdiğinden dolayı çatışmalara barışçıl çözüm yollarının bulunmasını engellemektedir. Seçilmiş travmalar aynı zamanda cinsel saldırganlığa ve sistematik tecavüzlere de yol açmıştır. Volkan, savaş ya da savaş benzeri durumlarda cinsellikle saldırganlığın birçok bireyin zihninde ve eylemlerinde iç içe geçebildiğini belirtmektedir.⁴¹⁵ Seçilmiş travmaların yeniden canlandırılmasında ve halkı ötekine karşı birleştirerek şiddet göstermeye yöneltmesinde liderlerin rolü oldukça büyüktür.

Aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı dili konuşan ve aynı dini inançlara sahip olan iki topluluğun tarihten gelen ortak kültür kimliğinin üzerinde ırksal bir kimlik yaratılmıştır.⁴¹⁶ Aynı kökenden gelme olasılığı bulunan Tutsi ve Hutular, Batılılar'ın getirdiği tabakalaştırma sistemine maruz bırakılmışlardır.⁴¹⁷ Burada önemli nokta iki grup arasında biyolojik fark olup olmaması değil, fark olduğu ön kabulünün ne kadar

---

⁴¹² Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 57

⁴¹³ Vamık D. Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek; Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme** Everest Yayınları, İstanbul, çevirmen: Medine Banu Büyükkal, s. 238.

⁴¹⁴ **Ibid.** s. 238-240.

⁴¹⁵ **Ibid.** s.251-252

⁴¹⁶ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 171.

⁴¹⁷ **Ibid.** s.165.

önemli hale getirilmiş olması ve bunun neyin aracı olarak kullanılmaya başlandığıdır.⁴¹⁸ Var olduğu söylenen ve kabul ettirilen kimlik farkına dayanılarak Ruanda'da yapılan soykırım, şiddet olaylarının kimlik üzerinden ne kadar ciddi sonuçlara yol açabileceğinin göstergesi olmuştur.

3.3 Ruanda'da Devlet Yapısı ve Otoritesi

Afrika kıtasındaki devletler genel olarak zayıf, verimsiz ve ülke içerisinde güçlü bir otorite kurmaktan yoksun olarak görülmektedir. Bu durum üzerine birçok teori mevcuttur. Afrika ülkelerindeki nüfusun tek bir ulus olamadığı için ulusal birlik kuramamaları, zayıf devlet yapısının nüfus üzerinde yeterince otoritesinin olamaması ve geniş arazilerde seyrek yerleşim halinde bulunan nüfusun üzerinde devlet gücünün etkin kılınmasının zor olması bu teoriler arasında yer almaktadır.⁴¹⁹ Ruanda Afrika ülkeleri arasında bahsedilen teorilere uymayan bir ülke olarak göze çarpmaktadır. Koloni dönemi öncesinde Ruanda güçlü bir krallık ile yönetilmekteydi ve Mwami adı verilen kral, danışmanlar konseyi (aburi), kraliçe ve konseyden oluşan, eyaletlere bölünen toprakların kralın temsilcileri tarafından yönetildiği bir yönetim şekli mevcuttu.⁴²⁰ Teorik olarak kral toprak, hayvanlar ve insanların tamamının sahibiydi. Hükümdarın gücü ordu ve sığır üzerindeki denetimden kaynaklansa da otoritesi aynı zamanda sıkı bir şekilde tarımsal uygulamalara dayanan ritüellerle desteklenmekteydi.⁴²¹ Mwami teorik olarak sınırsız güce sahipken, üç şef sorumluluğu Ruanda'nın her tepesinde paylaştı. Her şefin tarım, hayvan yetiştiriciliği veya vergiler için ayrı bir portföyü vardı ve bu şeflerden biri her zaman Hutu olmuştu.⁴²² Ülkede Hutu ve Tutsi ayrımı belli bir noktaya kadar var olsada asla sömürge yönetimi zamanındaki kadar kesin çizgiler olmamıştır.

Sömürge dönemi öncesi Mwami olarak adlandırılan kralların hepsi aynı soydan gelmelerine rağmen Hutu, Tutsi ve Twa etnik grupları için kral etnisitenin

---

⁴¹⁸ *Ibid.* s.171.

⁴¹⁹ Gülise Gökçe, *Devlet Sınıflandırmaları ve Zayıf Devletlerin Karakteristik Özellikleri*, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 6, Sayı. 11, 2006, s. 350-351-352. ve Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 201.

⁴²⁰ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 39.

⁴²¹ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 32.

⁴²² James J. Carney, *op. cit.*, s. 14.

üzerinde bir bütünlük olarak görünmekteydi⁴²³ ve krallar da hiçbir zaman köken iddia etmemişlerdir.⁴²⁴ Ülkede Hutu ve Tutsiler arasında olumlu ilişkiler mevcuttu. Hutu kökenli belirli kültürel uygulamalar ve Tutsi monarşisinin danışma konseylerine Hutu katılımı, önemli ölçüde bu ilişkinin bir parçasıydı.⁴²⁵ Ayrıca o dönemki ayırım hiçbir zaman dışarıdan görüldüğü kadar katı bir ayırım değildi. İki grup da ortak dil olan Kinyarwanda'yı kullanıyorlardı, karşılıklı evlilik nadir bir olay değildi ve bir Hutu belirli sosyokültürel ayınların gerçekleştirilmesiyle bir Tutsi haline gelebilmekteydi.⁴²⁶

Ruanda toplulukları ne denli karmaşık olurlarsa olsunlar, kabile olarak adlandırmak ya da var olan farklılıkların ırk temelli olduğunu kabullenmek, koloni yönetimleri için kolay ve tercih edilir olmuştur.⁴²⁷ Almanlar ve ilk zamanlarda Belçikalılar Ruanda'nın var olan sistemini değiştirmek yerine hükümeti güçlendirmeyi tercih etmişlerdir. Hem Almanlar hem de Belçikalılar Ruanda'yı en az maliyetle ve en çok karla yönetmeye çalışmışlardır.⁴²⁸ Her ne kadar Almanlar devlet yapısında çok büyük değişiklikler yapmamış olsalarda Belçikalılar önemli değişikliklerde bulunmuşlardır.

En önemli değişikliği ise kralın gücünü azaltarak yapmışlardır. Devlet yapısındaki bir diğer değişim de Belçikalılar'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tutsiler'i desteklemeyi bırakarak Hutuları desteklemeye başlamaları ile olmuştur. Ülkeyi bir devrime sürükleyerek bağımsızlığın ilan edilmesi ve cumhuriyet sisteminin gelmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Peter Uvin her ne kadar sosyal devrim ile ilgili ülkeyi terk eden kolonicilerin göz yumması ile değil kabullenmesi ile olduğunu belirtmiş olsa da Belçikalılar'ın bu süreçte Hutular'a verdiği destek göz ardı edilmemelidir.

Sosyal devrim sonrasında bağımsızlığın ilan edilmesi ile ülke ilk defa seçimlere gitmiştir. Bu dönemde militanlar tarafından anayasa hazırlanmış ve bu

---

⁴²³ **Ibid.**

⁴²⁴ Mahmood Mamdani, **op. cit.**, s. 139.

⁴²⁵ Kingsley Chiedu Moghalu, "**op. cit.**", s. 10.

⁴²⁶ **Ibid.**

⁴²⁷ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 165.

⁴²⁸ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 34.

anayasada tüm vatandaşların yasalar önünde eşit olduğu belirtilmiştir.⁴²⁹ Bu dönem, Tutsiler'in ülke dışından birçok saldırısı ve Kayibanda hükümetinin bu saldırılardan ülke içerisindeki Tutsiler'i sorumlu tutarak birçok kişiyi öldürmesi ile geçmiştir. Kayibanda ülke içerisinde görünürde bir bütünlük sağlamış olsa da hükümette kendi bölgesini kayırması nedeniyle kuzeyli Hutular tarafından önce Tutsiler'e karşı yumuşak başlı olmakla suçlanmış daha sonrasında bir darbe ile görevine son verilmiştir.

1973 darbesi ile başa geçen Habyarimana'nın partisi MRND ülkede meşru tek parti ilan edilmiş, her ne kadar cumhuriyet adı altında bir sistem olarak görünse de otoriter bir sistem uygulanmıştır. Ayrıca ülke Uganda ve Burundi'de yaşanan iç karışıklıklardan çok fazla etkilenmiş⁴³⁰ ve bu durum ülkede bir birlik sağlanamadığının göstergesi olmuştur. Ancak bu otorite zayıflığının bir yansıması değildir ve hükümet bu durumu kullanarak halkı Tutsiler'e karşı manipüle etmiştir. Hükümetin bu tavrı koşullar göz önüne alındığında sürpriz olmayacaktır. Volkan'ın bahsettiği 'seçilmiş travma' durumlarında tehdit altında olan politik liderler, oluşan travma nedeniyle yapılan eylemleri haklılık ideolojisine dönüştürerek kendi çıkarları uğruna bu ideolojiyi kullanıp halkı manipüle edebilirler.⁴³¹

İç savaşın başlaması ile hükümet RPF'nin saldırılarından ülkedeki tüm Tutsiler'i sorumlu tutmuş ve bölge konseyleri aracılığı ile Hutular'ı Tutsiler'e karşı şiddete teşvik etmiştir.⁴³² Her ne kadar Arusha Barış Mutabakatı en başından Hutu kesimi tarafından kabul edilmese de Habyarimana Batılı güçlerin baskısıyla imzalamak zorunda kalmış, ancak Mutabakat sonrasında Habyarimana Arusha'dan kâğıt parçası olarak bahsetmiştir.⁴³³ Ruanda soykırımı sırasında daha önce de belirtilen Afrika ülkelerinin otorite zayıflığı algısının tersine bir devlet etkinliği ile karşılaşmıştır.⁴³⁴ Ruanda her ne kadar ekonomik olarak güçlü bir devlet olmasa da devletin yönetim ve idaresi güçlü bir kapasite sergilemiş, halk devlet tarafından

⁴²⁹ Timothy Longman, **Christianity and Genocide in Rwanda**, s. 83.

⁴³⁰ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 48.

⁴³¹ Vamık D. Volkan **op. cit.**, s. 238-240.

⁴³² Catharine Newbury ve David Newbury **op. cit.**, s. 317.

⁴³³ Luc De Heusch, **op. cit.**, s. 6.

⁴³⁴ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s.201

gelen emir ve talimatlara riayet etmiştir. Habyarimana'nın ölümünün başlayan soykırımda sivil halk, Tutsiler'i öldürmek için resmi ve idari makamlardan emir almış ve uygulamıştır. Bunu Jones "zorlayıcı seferberlik", Jean-Pierre Chrétien "masum katiller", Prunier ise "kurban katiller" olarak adlandırmıştır.⁴³⁵ Öldürme olaylarına katılan birçok kişi öldürme eylemlerinin bir emir, bir kanun olduğunu söylemiş ve katılmadıkları takdirde kendileri ve/veya aileleri için olumsuz sonuçları olabileceğini belirtmişlerdir.⁴³⁶

3.3.1 Alman Koloni Yönetiminin Devlet Yapısına Etkileri

Almanya Ruanda'yı ilk kolonileştiren ülkedir. Ruanda'da diğer Afrika ülkelerine göre daha gelişmiş olarak gördükleri siyasi sistemi kaldırmamış, aksine kralı destekleyerek gücünü arttırmışlardır. Ruanda kralı da Almanlardan aldığı destekle daha öncesinde tam otorite kuramadığı bölgelerde de hakimiyet sağlayarak gücünü arttırmıştır. Almanlar Tutsi krala karşı kuzeybatı bölgesindeki yönetime karşı gelenlerin çıkardığı ayaklanmaları bastırmıştır.⁴³⁷ Alman koloni yönetimi Ruanda'daki geleneksel siyasi sisteme direk bir müdahalede bulunmamış, ülkeyi dolaylı yönetim' sistemi ile yerel yönetimi güçlendirerek yönetmeyi uygun bulmuştur.⁴³⁸ Bu durumun asıl nedeni Almanlar'ın Ruanda ve çevresindeki bölgeleri asıl amaçları olan Idjwi adasına ulaşmak için kolonileştirmiş ve bu bölgelere olabildiğince az yatırım yapmayı tercih etmişlerdir. Almanlar'ın Ruanda'ya karşı politikası kralın ve elitlerin çıkarları doğrultusunda olması dolayısıyla Almanlar'a ve politikalarına karşı çıkmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman güçlerinin Ruanda'da yenilmesi ile koloni el değiştirmiştir.⁴³⁹ 1885 yılında yapılan Berlin Antlaşması'na göre bir savaş durumunda koloni bölgelerinin çatışma dışı kalmaları kararlaştırılmış ancak sömürgeler Birinci Dünya Savaşı dışında kalamamış ve bu bölgelerde de çatışma yaşanmış, sonucunda ise bölgenin kontrolü Belçika ve İngilizler'e geçmiş, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Milletler Cemiyeti'nin kararı ile Ruanda ve Burundi bölgesi Belçika mandası olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Bruce D. Jones, **op. cit.**, s. 41.

⁴³⁶ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 201.

⁴³⁷ **Ibid.** s. 91.

⁴³⁸ Aaron Segal, **op. cit.**, s. 6.

⁴³⁹ Martin Plaut, **op. cit.**, s. 150.

⁴⁴⁰ Sedat E. Özsever, **op. cit.**, s. 49-50.

3.3.2 Belçika Koloni Yönetiminin Devlet Yapısına Etkileri

1923 yılında Ruanda ve Urundi (bugünkü adıyla Burundi) Ruanda-Urundi adıyla tek bir toprak parçası gibi kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti tarafından Belçika manda yönetimine devredilmiştir. Tek bir toprak olarak kabul edilmesine rağmen iki ülkenin de mevcut yönetimleri devam etmiştir. Belçika koloni yönetimi de Almanlar gibi ülkeye ilk geldiklerinde yönetim sistemini değiştirmek yerine dolaylı yönetimi tercih etmiş, değişimleri ülkeye kademeli olarak uygulamışlardır.⁴⁴¹ Ruanda'daki Belçika yönetimi, çoğu sömürge sisteminden daha fazla, toplumsal düzeni yapılandırmaya, heterojen sosyal ilişkileri rasyonelleştirmeye ve standartlaştırmaya ve doğal yöneticilerin pozisyonlarını güçlendirmeye çalışmıştır.⁴⁴² Yani Belçika koloni yönetimi ilk zamanlarda ülkede var olan Tutsi baskınlığını güçlendirmişlerdir.⁴⁴³ Daha sonralarda bu düzende bozukluklar gören Belçikalılar 1920'lerde idari verimlilik adına devlet yapısını değiştirmeye başlamışlardır.⁴⁴⁴ İlk olarak rekabet halinde olan hiyerarşileri ortadan kaldırarak bunlar yerine şeflikler ve alt-şeflikleri devreye sokmuş, ayrıca yerel yöneticilerin halktan talep edebileceği mal ve hizmetleri nüfus üzerindeki yükleri azaltmak amacıyla sabitleyip tek tip hale getirmişlerdir.⁴⁴⁵ Belçikalılar Almanlar'ın aksine bölgeye büyük yatırımlar yapmışlar, tarımsal projeleri ve altyapı çalışmalarını (kahve üretiminin artırılması, dağlık arazinin taçlandırılması, yol yapımı ve demiryolu inşası) devreye sokmuşlardır.⁴⁴⁶

Belçikalılar Ruanda'ya geldikleri Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Ruanda'daki toplulukları ırk temelinde anlamayı ve yönetmeyi uygun görmüşlerdir.⁴⁴⁷ Belçika koloni yönetimi, Ruanda devlet yapısını ırksal kategoriler üzerine kurgulamış ve sosyal devrim dönemine kadar Tutsiler'i üstün ırk olarak tanımlamıştır. Belçika, devlet yönetimini Tutsiler'e vermiştir. Irkçılık sadece ideolojik bir yapı olarak kalmamış, aynı zamanda kurumsal bir yapı haline gelmiştir.⁴⁴⁸ Afrikalılar'ı

⁴⁴¹ Aaron Segal, **op. cit.**, s. 7.

⁴⁴² Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 11.

⁴⁴³ Luc De Heusch, **op. cit.**, s. 4.

⁴⁴⁴ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 34.

⁴⁴⁵ **Ibid.**

⁴⁴⁶ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 48.

⁴⁴⁷ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 166.

⁴⁴⁸ Mahmood Mamdani, **op. cit.**, s. 152.

medenileştirmeyi amaçlayan Belçikalılar, yöneticileri batı eğitimini almaları için ülke dışına göndermiş ve her yöneticiye ücret ödemeye başlamışlardır. Koloni dönemi öncesi sistemde yer alan kralın üç temsilcisini Belçikalılar tek bir yöneticiye/şefliğe indirgeyerek merkezi bir yönetim oluşturmayı amaçlamış ve yönetimin görev alanları ve idari sınırları tekrar çizmiştir.⁴⁴⁹ Mamdaniye göre 1920'lerdeki reformun üç amacı vardı: Birincisi, iktidarı hükümdarlardan yerel otoriteler olarak şeflere kaydırmak; ikincisi, yerel yönetimlerin yetkilerini hem aşağıdaki topluluklara karşı herhangi bir hesap verme sorumluluğu kaldırarak şekilde hem de idari bürokrasiye içsel herhangi bir denetim ve denge sağlayacak şekilde yeniden düzenlemek (yalnızca kolonyal idareye bir hesap verebilirlik bırakarak) ve üçüncüsü, yerel otoriteyi ırksallaştırmak.⁴⁵⁰

Belçika yönetimi kralın gücünü azaltarak kutsiyetini kaybetmesini sağlamıştır. 1931 yılında da kralı görevden alarak yerine kendilerine daha yakın birini getirmişlerdir. Kralın gücünün azaltılarak yerel yöneticilerin güçlerinin artırılması ile yerel yöneticiler gücü kendi ellerinde merkezileştirmeye başlamıştır ve halk üzerinde keyfi yönetimler uygulamaya koyulmuşlardır.⁴⁵¹ Tutsiler'in bu ayrıcalıklı bir grup olma durumu, koloni yönetimi süresince devam etmiştir. Newbury'ye göre Ruanda'da koloni dönemindeki devlet inşası, siyasi baskıyı detaylı olarak ülkeye yerleştirmiştir ve yoğunlaştırmıştır. Irka dayalı iktidar ve güç sahipliği Belçikalılar tarafından oluşturulmuştur ve iktidar ve güç Tutsiler'e verilirken, Hutular'a halk kitlesini oluşturma görevi verilmiştir. Bu ayırım kesin çizgilerle belirlenmiş, ırkları belirten kimlik kartları çıkartılmış, topluluklar arasındaki bu ayırım için ise biyolojik farklılıkların (kafatası, burun yapısı, göz) ölçümleri yapılmıştır. Tutsiler lehine olan bu gelişmelerin yanında Hutular, Belçika koloni yönetimi tarafından hiyerarşinin en altına doğru itilmiştir.⁴⁵²

Belçikalılar'ın Ruanda için başlattıkları kalkınma sürecinde Hutular'a yönelik zorunlu işçilik ile birlikte Hutular yönetimden el çektirilmiş ve Tutsiler'in Ruanda'nın asıl sahipleri ve yöneticileri olduğu algısı yaratılmış, bu durum da Hutu-Tutsi

⁴⁴⁹ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 208.

⁴⁵⁰ Mahmood Mamdani, **op. cit.**, s. 155.

⁴⁵¹ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 209.

⁴⁵² Sedat E. Özsever, **op. cit.**, s. 51.

ayrışmasının en önemli etkenlerinden biri olmuştur.⁴⁵³ Tarafların radikalleşmelerine de büyük katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler Hutular'da, kendilerinden güçlü bir konuma getirilmiş, kendilerini ezen ve farklı bir ırk olarak görmeye başladıkları Tutsiler'e karşı nefret duygusunun uyanmasına neden olmuştur.

Daha sonrasında Belçika koloni yönetimi uluslararası baskı ile politika değiştirmiş ve Tutsiler'e karşı Hutular'ı desteklemeye başlamıştır. Bu durum kimliklerin ırksallaştırılmasından sonra topluluklar arası mesafeyi daha da arttırmıştır. Bahutu manifestosunun yayınlanmasının ardından Belçika koloni yönetimi ve misyonerlerin desteğini arkasına alan Hutular, siyasi alanda iyice güçlenmeye başlamışlardır. Sosyal devrimin gerçekleşmesi ve bağımsızlığın ilanının ardından Belçika yönetimi cumhuriyete geçişte Hutuları desteklemeye devam etmiş ve düzenin sağlanması için bir plan hazırlamıştır. Martin Plaut Mwami'nin/Kralın Belçika yönetiminden düzeni sağlamasını istediği ancak bu talebin reddedildiğini ve Belçikalılar'ın Hutular ile birleşerek Gitarama darbesi olarak anılan bir darbe ile nralı iktidardan indirdiklerini söylemektedir.⁴⁵⁴ Sosyal devrim sonrasında ülke Hutular'ın eline geçmiştir ve ırk temelli devlet anlayışı çerçevesinde tüm Tutsiler yönetimden el çektirilmiştir.

Öztürk Belçika yönetiminin ırk temelli devlet yapısını şu şekilde açıklamaktadır; “*Ruanda'daki topluluklar, ırk temelli bir ayrımla sınıflandırılmış keskinleştirilmiş, geçişkenliği azaltılmış, sabitlenmiş ve iktidara sahip olabilmenin koşulu olarak hangi ırka mensup olduğu öncelik hale getirilmiştir*”.⁴⁵⁵ Belçika koloni yönetimi ve misyonerlerin oluşturduğu bu ırk algısı ve ırka dayalı yönetim, iç savaş ve soykırım sürecinde topluluklar arası öldürmeyi meşrulaştırmaya çalışma adına sık sık kullanılmıştır.

3.4 Coğrafya, Demografik Yoğunluk ve Ekonomik Dağılım

Ruanda nüfus yoğunluğunun yüksek olması açısından diğer Afrika ülkelerinden farklıdır. Bu durum koloni öncesi dönem, koloni dönemi ve koloni sonrası dönemi kapsamaktadır. Günümüzde de Ruanda Afrika kıtasının nüfus

⁴⁵³ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 42.

⁴⁵⁴ Martin Plaut, **op. cit.**, s. 150.

⁴⁵⁵ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s.166.

yoğunluğu en yüksek ülkesidir. Nüfusun fazla olması yerleşim bölgelerinde yoğunluğun artmasına neden olmuştur. Özellikle sulanan arazilerde nüfus yoğunluğu fazladır.⁴⁵⁶ Mevcut nüfusun geçimini sağlayabilmesi için koruma altındaki parklar, araziler ve bataklıklar haricinde her metrekare ekili durumdadır.⁴⁵⁷ Özellikle en büyük gelir kaynağı kahve üretimi olan bir ülke için ekilebilir arazi çok değerlidir.

Ülke topografyası Ruanda'da devlet yönetimi açısından büyük önem taşımaktadır. Tepeliklerden oluşan ülkede tepelerden halkı ve faaliyetleri gözetlemek mümkündür. Ülkenin bu durumu devletin halk üzerindeki otoritesini arttırmasına ve kanunların tam olarak uygulanıp uygulanmadığını kontrolüne yardımcı olmaktadır. Ülkede kanunlara veya emirlere uymayanlar için kaçmak veya saklanmak mümkün olmadığından halk devlete ve kanunlara itaat etmektedir; bu nedenle Ruanda'da itaat kültürü terimi ortaya çıkmıştır. Devletin talep ve emirlerinden kaçma veya saklanmanın mümkün olmadığına bilincinde olan halk soykırım sürecinde de devlet tarafından verilen talimatları isteksiz olsalar dahi yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Bu durum karşısında Öztürk'ün bahsettiği öldürme olaylarına katılan birçok kişinin öldürme eylemlerinin bir emir, bir kanun olduğunu söylemesi ve katılmadıkları takdirde kendileri ve/veya aileleri için olumsuz sonuçları olabileceğini belirtmeleri daha anlaşılır olmaktadır.

Öldürme olaylarına halkın iştirakını sadece emirlere uyma olarak görmek de yanılısma olacaktır. Ekonomik eşitsizlikler ve demografik yoğunluk Hutular'ı Tutsiler'i öldürmeye iten diğer sebeplerdendir. Ruanda'da koloni yönetiminin Hutular'ı ikinci sınıf insan olarak sınıflandırmasının ardından ekonomik eşitsizlikler topluluklar arasında daha da artmıştır.⁴⁵⁸ Sosyal devrimin bir nedeni de ekonomik olarak Hutuların bir güç elde edememesidir. Ayrıca nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ekilecek tarım arazisi bulmanın çok zor olması nedeniyle Tutsiler'in arazilerine el koymak cazip gelmiştir. Bu durum hem sosyal devrim sürecinde hem cumhuriyet dönemlerinde hem de iç savaş ve soykırım sürecinde geçerli olmuştur.

3.5 Hutu ve Tutsiler Arasındaki Güç Mücadelesi

⁴⁵⁶ National Institute of Statistics of Rwanda, "Population Size, Structure and Distribution" 2014, s. 3.

⁴⁵⁷ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 215.

⁴⁵⁸ Catherine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 11.

Hutu ve Tutsiler arasında koloni öncesi dönem, koloni dönemi ve bağımsızlık sonrası dönemde güç dengesi hiçbir zaman sağlanamamıştır. Koloni öncesi dönemde her ne kadar Hutu ve Tutsiler arasındaki ayırım keskin olmasa dahi Hutular'ın çoğu çiftçilikle uğraşmış, ekonomik ve siyasi olarak güçsüz konumda olmuştur. Tutsiler'in çoğunluğu ise hayvancılıkla uğraşmış, askeri ve siyasi kademelerde görev almışlar, ekonomik ve siyasi olarak Hutu çoğunluğuna üstünlük kurmuşlardır. Alman koloni döneminde kralın ve siyasi elitlerin daha da güçlenmesi ile gruplar arasındaki sosyal, ekonomik ve siyasi eşitsizlik daha da artmıştır. Belçika koloni döneminde ise had safhaya ulaşmıştır. Belçikalılar'ın kademeli olarak yönetimde bulunan az sayıdaki Hutu'yu da yönetimden el çektirmesi, Tutsiler'i üstün ırk diye tanımlayarak yönetim, askeri ve ekonomik kontrolü Tutsiler'e vermesi ve Hutular'ı hizmet etmesi gereken halk sınıfı haline getirmesi ile iki grup arasındaki ayırım uçuruma dönüşmüştür.

Tutsiler'in önce Almanlar daha sonrasında Belçikalılar tarafından üstün ırk olarak tanımlanması Tutsiler'in de kendi çıkarlarına uymasından dolayı buna inanmasına ve Hutular'a da bunu dayatmaya çalışmasına neden olmuştur. Hutular'ın ise daha önceden var olan ancak koloni yönetimleri ile daha da keskinleşen ayırımda güçsüz duruma düşmesi ve bu durumdan dolayı Tutsiler'e karşı nefret beslemesine neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki İkinci Dünya savaşı sonrası Hutular arasında başlayan sosyal adalet ve demokrasi düşüncesi ve Belçikalılar'ın desteğini Tutsiler'den Hutular'a yöneltmesi, Hutular ve Tutsiler arasında gerilimin artmasına neden olmuştur. Tutsiler yönetimde daha agresifleşmiş, Hutular iktidardan pay istedikçe şiddete başvurmuşlardır.

Özellikle 1950'lerden sonra çıkarları tehlikeye giren Tutsi eliti, Belçikalılar'ın Hutu yararına olacak reformlarına karşı direnmeye başlamışlardır. Bu dönemde Hutular da daha önce Tutsiler'in yaptığı gibi ırka dayalı farklılığı vurgulamış ve ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hutular'ın yönetimde olması gerektiğini savunmuşlardır. Hutular sosyal devrimin başlangıcında ne zaman hak talep etmeye kalksa Tutsi kral ve Tutsi elit çok sert bir şiddetle karşılık vermeyi tercih etmiştir. Öztürk, ırk söyleminin Hutular tarafından da vurgulanmasının nedenini ırka dayalı

farklılık söyleminin koloni dönemiyle yerleşmiş olması ve ırkların gücün adaletsiz dağılımının aracı ve sembolü haline gelmesi olarak görmektedir.⁴⁵⁹

Sosyal devrim döneminde Hutular daha önceden Tutsiler'in yaptığı şiddete şiddetle karşılık vermiş, 1959'da bazı eyaletlerde yerel Tutsi karşıtı şiddet ve propagandaların oluşması ile küçük çaplı katliamlar yaşanmış ve bunun sonucunda birçok Tutsi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁶⁰ Bağımsızlık sonrası güç el değiştirmiş ve Hutular'ın eline geçmiştir. Anayasal olarak her birey ırk, köken, cinsiyet veya din ayrımı gözetilmeksizin yasalar önünde eşit gözüktüğü de anayasada belirtilen bu durumun gerçeği yansıtmadığı görülmüştür.⁴⁶¹ Ülkeyi terk eden Tutsiler daha sonra Burundi ve Uganda'dan gerilla saldırıları düzenlemiş, Belçika yönetimi ve kilisenin desteğini alarak bu saldırıları kolayca engelleyen hükümet, bu durumdan ülke içerisinde yaşayan Tutsiler'i sorumlu tutmuş ve sistematik olarak birçok masum Tutsi'yi öldürmüştür.⁴⁶²

Gücü eline geçiren Hutular, Tutsiler'i olabildiğince ezmeye ve sosyal hayattan tasfiye etmeye çalışmışlardır. Bu durumun bir nedeni de koloni döneminde Hutular'ın ikinci sınıf vatandaş olarak sınıflandırılmalarıdır.⁴⁶³ Gruplar arasındaki güç dengesi hiçbir zaman sağlanamayan Ruanda'da koloni yönetimi ile birlikte eşitsizlik uçurum haline gelmiş ırksallaştırılan gruplar arasında güç mücadelesi ve birbirlerine üstünlük sağlama arzusu başlamıştır. Birinci Cumhuriyet döneminde Kayibanda hükümeti her seferinde ülke dışındaki Tutsiler'in gerilla saldırılarında ülke içindeki Tutsiler'i sorumlu tutmuş ve bir mitingde Tutsiler'e açıkça suikast çağrısı yapacak kadar düşman şeklinde nitelendirmiştir.

Güç mücadelesi sadece Tutsiler ve Hutular arasında olmamış aynı zamanda ülke içerisindeki Hutular arasında da yaşanmıştır. Kayibandayı Tutsiler'e karşı yumuşak başlı olmakla suçlayan Habyarimana, bir darbe ile başa geçerek Tutsiler'in devlet okullarına ve devlet işlerine erişimin kademeli olarak kısıtlayacak kota sistemini getirmiştir. Ülkeden daha önce ayrılan ve geri dönmek isteyen Tutsiler için de sert

⁴⁵⁹ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 94.

⁴⁶⁰ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 256.

⁴⁶¹ Timothy Longman, **Christianity and Genocide in Rwanda**, s. 83.

⁴⁶² Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 256.

⁴⁶³ Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 11.

tedbirler gündeme getirmiş ve geri dönüşü olabildiğince engellemiştir. RPF'nin 1990'daki saldırıları ile Habyarimana'nın Tutsiler'e karşı politikaları daha da şiddetlenmiştir. Habyarimana 1990'larda her ne kadar uluslararası baskı ile demokratikleşme sürecine girmeyi kabul etse de gücü elinden bırakmak istememiş ve Tutsiler'i Göller bölgesinde Tutsi İmparatorluğu kurmaya çalışarak suçlayarak halkı bu yabancı düşmana karşı savaşıma çağırmıştır. RPF ise ülkeye geri dönmek ve sosyal devrim ile kaybettikleri gücü tekrar ele geçirmek amacıyla bir araya gelmiş ve Ruanda hükümetine karşı savaşmışlardır.

Ruanda tarihinde özellikle koloni döneminin başlaması ile birlikte iki grup arasında güç mücadelesi de başlamıştır. Bu mücadele grupların ırksallaştırılması ve bir grubun yönetici diğer grubun hizmet eden halk konumuna getirilerek gruplar arasında geçişin engellenmesi ile daha da perçinlenmiştir. Sosyal devrim ve Belçika hükümetinin desteğinin yön değiştirmesi ile Ruanda'da güç el değiştirmiştir. RPF'nin kurulması ile Tutsiler tekrar Ruanda'yı ele geçirmek için mücadele etmiş, yönetimi bırakmak istemeyen Habyarimana da halkı mobilize ederek Tutsiler'le mücadeleye etmiştir. İç savaş ve sonrasında gelen soykırım da ülkede bir süreç içerisinde oluşan bu güç mücadelesinin ve kimliklerin ırksallaştırılmasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Longman da soykırımın saldırı altındaki otoriter rejimin çağdaş siyasi endişeleriyle ilgili olduğunu ve güçlerini korumak için kullandıkları stratejinin bir nihai ürünü olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴ Alison Des Forges'de soykırımın Hutu elitin kendisini iktidarda tutmak için nefret ve korkuyu kullanmasından kaynaklandığını⁴⁶⁵ söyleyerek soykırımın güç mücadelesinin bir ürünü olduğu düşüncesini desteklemektedir.

3.6 İç Savaş ve Soykırıma Giden Süreçte Radikalleşme

Radikalleşme Ruanda'da çok uzun yıllarda gelişen ve şiddete varan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çift taraflı olarak gerçekleşen radikalleşmede ülkeden sürülen Tutsi mültecilerin çocukları tarafından Ruanda'ya dönme amacıyla 1987 yılında Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF) kurulmuştur.⁴⁶⁶ 1980'lerin sonunda kahve

⁴⁶⁴ Timothy Longman, *Christian Churches and Genocide in Rwanda*, s. 153-154.

⁴⁶⁵ Alison Des Forges, *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, s. 838-839.

⁴⁶⁶ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 49.

fiyatlarının düşüşü ile ülke ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. O dönemde ülkenin en büyük gelir kaynağı dış yardımlar olmuş, bu bütçeden de ancak Habyarimana'nın yakın çevresi ve devletin üst mevki sahipleri yararlanabilmiştir. Tutsiler'in Hutular'ın hakkı olan toprakları aldığı düşüncesi daha da artarken Habyarimana'nın mültecilerin ülkeye girişine izin vermemesi ile RPF Ruanda'ya saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Radikal Hutular RPF'nin kurulmasının ardından nüfusu silahlandırmaya ve sivil savunma güçleri ve genç milisleri oluşturmaya başlamışlardır.⁴⁶⁷ Burundi ve Uganda'da yaşanan iç karışıklıklar Ruanda'da tarafların birbirine olan nefretini artırırken devlet içinde de rahatsızlıklara neden olmuştur.⁴⁶⁸

Nisan 1990'da Ruanda devlet başkanı Habyarimana Fransa'da gerçekleştirilen Fransa-Afrika Zirvesi'ne katılmış, burada Habyarimana'nın büyük destekçilerinden olan Fransa Cumhurbaşkanı, Ruanda Devlet başkanına çok partili sisteme müsaade etmesini istemiş, Habyarimana da 5 Temmuz'da Ruanda'nın demokratikleşme sürecine girdiğini ilan etmiş, 24 eylülde de 'Siyasi Reforma Yönelik Ulusal Birleşme Komisyonu' kurulmuştur.⁴⁶⁹ Bu süreden sonra ülkenin tek partisi olan MRND'den daha ırkçı ve Hutu yanlısı radikal partiler kurulmuştur. Bu partilerin faaliyetleri ile Hutular'ın Tutsi düşmanlığı siyaset aracı olarak sürekli kullanılmaya başlanmıştır.

1990 yılında uluslararası baskı sonucunda demokratikleşme süreci başlamış aynı yıl RPF'nin Ruanda'yı Uganda üzerinden işgale başlaması ile Tutsiler'e olan nefret daha da artmış ve hükümet bu saldırılardan ülke içerisindeki azınlık Tutsiler'i sorumlu tutmuştur. Uluslararası toplum bir yandan demokratikleşmeyi teşvik etmeye çalışırken diğer yandan ülkedeki hükümet tarafından da desteklenen insan hakları ihlallerine minimum düzeyde tepki göstermiştir.⁴⁷⁰ Ruanda'da çok partili dönemin başlamasıyla kurulan, sertlik yanlısı Hutu üstünlüğünü savunan partiler ortaya çıkmış ve bu partilerin gençlik kolları iç savaş döneminde militan bir çizgi izleyerek soykırımda da etkin rol oynamıştır.⁴⁷¹ Pek çok Hutu'ya göre 1990 ayaklanması, bir

---

⁴⁶⁷ Leander Heldring, **State Capacity and Violence: Evidence from the Rwandan Genocide**, Centre for the Study of African Economies, University of Oxford, 2014 s. 8.

⁴⁶⁸ Ruanda'nın diğer ülkelerden etkilenmesinin nedeni bahsedilen iki ülkenin de nüfusunu Hutu ve Tutsi olarak ırksallaştırılan toplulukların oluşturmasıdır.

⁴⁶⁹ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 50

⁴⁷⁰ Peter Uvin, **Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda**, s. 96

⁴⁷¹ Ebru Çoban, **Modern Devlet ve Irk Söylemi Çerçevesinde Ruanda Soykırımı**, s. 140.

kurtuluştan çok bir yabancı istilasına benziyordu. "Bantu ülkesindeki Hamit infiltrasyonu" ile ilgili eski duygular yeniden canlanmış, bu duygular sömürgeci, ırkçı söylemleri tekrar gündeme getirmiş ve Tutsi'nin yine yabancı, feodal işgalciler olarak tasvir edilmesine neden olmuştur. Bu durum Habyarimana tarafından savaş propagandası için utanç verici bir şekilde istismar edilmiş ve Hutular'a "ulusu savunmak" için çağrı yapılmıştır.⁴⁷² Volkan'ın da dediği gibi yaşanan ortak travmalar ve ortak kimliğin oluşması ile dahil olunan gruba bağlılık artarken karşı gruba duyulan öfke de artmaktadır ve insanları sadece sevgi değil nefret de birbirine çok güçlü bir şekilde bağlamaktadır.⁴⁷³ Ruanda'da da Tutsiler'e olan nefret, ülkedeki tüm ekonomik ve siyasi sıkıntılara rağmen ülke içindeki Hutular'ın Hutu hükümete olan bağlılığını arttırmıştır.

RFP'nin 1990'daki saldırısı Ruanda düzenli ordusu (Forces Armées Rwandaises FAR) tarafından Belçika, Fransa ve Zaire'nin de yardımıyla püskürtüldü. Fransa hükümeti kısa süre sonra Habyarimana'nın yardımına koştu, ordunun yeni saldırılara karşı güçlenmesine yardım etti ve rejimi "Anglo-Sakson komplolarına" karşı korudu.⁴⁷⁴ Ruanda hükümeti Tutsi'ye karşı ırkçı ve soykırımcı bir şiddete uygulamış olsa da uluslararası toplum barış ve demokratikleşme için bastırırken, rejimle askeri iş birliğini de sürdürmüş, hatta arttırmıştır. ABD askeri iş birliğini ve rejime desteğini 1994 yılına kadar sürdürmüştür. Belçika da 1990 yılında vatandaşlarını tahliye etmek için bazı askerler göndermiş, eski sömürge hükümdarı ve ana askeri hamisi olan Belçika'nın savaştaki bir ülkeye ölümcül silah sağlamaya karşı açık politikası nedeniyle 1991'de ölümcül silah tedarikini durdurmuş ancak, Ruanda'ya diğer askeri yardımlarını 1994 yılına kadar arttırarak devam etmiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca Belçika hükümeti RPF'nin Ekim 1990 işgalinden bir ay sonra askeri birliklerini Ruanda'dan çekmiştir.⁴⁷⁶ Ancak o dönemde her iki ülkenin de rolü, Fransa'nın rolü ile karşılaştırıldığında küçüktür. Fransa, FPR işgalinden itibaren Habyarimana rejimine

⁴⁷² Susanne Buckley-Zistel, *op. cit.*, s. 106.

⁴⁷³ C. Korhan Demir, Kitap İncelemesi *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. 6, Sayı. 22, 2009, s. 146. ve Vamık D. Volkan *op. cit.*, s. 103.

⁴⁷⁴ John F. Clark, *op. cit.*, s. 82.

⁴⁷⁵ Stephen D. Goose ve Frank Smyth, *Arming Genocide in Rwanda*, **Foreign Affairs**, C. 73, Sayı. 5, 1994, s. 4.

⁴⁷⁶ Johan Pottier, *Re-imagining Rwanda: Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*, **African Studies Series 102**, Cambridge University Press, 2002, s. 60.

askeri desteğini büyük ölçüde artırmıştır.⁴⁷⁷ Fransız askeri danışmanları ordunun harekâtına çok daha fazla şekilde dahil olmuştur. Fransız ordusunun başkana tavsiyelerde bulunma, yeni askerler yetiştirme, önemli teçhizatları savunma, barikatları yönetme ve mahkumları sorgulama konusundaki katılımı geniş çapta belgelenmiştir.⁴⁷⁸

Aynı zamanda Habyarimana rejimi, yine Fransa'nın desteğiyle yeniden silahlanma kampanyası başlattı. Silahlar Mısır ve Fransa'dan, Fransız kamulaştırılmış bankalardan alınan kredilerle ithal edildi ve silahların bir kısmı da Güney Afrika'dan satın alındı. Bu silahlar orduyu ve milisleri donatmak için kullanıldı ve hatta ülke çapında sıradan vatandaşlara geniş çapta dağıtıldı. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Right Watch-HRW), soykırım sırasında BM silah ambargosuna aykırı olarak Fransa'dan Ruanda'ya silah sevk edildiğini belgeledi.⁴⁷⁹ Ayrıca Fransa ve diğer ülkeler tarafından Habyarimana rejimine sunulan askeri destek, iç muhalefetin konumunu ciddi şekilde zayıflatmış ve bir anda rejimin gücünü yeniden inşa etmesine yardımcı olmuştur.⁴⁸⁰ BM'in ise Ruanda'ya aktif katılımı 1993 yılında Ruanda ve Uganda'nın bölgenin RPF tarafından askeri olarak kullanılmasını önlemek için ortak sınır boyunca askeri gözlemcilerin konuşlandırılmasını talep etmeleriyle başlamıştır ancak BM bu görevde açıkça başarısız olmuştur.⁴⁸¹ Ruanda'daki Hutu hükümetinin 1990'daki ilk RFP işgalinden sonra çok sayıda askeri seferber ederek silahlandırabilmesinin nedenlerinden biri de, dış yardımın 1988'de kişi başına 37 dolardan 1991'de 51 dolara çıkmasıdır.⁴⁸² Bir taraftan Ruanda'da Hutular silahlanırken diğer taraftan BM, uluslararası sınırların yakınında mülteci kamplarının kurulmasını ve daha sonra bu kampların mültecileri silahlandırmak ve eğitmek için kullanılmasını Mamdani'nin tabiri ile 'gönül rahatlığıyla izlemiştir'.⁴⁸³

---

⁴⁷⁷ Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, s. 96.

⁴⁷⁸ Howard Howard ve Astri Suhrke, *Early Warning and Conflict Management, The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Copenhagen: DANIDA, C. 2, s. 21.

⁴⁷⁹ Peter Uvin, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, s. 97.

⁴⁸⁰ Timothy Longman, *Christian Churches and Genocide in Rwanda*, s. 154.

⁴⁸¹ UNAMIR, *United Nations*, [https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm] (Son Erişim Tarihi: 28.01.2021).

⁴⁸² Jeffrey Herbst, *African Militaries and Rebellion: The Political Economy of Threat and Combat Effectiveness*, *Journal of Peace Research*, C. 41, Sayı 3, 2004, s. 366.

⁴⁸³ Mahmood Mamdani, *op. cit.*, s. 400.

Öztürk'ün belirttiğine göre RPF, etkin olduğu bölgelerde hem asker yetiştirmeye hem de MRND karşıtı olan tüm siyasi grupları bir araya toplamaya çalışmış, ayrıca Habyarimana rejiminin 1990'ların başında yaşadığı istikrarsızlığı arttırmak için politikacılara suikast girişimleri, sivil halkı öldürme hazırlıkları ve eylemleri yapmaya başlamıştır.⁴⁸⁴ RPF'nin kurulmasının ardından sadece Batılı güçler değil komşu ülkeler de Ruanda'ya karşı RPF'yi desteklemişlerdir. Uganda RPF'ye geri tepmesiz toplar, Sovyet yapımı Katyusha çoklu roketatarlar da dahil olmak üzere bir dizi küçük silah ve diğer silah sistemleri sağlamıştır.⁴⁸⁵

İç savaş ve soykırımın ilk zamanlarında Batılı hükümetler yalnızca beyazları kurtarmak için asker gönderip, sonra geri çekildiler. Newbury Batılı hükümetlerin Ruanda'daki iç savaş ve soykırımı karşı tavırları için şu açıklamayı yapmıştır: “risk altında olanları korumak için hiçbir şey yapılmadı”.⁴⁸⁶ Uluslararası baskı sonucunda Habyarimana hükümeti sadece ülkede çok partili bir sisteme izin vermemiş, aynı zamanda Ruanda ordusu FAR ile aktif mücadele eden RPF'ye Ekim 1992 ve Ocak 1993'te yapılan anlaşmalarla güç paylaşımı da dahil önemli tavizler vermiştir.⁴⁸⁷ Bu durum ülkedeki muhalefetin Tutsi düşmanlığını daha da arttırmıştır.

İç savaş döneminde RPF ile uzun süren müzakerelerin ardından 4 Ağustos 1993'te Tanzania'nın Arusha kentinde barış ve ulusal uzlaşma sağlanarak Arusha Barış Mutabakatı imzalanmıştır.⁴⁸⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Batılı hükümetler ve Afrika Birliği'nin baskıları sonucunda bu mutabakatla RPF ile ateşkes, iktidarın paylaşılması, Ruandalı mültecilerin ülkeye geri dönüşü ve silahlı kuvvetlere dahil edilmesi gibi konularda anlaşmaya varılmaya çalışılmıştır.⁴⁸⁹ Mutabakat her ne kadar taraflar arasında barışın ve ateşkesin bir simgesi olarak gözüксе de Habyarimana ve Hutular tarafından en başından pratikte kabul edilmemiş, sadece uluslararası baskının bir sonucu olarak imzalanmıştır. Ekim 1993'te, Güvenlik Konseyi tarafların anlaşmayı

---

⁴⁸⁴ Ebru Çoban Öztürk, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, s. 122.

⁴⁸⁵ Stephen D. Goose ve Frank Smyth, **op. cit.**, s. 88.

⁴⁸⁶ Catharine Newbury, *Background to Genocide: Rwanda*, s. 16.

⁴⁸⁷ Caroline Varin ve Dauda Abubakar, **Violent Non-State Actors in Africa; Terrorists, Rebels and Warlords**, Palgrave Macmillan, 2017, s. 202.

⁴⁸⁸ Luc De Heusch, **op. cit.**, s. 6.

⁴⁸⁹ Öncel Sencerman, **op. cit.**, s. 52.

uygulamalarına yardımcı olmak, uygulanmasını izlemek ve geçiş hükümetini desteklemek için Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu'nu (UNAMIR) kurmuştur.⁴⁹⁰ Birleşmiş Milletler UNAMIR için askeri katkı talep etmiş ancak askeri katkının 2548 kişiye ulaşması beş ay sürmüştür.⁴⁹¹ BM'nin yaptırım uygulamada gecikmesi ve tarafların birbirine nefreti sonucu imzalanan mutabakat şartları gerçekleşmemiştir. 1994 yılına gelindiğinde taraflar arası gerginlik daha da artmış, ülke kaosa doğru sürüklenmeye başlamıştır.

Ruanda'da ahlaki otoritenin başlıca sesleri olması gereken kiliseler, soykırıma giden yıllarda Hutu aktivistlerine ve Tutsiler'e karşı artan şiddete ve Tutsi'nin artan dışlanmasına karşı güçlü bir şekilde konuşmakta başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda rejime de güçlü destek vermiştir; bu durum dışlanmayı ve şiddeti teşvik etmiştir.⁴⁹² Bağımsızlıktan sonra kiliseler sosyal, ekonomik ve politik gücün önemli merkezleri olarak durdular, ancak güçlerini nüfusun haklarını desteklemek için kullanmak yerine zenginlik ve ayrıcalığın içinde yoğunlaşmasına izin veren daha geniş iktidar yapılarına entegre edildi.⁴⁹³ Kurumların tüm düzeylerindeki kilise yetkilileri, kilise personeli ve binaları hedef alındığında bile belirli etnik ve siyasi şiddet olaylarını kınamayı reddettikleri ve bu şiddeti kışkırtan devlete sadakatini sürdürmeyi teşvik ettikleri için, birçok Ruandalı etnik ve siyasi şiddet kilise öğretileriyle tutarlıydı. Kiliseler böylece soykırıma giden yolda bir engel oluşturmada başarısız olmakla kalmayıp soykırımın mümkün olduğu bir ahlaki iklimin yaratılmasına da yardımcı oldu.⁴⁹⁴

3.7 Soykırım Sürecinde Şiddeti Teşvik Eden Unsurlar

Soykırım öncesinde ve soykırım sürecinde şiddetin alevlendiren birçok unsur olduğu gibi taraflar arasındaki ilişki de çok kırılğan bir yapıdaydı. En ufak bir olayın şiddetle sonuçlanması veya tarafların birbirine daha da bilenmesi muhtemeldi.

⁴⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; [<https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm>] (Son Erişim Tarihi: 28.01.2021).

⁴⁹¹ UNAMIR, *United Nations*, [<https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm>] (Son Erişim Tarihi: 28.01.2021).

⁴⁹² Timothy Longman, *Christianity and Genocide in Rwanda*, s. 162.

⁴⁹³ *Ibid.* s. 157-158.

⁴⁹⁴ *Ibid.* s. 162-163.

Soykırımın hemen öncesinde Ruanda'da çok büyük bir gerginlik mevcuttu. Milislerin işlediği cinayetler, yakma ve yağmalamalar bir nevi soykırım için deneme sürüşü olmuştu. 6 Nisan 1994'te Başkan Habyarimana'nın uçağı hala belirlenemeyen faillerce düşürülmüş, uçakta bulunan birçok Hutu siyasetçi, Ruanda ve Burundi Devlet Başkanları öldürülmüştür.⁴⁹⁵ Habyarimana'nın partisi içindeki Hutu aşırılık yanlıları derhal RPF'yi Başkan'a suikast düzenlemekle suçladı⁴⁹⁶ ve uçağı düşüren füzelerin fırlatıldığı yere saldırı düzenleyerek başkent Kigali'de yollara barikat kurulması emrini verdiler. 8 Nisan'a kadar, tamamen radikal Hutular'ın kontrolünde olan bir geçici hükümet kurulmuş; bu hükümetin emri ile silahlı milisler düşman olarak tanımladıkları Tutsiler'i ve ılımlı Hutular'ı öldürmeye başlamışlar ve 100 gün gibi kısa bir sürede yaklaşık 1 milyon Tutsi ve ılımlı Hutu'yu öldürmüşlerdir.⁴⁹⁷ Milislere öldürme yetkisi soykırımın başlamasından hemen iki gün sonra verilmiştir.⁴⁹⁸

Katliamlar Habyarimana'nın uçağının düşürüldüğü gün barikatların kurulması ve yollarda kimlik kontrolleri ile başlamıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi radikal Hutular ülkeyi cehenneme çevirmek için Habyarimana'nın ölümünü kırılma noktası olarak kullanmışlardır. Hutu egemenliği ile oluşturulan geçici hükümetteki radikaller ülkedeki tüm Tutsiler'i devletin düşmanı olarak etiketleyerek soykırımı Tutsiler'i ülkeden göndermek için değil yok etmek için tasarlamışlardır. Basında ve radyo yayınlarında Tutsiler'e karşı kullanılan nefret dolu sözler, bu düşünce sürecini gözler önüne sermiştir.⁴⁹⁹ Ayrıca Kingsley, Bagosora ve ortakları tarafından Habyarimana'nın ölümünden hemen sonra kurduğu sözde kriz komitesinde soykırımın açıkça planlanmış veya en azından arzu edilmiş olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁰ Radikal Hutular Başbakanı öldürmekle kalmayıp aynı zamanda onu korumakla görevli 10 BM Barış Gücü personelini de öldürmüştür.

8 Nisan'da, on Barış Gücü askerinin öldürüldüğünü öğrendikten bir gün sonra, Belçika kabinesi, Belçika'nın UNAMIR'e katılımının, yetki alanı genişletilmediği ve

---

⁴⁹⁵ UNAMIR, *United Nations*, [https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm] (Son Erişim Tarihi: 28.01.2021).

⁴⁹⁶ Caroline Varin ve Dauda Abubakar, *op. cit.*, s. 203.

⁴⁹⁷ Öncel Sencerman, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁹⁸ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 134.

⁴⁹⁹ Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 7.

⁵⁰⁰ Kingsley Chiedu Moghalu, *op. cit.*, s. 17.

Belçika dışındaki bir ülkeden askerlerle güçlendirilmediği takdirde sona ereceğine karar verdi. UNAMIR'in sivillerin öldürülmesini durdurmakta hiçbir rolü olmadığını ve olamayacağını varsayan Belçikalılar, barış sürecinin çöktüğü göz önüne alındığında, UNAMIR'in artık var olmak için bir nedeni olmadığını belirttiler. Devam eden operasyonların anlamsızlığını ve Belçika birlikleri arasında daha fazla kayıp olasılığını Belçika'nın kararının nedenleri olarak gösterdiler.⁵⁰¹ Yollardaki kimlik kontrolleri ve bir ırkın tamamen yok edilmesini amaçlayan soykırımın etnik kimliklerin ırksallaştırılması sonucu oluştuğu ve bu oluşumun Belçika koloni yönetimin mirası olduğu düşünüldüğünde Belçika'nın Ruanda'da barış sürecinin çöktüğünü belirterek ülkeden çekilmek istemesi ağır bir sorumsuzluk olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası toplumun tepkisizliği ve müdahale etmede isteksizliği de şiddetin artmasına dolaylı olarak göz yuman izin verici bir etken olmuştur. Birleşmiş Milletler'de, Amerika Birleşik Devletleri'nin aralıksız sürdürdüğü Güvenlik Konseyi, Ruanda'ya uygun şekilde müdahale etmeyi yeterince umursamadı, çünkü oyunda herhangi bir ekonomik veya stratejik çıkar yoktu.⁵⁰² Clinton yönetiminin Ruanda'daki olaylara çağrı yapmayı reddetmesi, şiddetin başlaması ile hemen ortaya çıkan soykırım, 1994'te zamanında ve uygun BM müdahalesinin önündeki en büyük engeldir.⁵⁰³ Birçoğu, sadece yanında durup olmasına izin veren BM birliklerinin önünde öldürüldü. Başbakan ve onu korumak için gönderilen on Belçikalı askerin katledilmesi, tam da BM bileşiği içinde, BM'ye açık bir seçim sundu, ”ya Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu (UNAMIR) gücünün boyutunu arttırın ya da görevini değiştirin veya çekin”.

BM geri çekilmek dışında her şeyi seçti. Güvenlik Konseyi 21 Nisan'da toplandı. Genel sekreter birliğin büyüklüğünün iki katından fazlasını, yani asıl 2.500'den 5.500'e çıkarılmasını talep ederken, büyük güçler tereddüt etti, Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki Güvenlik Konseyi, arkasında sadece 270 askerden

---

⁵⁰¹ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 937.

⁵⁰² Allan Thompson ve Kofi Annan, **op. cit.**, s. 26.

⁵⁰³ Caroline Varin and Dauda Abubakar, **op. cit.**, s. 202.

oluşan alaycı bir gücü bırakmaya karar verdi.⁵⁰⁴ Etkili ve zamanında uluslararası müdahalenin olmaması, soykırımın aylarca kontrolsüz devam etmesine izin verdi.⁵⁰⁵ BM Güvenlik Konseyi'nin etkisizliği, gerekli asker ve malzemenin gönderilememesi, Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu (UNAMIR) Kuvvet Komutanı Roméo Dallaire'in Ruanda'ya 5000 uzman asker gönderilmiş olsaydı soykırımın durdurulabileceği yönündeki açıklamasıyla daha da belirgin hale gelmiştir.⁵⁰⁶ Newbury, cinayetler başladığında herhangi bir hızlı ve etkili uluslararası tepkinin olmamasının, soykırımdan kaynaklanan ölü sayısının bu kadar büyük olmasının nedenlerinden biri olarak görmektedir.⁵⁰⁷

Ruanda'da yaşanan soykırım gerçek bir vahşettir. Ancak yaşanan şiddet olaylarını vahşi kılan öldürme olaylarının ilkel tarım aletleri ile gerçekleştirilmiş olması değil, Öztürk'ün de söylediği gibi “katliamların yapılışındaki acımasızlıktır”.⁵⁰⁸ Failleri yakın mesafeden öldürmek için palalar ve sopaların kullanıldığı olaylarda komşular ve aile üyelerine düzenlenen saldırıların yanı sıra Tutsi olduğu varsayılan yeni doğan çocuk ve fetüsleri öldürmeye yönelik saldırılar da düzenlenmiştir.⁵⁰⁹ Vahşeti arttıran bir unsurda şiddetin devlet eliyle bir plan çerçevesinde ve tüm halkı mobilize ederek gerçekleştirilmesidir.⁵¹⁰ Soykırımda kullanılan aletler ilkel aletler iken halkı ayrıştırmaya ve mobilize etmeye yarayan yöntem Batılı kolonyal güçler tarafından oluşturulan modern ırk söylemi ve yönetim teknikleridir.

Soykırımın başladığı andan itibaren halkı mobilize etmek amacıyla, çoğu zaman devlet eliyle kullanılan radyo yayınları Hutular'ın Tutsiler'e karşı olan nefretini arttırmıştır. Hutular'ı Tutsiler'i öldürmeye teşvik etmiştir. Radyo yayınlarında ve Kangura isimli dergide yayınlanan isim listeleri ile öldürülecek Tutsiler'in listesi halka duyurularak şiddetin artması ve tüm halkın soykırıma katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaç büyük ölçüde gerçekleşmiş daha önce de bahsedildiği gibi halk

⁵⁰⁴ Mahmood Mamdani, *op. cit.*, s. 338.

⁵⁰⁵ Caroline Varin and Dauda Abubakar *op. cit.*, s. 202.

⁵⁰⁶ *Ibid.* s. 203.

⁵⁰⁷ Catherine Newbury, *Background to Genocide: Rwanda*, s. 16.

⁵⁰⁸ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 145.

⁵⁰⁹ Caroline Varin ve Dauda Abubakar, *op. cit.*, s. 203.

⁵¹⁰ Ebru Çoban Öztürk, *Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği*, s. 145.

bu teşviki devletin bir emri olarak kabul etmiş ve uygulamıştır. Saldırıları, sözde meşru yetkililer tarafından kışkırtıldığı veya emredildiği için, şüpheleri olanlar da suç işlemekle yanlış bir şey yapmadıklarına inanmayı veya inanmış gibi davranmayı daha kolay buldular.⁵¹¹ Basında ve radyo yayınlarında Tutsiler'e karşı kullanılan nefret dolu sözler, soykırımın Tutsiler'i ülkeden göndermek için değil tamamen yok etmek için olduğu düşüncesini gözler önüne sermiştir.⁵¹²

Soykırım öncesinde ve soykırım sürecinde şiddet rutinleşmişti. En ufak bir olayın kitlesel şiddetle sonuçlanması kuvvetle muhtemel hale gelmişti. Özellikle Peter Uvin'in tanımı ile 'öldürülme korkusu ve dolayısıyla önleyici saldırı gerekliliği' iki tarafça da manipüle edilebilir bir düşünce olmuştur.⁵¹³ Ruanda'nın yakın tarihindeki etnik bölünmeleri siyasallaştırmanın kilit unsurlarından biri, kurumsal bir etnisite görüşünün geliştirilmesi ve propagandasının yapılması olmuştur.⁵¹⁴ İç savaş ve soykırım döneminde çatışmalar kısmen entelektüel temellere, tarihin zihinsel haritalarına dayanıyordu.⁵¹⁵ Soykırım ise sadece geçmişten gelen nefretin ve etnik ayrışmanın doğal bir ürünü olmadığı, şiddetin başlamasından önce planlanan ve bir patlama noktası bekleyen bomba gibi dizayn edilmiş olduğu düşüncesi soykırım sonrasında yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Öztürk bu konuda şu sözleri kaydetmiştir: "Saldırı gerçekleşikten sadece yarım saat sonra tüm yollara barikatlar kurulmuş olması ve öldürme eylemlerinin başlatılması, önceden organize olunduğuna ve halkın bu organizasyona itaatinin yüksek düzeyine ilişkin önemli bir göstergedir".⁵¹⁶

Soykırım failleri, nedenleri, önlenip önlenemeyeceği, planlanmış mı spontane mi geliştiği konusunda birçok düşünür farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Timothy Longman soykırımı "Başkan Habyarimana'nın yakın destekçileri tarafından etnik argümanlara başvurarak güçlerini korumak için kullanılan bir stratejinin nihai ürünü" olarak tanımlamaktadır ve asla kaçınılmaz bir olay olmadığını söylemektedir.⁵¹⁷

---

⁵¹¹ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 2.

⁵¹² Catharine Newbury *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 7.

⁵¹³ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 263.

⁵¹⁴ Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 7.

⁵¹⁵ **Ibid.**

⁵¹⁶ Ebru Çoban, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 100.

⁵¹⁷ Timothy Longman, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, s. 153.

Susanne Buckley-Zistel da soykırımı değerlendirirken “Ev sahibi ülkelerin çoğunda marjinalleşme ve ayrımcılıktan bıkan Tutsi sürgününden oluşan bir grup, 1 Ekim 1990'da RPF adı altında Uganda'dan Ruanda'yı işgal etti ve sonunda soykırımı yol açan bir isyan başlattı” ifadelerini kullanmıştır.⁵¹⁸

Alison Des Forges'in de yorumu şu şekildedir: “Bu soykırım, antik kabile nefretlerinin tükettiği bir halkın kontrol edilemeyen bir öfke patlaması değildir. Bu, yoksulluk ve aşırı nüfus gibi kişisel olmayan güçlerin önceden belirlenmiş bir sonucu da değildir. Bu soykırım, modern bir elitin kendisini iktidarda tutmak, nefret ve korkuyu beslemek için kasıtlı olarak seçmesinden kaynaklanmıştır”.⁵¹⁹

3.8 İç Savaş ve Soykırım Sürecinde Medya'nın Radikalleşme Üzerindeki Rolü

Medya kullanmak isteyen için etkili bir silahtır. Radikal Hutular da bu silahı iç savaşın sonları ve soykırım sürecinde iyi bir şekilde kullandılar. Medyanın bir silah olarak nasıl kullanıldığı ve sebep oldukları Ruanda örneğinde oldukça ayrıntılı görülmektedir.

3.8.1 Ulusal Medya

Fransa hükümeti iç savaş döneminde Ruanda hükümetine RPF'nin saldırılarına karşı askeri yardımda bulunmuş olmasına rağmen 1993'ün başlarında RPF'ye karşı hükümetin daha fazla yardıma ihtiyaç duyduklarını görmüş ve bunu karşılamaadaki isteksizlikleri artmaya başlamıştır. RPF'nin güçlendiği ve Fransız yardımlarının azaldığı bir atmosferde Habyarimana destekçilerinde' belki Habyarimana'nın kendisinde de sivilleri meşru müdafaa adı altında ulusal orduya katılmalarını sağlama düşüncesi ortaya çıkmıştır.⁵²⁰

Medya, iç savaş ve soykırım sürecinde halka ulaşmak ve mobilize etmek için çok önemli bir araç haline almıştır. Çok partili bir siyasi dönem yaşanmasıyla birlikte yazılı yayın organı sayısında da artış olmuştur. Ancak gazete ve dergi, Ruanda'da

⁵¹⁸ Susanne Buckley-Zistel, *op. cit.*, s. 106.

⁵¹⁹ Alison Des Forges, *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, s. 1.

⁵²⁰ Alison Des Forges, *Call to Genocide: Radio in Rwanda, 1994, The media And the Rwanda Genocide*, Pluto Press, 2007, s. 43.

şehirde yaşayan az sayıda eğitimli insana ulaşmakta, fakat radyo çok yaygın olarak kullanılmaktaydı.⁵²¹ Ruanda'da nüfusun büyük bölümünün okuma-yazma bilmemesi nedeniyle de hükümet radyoyu bir mesajı tüm nüfusa iletebilmek için önemli bir yol olarak kullanmıştır. 1990'larda radyo olağan haberlerin verilmesi dışında devlet görevlerine atamalar ve işten çıkarmalar, hükümet toplantılarının duyuruları ve ortaokullarda kabul edilen adayların listeleri hakkında resmi bildirimde bulunmuştur. Ayrıca cumhurbaşkanının Ruandalılara çok çalışmaya ve temiz, ahlaklı hayatlar yaşamaya teşvik edilmesi ile ilgili hatırlatmaları da yayınlamaktaydı.⁵²²

Radikal radyo istasyonu Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM) aslında popüler müzik yayını yapmak ve son gelişmelere ilişkin haberleri vermek için kurulan bir radyo olmasına karşın soykırımın öncesinde Tutsiler'in saldırı başlattığını ve Tutsi kökenli siyasetçilerin sosyal yaşamlarının ahlak dışı olduğunu iddia eden yayımlar yapmıştır.⁵²³ Esasen RTLM iç savaş döneminde RPF'nin Radyo Muhabura'sının artan popülaritesine yanıt olarak Hutular tarafından 1992'de nefret söylemlerine başlatılmıştır. Genel nüfus tarafından geniş bir şekilde dinlenen radyo, Tutsiler'e, ılımlı Hutular'a, Belçikalılar'a ve Birleşmiş Milletler misyonu UNAMIR'e karşı ırkçı propaganda yapıyordu. 1993'ün sonunda 1994'ün başlarında RTLM'nin Tutsi'ye karşı propagandaları giderek artarken bir yandan da RPF ve Tutsiler ile iş birliğine istekli olan Hutular'ı hedef almaya başladı. Hutu başbakanı da dahil olmak üzere belirli kişileri ulusun düşmanları olarak adlandırmaya başladı.⁵²⁴ Soykırımın gerçekleşmesine izin veren ırkçı, düşmanlık yüklü atmosferinin yaratılmasında çok önemli bir rol oynadığı uluslararası toplum tarafından da kabul ediliyor.⁵²⁵

RTLM halkı mobilize etmek amacıyla hükümet tarafından iç savaş döneminde, özellikle de Habyarimana'nın öldürülmesi ile başlayan soykırım sürecinde kullanılmıştır. RTLM soykırım sürecinde halkın nefretini arttırmak için kışkırtıcı

---

⁵²¹ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 98.

⁵²² Alison Des Forges, *Call to Genocide: Radio in Rwanda, 1994, The media And the Rwanda Genocide*, s. 42.

⁵²³ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği* s. 133.

⁵²⁴ Alison Des Forges, *Call to Genocide: Radio in Rwanda, 1994, The Media and the Rwanda Genocide*, s. 45.

⁵²⁵ Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM), *Genocide Archive of Rwanda*, [https://genocidearchive.rw/index.php/Radio_T%C3%A9l%C3%A9vision_Libre_des_Mille_Collines] (Son Erişim Tarihi: 29.01.2021).

içerikler üretmiştir. Tutsiler'in Hutular'ı nasıl öldürdüğü ve onları sadece Hutu kimlikleri ve statülerinden dolayı öldürdüklerini, şayet ülkeye dönmek istiyorlarsa öldürmemeleri gerektiğini ve bu durumun kabul edilemez olduğunu defalarca yayınlarında tekrar etmiştir.⁵²⁶ RTLM transkriptlerinin birçoğunda açıkça görülüyor ki Tutsiler 'düşman' ve hamam böceği anlamına gelen 'inyenzi olarak adlandırılıyor, Habyarimana'nın öldürülmesinden sorumlu olarak halka empoze ediliyor ve Hutular'ın Tutsiler'in davranışlarına karşılık vermesi gerektiği söyleniyor. Bu sayede hükümet yetkilileri halkın soykırımı haklı olarak görmelerini ve katılım sağlamalarını amaçlamışlardır. Yayınlar açıkça Tutsiler'e olan nefretin dışa vurulması gerektiğini belirtiyor. MRND lideri Joseph Nzirorera, 28 Mayıs 1994'te "Ülkemizde yüzde 90'ı temsil eden Hutular... yüzde 10'luk Tutsi nüfusuna yenilebiliyorsak, bu tam gücümüzü göstermediğimiz anlamına gelir" demiştir.⁵²⁷

Radyo yayınlarındaki söylemlerin ve devlet emirlerinin gayet açık, hedefe yönelik ve kışkırtıcı olması da şiddetin seviyesi arttırmıştır. Ayrıca radyo yayınlarında şiddet içeren ve şiddete yönelten kelimeler sıkça kullanılmıştır. Öldürülen Tutsiler'in mallarına el konulması ve Tutsi kadınlara tecavüz edilmesi, Tutsiler'in Ruanda'daki üstünlüğünü aşağılayan ve eylemlerin bu üstünlüğü sona erdirecek olması biçimindeki ifadelerde Hutular'ı tahrik eden ve Tutsiler'i aşağılayan "mezarların sadece yarısı dolu", "ülke tüm Tutsiler'den temizlenmelidir", "Tutsi çocuklar öldürülmelidir", "hoşgörü göstermeyin ve işinizi yarım bırakmayın", "Tutsiler sizin ölmenize izin vermeyeceğiz, sizi biz öldüreceğiz" gibi söylemlere yer verilmiştir.⁵²⁸ Kullanılan bu söylemlerle Tutsiler ötekileştirilmiş ve şeytanlaştırılmıştır. RTLM'nin 3-4 Haziran 1994 tarihli yayınlarında açıkça cumhuriyete inanların ayağa kalkması ve öldürmeye

---

⁵²⁶ RTLM transkript, concordia üniversitesi, 15-20 Mayıs, 9 Haziran 1994, http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLM_15May94_eng_tape0047.pdf, http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLM_20May94_eng_tape0132.pdf, http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLM_09Jun94_eng_tape0027.pdf (Son Erişim Tarihi: 28.02.2022)

⁵²⁷ Chrétien, J.P. and U. Rafi ki. 2004, L'église de Kibeho au Rwanda, lieu de culte ou lieu de mémoire du génocide de 1994 Revue d'histoire de la Shoah, 181, July-December (Génocides lieux et non-lieux de mémoire) s. 118-199'dan aktaran Jean Pierrem Chrétien, *RTLM Propaganda: the Democratic Alibi*, The Media and the Rwanda Genocide içinde, 2007, s. 57.

⁵²⁸ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 135.

devam etmeleri gerektiği söyleniyor.⁵²⁹ Ayrıca bu söylemler halkı motive etmede ve öldürme eylemlerine katılmaya teşvik etmede başlıca araçlar olarak kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu (UNAMIR) komutanı Roméo Dallaire, RTLM'nin kelimenin tam anlamıyla soykırımın bir parçası olduğunu ve génocidaires olarak adlandırılan soykırım faillerinin medyayı bir silah olarak kullandıklarını kendi kaleme aldığı yazıda belirtmektedir. Ayrıca Dallaire, katillerin bir elinde pala diğerinde ise radyo olduğunu belirtmektedir.⁵³⁰ Radyoya sahip olan kişilerin öldürme oranları, nefret radyosunun soykırımda etkili olduğunu ve aslında şiddetin büyük bir bölümünü açıkladığını gösteriyor.⁵³¹

İç savaşın başında hem RPF'nin hem de Tutsi halkının Ruanda'ya düşman olduğu fikri, Kangura gibi basılan yayınlarda da tekrarlandı. Aralık 1990'da yayınlanan 'Hutular'ın On Emiri' Hutu üstünlüğünü savunan ve Tutsiler'in öldürülmesi gerektiğini belirten etkili bir propaganda aleti olmuştur. RTLM dahil özel radyo istasyonları da benzer Tutsi karşıtı propaganda mesajlarını sürekli olarak tekrarlamıştır.⁵³² Radyo yayınları ile Hutular'a Tutsi olan tüm aile üyelerini öldürmeleri gerektiği, aksi takdirde kendilerinin öldürüleceği duyurusu yapılmış ve Hutu kökenliler kendi komşularını, eşlerini, meslektaşlarını, öğretmenler öğrencilerini, doktorlar hastalarını öldürmüş, din adamları da yardım vaadiyle Tutsiler'i bir araya toplayarak öldürülmelerini sağlamışlardır.⁵³³

Tarım faaliyetleri sırasında radyo dinlenmesi yaygın bir gelenektir. 1993 yılında kurulan RTLM hızla popüler hale gelmiştir. Soykırım öncesinde de bu radyodan Hutu yanlısı yayınlar yapılmış, halk Tutsiler'e karşı kışkırtılmış, Tutsiler'i öldürenlere vaatlerde bulunulmuştur. Radyo yayınlarının ana teması, tüm Tutsiler'in ortak bir niyetinin bulunduğu, ülke içindeki Tutsiler'in tamamının RPF'nin işbirlikçisi, azınlık ve sahtekâr olduğu, RPF'nin Tutsi monarşisini yeniden kurup, Hutular'ı yok

---

⁵²⁹ RTLM transkript, concordia üniversitesi, 3-4 Haziran 1994, http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLM_03-04Jun94_eng_tape0022x.pdf (Son Erişim Tarihi:25.02.2022)

⁵³⁰ Roméo Dallaire, Centre for International Governance Innovation, Allan Thompson, **Media and Mass Atrocity: The Rwanda Genocide and Beyond** içinde, 2019, s. 51-52.

⁵³¹ Leander Heldring, **State Capacity and Violence: Evidence from the Rwandan Genocide**, Centre for the Study of African Economies, University of Oxford, 2014, s. 20.

⁵³² Caroline Varin ve Dauda Abubakar, **op. cit.**, s. 202.

⁵³³ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 134.

etmek veya köleleştirmek istediği, savaşta RPF'nin acımasız vahşet sahnelerine yol açtığı, düşman Tutsiler'in evlerine yani Etiyopya'ya gönderilmeleri, düşmana sert davranılması ve tüm Hutular'ın devrimin kazançlarını korumak için uyanık olması ve birleşmesi gerektiğidir.⁵³⁴

Ruanda'da soykırım olaylarının tüm kesimlere hızlı bir şekilde yayılması ve öldürme eylemlerine de bir o kadar hızlı başlanmasında en büyük rol radyo yayınlarıdır. Dergi ve gazeteler belli bir kesime ulaşırken radyo yayınları ülkenin her noktasına ve her kesime ulaşabilmekteydi. Nefret radyosunun yayınlarının ne kadar önemli ve etkili olduğunun bir kanıtı da Belçika'nın Kigali'deki büyükelçisinin sık sık hedef alınmasıdır. Büyükelçi, eski tarih profesörü ve ulusal bilgi servisi Orinfor'un eski yöneticisi Ferdinand Nahimana tarafından yönetilen nefret radyosu RTLM'nin düzenli hedefiydi.⁵³⁵

Öldürme olayları ve RTLM transkriptlerinde açıkça görülüyor ki şiddet söylemleri Ruanda soykırımının önemli parçalarından bir tanesidir. Soykırımın neredeyse tüm halkın katılımı ile gerçekleşmiş olması da radyo yayınlarının soykırımın bu denli büyük olmasındaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Radyo aracılığı ile kullanılan şiddet söylemleri Ruanda'da en az silahların mevcudiyeti kadar önemlidir.

3.8.2 Uluslararası Medya

Uluslararası medya soykırımın başlaması veya bu denli yıkıcı olması üzerinde bir etki yaratmamış olsa da uluslararası toplumun haberdar olması ve uluslararası alanda da bir tepkinin gelmesini engellemesi açısından önemlidir. Newbury uluslararası haber medyasının Ruanda'da yaşanan vahşeti “bu sadece başka bir kabile savaşı” şeklindeki anlık korosunun, herhangi bir yardım çağrısını anlamsız hale getirdiğini; ABD'deki basın ve TV raporları (Nightline ve Sixty Minutes dahil) deneysel kayıtlara (kendilerine bildirilen bir kayıta) rağmen bunu ısrarla, eski kabile düşmanlıklarının devamı olarak resmettiğini belirtmiştir.⁵³⁶ Ancak kanıtlar bize daha soykırım başlamadan yapılan hazırlıklardan, şiddetin ne boyutlarda olabileceğinden ve

⁵³⁴ Ebru Ç. Öztürk, *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, s. 98.

⁵³⁵ Johan Pottier, *op. cit.*, s. 60.

⁵³⁶ Catherine Newbury, *Background to Genocide: Rwanda*, s. 16.

hükümetin hazırlıklarından ABD, Belçika, Fransa ve bu ülkeler ile yakın bağları olan yabancı hükümetlerin haberdar olma olasılıklarının çok yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin, Mart 1993'te, insan hakları STK'larından oluşan Uluslararası Soruşturma Komisyonu, Ruanda'daki fiziksel çatışmayı ve şiddet söylemini detaylandıran bir rapor yayınladı.⁵³⁷ Rapor, özellikle başkanlık ve MRND içinde ve çevresinde artan aşırılıkçılık hakkında bilgi veriyor. Soykırım öncesinde Dallaire, patronlarını imhanın yakın olduğu konusunda defalarca uyarılmıştı.⁵³⁸

Des Forges, durumun Ruanda dışında ne kadar iyi anlaşıldığını daha da açıklıyor: Kasım 1993'ten itibaren Nisan 1994'te, Dallaire Aralık ayı başlarında yüksek rütbeli subayları planlı katliamlar konusunda uyardığı bir mektup da dahil olmak üzere düzinelerce başka sinyal gönderdi, ayrıca bir piskoposun silahların sivillere dağıtıldığını bildiren bir basın açıklaması da mevcuttu.⁵³⁹ Tutsi, Hutu gücü karşıtları ve BM Barış Güçleri'ne yönelik saldırıları koordine etmek için istihbarat ajanlarının gizli toplantı raporları; basında ve radyoda cinayete alenen tahrikler de birçok ülkeye bildirilmişti. Yabancı gözlemciler her göstereyi takip etmediler, ancak Belçika, Fransa ve ABD'den temsilciler bu gösterilerin ve bilgilerin çoğu hakkında bilgi sahibiydi.⁵⁴⁰ Görülüyor ki uluslararası bir müdahale için gerekli koşul ve bilginin sağlanmasına rağmen herhangi bir müdahalenin olmaması bilgi eksikliğinden değil siyasi irade eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Uluslararası toplumun bir diğer hatası da medya organlarının özellikle radyo yayınlarının Ruanda'da ne kadar önemli olduğunu veya olabileceğini kavrayamamış olmalarıdır. Dallaire'in söylemi ile Ruanda bir radyo ülkesidir ve bazı bölgeler için radyo tanrının sesi gibidir.⁵⁴¹ Dallaire, George Bush'un "yeni dünya düzeni" olarak adlandırdığı 1993-94 yılları için diplomatik, askeri ve insani yardım çalışmalarının tökezlediği bir çatışma çağını "yeni dünya düzensizliği" olarak adlandırmaktadır.⁵⁴²

---

⁵³⁷ Sellstrom, T. and L. Wohlgemuth. "Synthesis Report' and 'Study #1: Historical Perspectives: Some Explanatory Factors". The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwandan Experience. Uppsala, Sweden: Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda içinde, 1996, s. 46-47

⁵³⁸ Romeo Dalla, **Shake Hands With The Devil The Failure of Humanity in Rwanda**, Carroll & Graf Publishers, 2003, s. 18

⁵³⁹ Alison Des Forges, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**, s. 18.

⁵⁴⁰ **Ibid.**

⁵⁴¹ Allan Thompson, **Media and Mass Atrocity: The Rwanda Genocide and Beyond**, s. 57.

⁵⁴² Allan Thompson ve Kofi Annan **op. cit.**, s. 12.

Uluslararası basının Batı dünyasının bir çıkarı olmayan durumlara kör olması da bu yeni dünya düzensizliğinin içerisinde yer almaktadır.

Soykırım Ruanda'da Başkan Habyarimana'nın öldürülmesi ile başlamıştır. Radikal Hutular başkanın ölümünden Tutsiler'i sorumlu tutmuş ve Tutsiler'e karşı şiddet başlatmıştır. Batı medyası soykırımın başlamasının ardından Ruanda'daki şiddeti kabile savaşları olarak tanımlamıştır. Örneğin 9 Nisan 1994 tarihinde New York Times "Terör Kabileler Savaşı Olarak Ruanda Başkentini Sarsıyor"⁵⁴³, 16 Nisan tarihinde ise "Kabileler Ruanda Başkenti İçin Savaşıyor; Yeni Katliamlar Bildirildi" başlığını atmıştır.⁵⁴⁴ New York Times 16 Mayıs 1994 tarihinde de "Ruanda Başkenti Çevresinde Kabile Savaşları Yeniden Alevlendi" başlığını atmıştır.⁵⁴⁵ The Washington Post soykırımın sona ermesinden sonra bile 25 Eylül 1994 tarihli yazısında "...Ruanda'nın Tutsiler'in çoğunlukta olduğu yeni liderliği, savaştan yıpranmış ülkeyi yeniden inşa etme ve geçen bahardaki kabile katliamlarından sorumlu olanları adalete teslim etme gibi büyük bir göreve dönebileceğini düşünürken..."⁵⁴⁶ ifadelerini kullanarak yaşanan katliamları soykırım olarak değil kabile savaşı olarak tanımlamıştır.

Tüm tanımlamalar elbette soykırımı kabile savaşı olarak adlandırmamıştır. Örneğin Boston Globe'da soykırımın başlamasının ardından kaleme alınan bir makalede "Ruanda ve Burundi'deki sorunlar 500 yıl öncesine, uzun boylu Tutsiler'in komşu Etiyopya'dan Hutu halkı üzerinde hakimiyet kurmak için geldiği zamana kadar uzanıyor" ifadesin kullanmıştır.⁵⁴⁷ Bu makale aslında o dönem meydana gelen basit

⁵⁴³Yazar tarafından çevirilmiştir. Orijinal başlık; "*Terror Convulses Rwandan Capital as Tribes Battle*" <https://www.nytimes.com/1994/04/09/world/terror-convulses-rwandan-capital-as-tribes-battle.html>

⁵⁴⁴ Yazar tarafından çevirilmiştir. Orijinal başlık; "*Tribes Battle for Rwandan Capital; New Massacres Reported*" <https://www.nytimes.com/1994/04/16/world/tribes-battle-for-rwandan-capital-new-massacres-reported.html>

⁵⁴⁵ Yazar tarafından çevirilmiştir. Orijinal başlık; "*Tribal Fighting Flares Again Around the Rwandan Capital*" <https://www.nytimes.com/1994/05/16/world/tribal-fighting-flares-again-around-the-rwandan-capital.html>

⁵⁴⁶ Yazar tarafından çevirilmiştir. Orijinal yazı; "... just when Rwanda's new Tutsi-dominated leadership thought it could turn to the massive task of rebuilding the war-battered country and bringing to justice those responsible for last spring's tribal massacres..." Keith B. Richburg, Rwandan Leaders Struggle to Rebuild Nation, 25 Eylül 1994, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/09/25/rwandan-leaders-struggle-to-rebuild-nation/e9b70fb8-a475-4c13-b971-98888b0f58b8/>

⁵⁴⁷ Boston Globe, "Ethnic War in Africa" 13 Nisan, 1994, s. 16, <https://bostonglobe.newspapers.com/image/440289932/>

bir kabile savaşı olmadığını, çok uzun süreli bir radikalleşmenin ürünü olduğunu anlatan bir yazı olarak batı medyasında yer almıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi ABD, Belçika, Fransa gibi devletler bilgi sahibi olmalarına rağmen müdahale etmede çekimser davranmışlardır. Uluslararası basında yer alan başlıklar devletlerin değil kamuoyunun yanlış bilgilendirildiğine işaretir. Soykırım öncesi ve soykırım sırasında müdahalenin olmaması devletlerin isteksizliklerinden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma geçmişten beri var olan ancak üzerinde kesin bir yargıya varılamamış radikalleşmenin Ruanda da yansımaları üzerine kurulmuştur. Radikalleşme kavramı üzerine ortak bir tanım bulunmasa da genel hatlarıyla; birey, grup veya toplumlarda tam olarak belli olmayan sebeplerle başlayan ve şiddetle sonuçlanabilen bir süreç olan radikalleşme Ruanda örneğinde önce iç savaş, sonrasında soykırım ile sonuçlanmıştır. Çalışmada Ruanda'da uzun süren ve soykırım sonuçlanan radikalleşmenin taraflar üzerinde nasıl ilerlediği, hangi faktörlerin radikalleşme sürecinde etkili olduğu gösterilmiştir. Birinci bölümde verilen radikalleşmeyi etkileyen faktörleri ikinci ve üçüncü bölümlerde ülkedeki tezahürlerini görmekteyiz. "Soykırım" kavramı literatürde "etnik mücadele" kavramına o kadar güçlü bir şekilde bağlıdır ki, 1994 Ruanda soykırımının kökenleri ve etkileri bakımından özellikle soykırımın yaşandığı dönemde basitçe etnik olduğu varsayılmıştır. Böyle bir varsayım, Afrika'daki kabile savaşının ısrarcı dış algılarıyla örtüşüyor. Bu durum hem soykırımın doğasını hem de Ruanda'daki etnisitenin karakterini aydınlatmaktan ziyade gizliyor.⁵⁴⁸ Basitçe etnik mücadele veya kabile savaşı olarak açıklanamayacak olan Ruanda Soykırımı, uzun süreli bir radikalleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Koloni dönemi ile başlayan modernleşme ve devlet yapısındaki değişim geri kalmış bir toplumun hazır olmaması ile sonucu modern bir şiddet türü olan ancak Ruanda örneğindeki gibi ilkel alet ve yöntemlerle gerçekleştirilen soykırıma varmıştır. Sonucu iç savaş ve soykırıma varan radikalleşmenin tohumları koloni dönemi ile atılmıştır. Öncelikle Alman koloni döneminde üstün ırk söylemleri ile Tutsi yöneticiler ve Hutular arasında var olan etnik ayrım perçinlenmiştir. Ancak Alman koloni dönemindeki ayrım hiçbir zaman Belçika koloni yönetiminin empoze ettiği ayrım kadar keskin olmamıştır. Belçika koloni yönetimi ülkedeki tüm birimler kimlik kartlarına göre düzenlemiş, Tutsiler yönetici konuma getirilirken Hutular tamamıyla sadık kullar olarak görülmüş ve koloni yönetimi ülkedeki politikalarını bu ayrıma göre belirlemişlerdir. Sosyal Devrim ile aynı dili konuşan, aynı dine inanan ve aynı kültüre mensup olan iki etnik kimliğin irksallaştırılması sağlamıştır. Koloni yöneticilerinin

---

⁵⁴⁸ Catharine Newbury and David Newbury *A Catholic Mass in Kigali: Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda*, s. 293.

devrim öncesinde desteklerini Tutsiler'den Hutular'a yöneltmesi ile de Ruandalı kimliği ve ülkeyi yönetmesi gereken kesim Hutular olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Sadece koloni yönetimi değil Katolik Kilisesi'nin de tutumu bu yönde olmuştur. Devrimi ve savaşı meşrulaştıran araçlardan en önemlisi de modernite ile yaratılan ve kimlikleri kurgulamak ve keskinleştirmek konusunda araçsallaştırılan ırk algısıdır.⁵⁴⁹ Sonucu soykırıma varan Hutu ve Tutsi ayrımını hızlandıran en önemli etken de bu politikadır. Tutsiler'in başka yerlerden geldikleri için üstün oldukları ve onlarla yerel nüfus arasındaki farkın ırksal bir farklılık olduğu fikri, kolonyal kökenli bir fikirdir.⁵⁵⁰ Öncelikle gruplara kimlik kartlarının verilmesi daha sonra güç mücadelesinde kolonyal güçlerin taraf değiştirmesi grupların birbirine olan nefretlerinin artmasına ve radikalleşmelerine yol açmıştır. Hutular 1959'da Ruanda'nın kontrolünü ele geçirdiğinde, devrim öncesi söylemlerin aksine sömürgecilikten miras kalan etnik stereotipleri tersine çevirmek için hiçbir şey yapmamıştır.⁵⁵¹

İrksal kategorizasyon ve kimliklerin ırksallaştırılmasından önce de Ruanda'da Tutsi monarşisinin hâkim olduğu ve çoğunlukla güç ve prestijin Tutsiler'in elinde olduğu bir ortam mevcuttu. Ancak koloni öncesi dönemde Hutular arasında haksızlığa uğrayanlar olduğu gibi Tutsiler arasında da vardı ve aynı zamanda kraliyet mahkemesinin Tutsi müttefikleri olduğu kadar önemli Hutu müttefikleri de bulunmaktaydı. En önemlisi de koloni dönemi öncesi ırksallaştırılmamış farklılıklar hiçbir zaman kitlesel katliamlara yol açmamıştır.⁵⁵² Koloni dönemi sonrası radikalleşme sürecinin en önemli besleyeni güç mücadelesi olmuştur. Özellikle sosyal devrim öncesinde eğitimli Hutu öğrenciler arasında demokratik idealler kilise tarafından teşvik edilmiştir. Belçika ve kilisenin II. dünya savaşı sonrasında Hutular lehine değişen tutumları Tutsiler ve Hutular arasında olan ayrımı körükleyerek daha da alevlendirmiştir. Bu durum radikalleşme üzerinde devletlerin ne kadar etkili olabildiğini göstermektedir. Ayrıca eğitim seviyesi artan Hutu öğrencilerin, iki sınıf arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizliklerinin farkındalığı daha da artmıştır. Bu dönemde Tutsi eliti de çıkarlarının tehlikeye girmesinden endişelenerek Hutular'a karşı tavrını sertleştirmiş ve radikalize olmaya başlamıştır.

---

⁵⁴⁹ Ebru Çoban Öztürk, “**Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**”, s.164-165.

⁵⁵⁰ Mahmood Mamdani, **op. cit.**, 304.

⁵⁵¹ Christopher C. Taylor, **op. cit.**, s. 50

⁵⁵² Catharine Newbury, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, s. 12.

İç savaş ve soykırım dahil kolonileşme sonrası Ruanda'da yaşanan şiddet ve çatışma durumları ekonomik krizlerle paralellik göstermektedir. Ekonomik sorunlardan dolayı Hutular genel olarak hükümet yerine Tutsiler'i suçlayarak onlara karşı olan nefretlerini arttırmışlardır. Hükümet yetkileri de bu durumu kullanarak ellerinde olan gücü kaybetmemek için rakip ve tehdit olarak gördükleri kesime karşı halkı mobilize etmişlerdir. Sosyal devrim sonrasında ülkeden ayrılmak zorunda kalan Tutsi kesim ve onların çocukları da adaletsizliğe maruz kaldıkları düşüncesi ile intikam alma ve gücü tekrar ele geçirme isteğiyle ülke dışından defalarca gerilla saldırıları düzenlemiş ve 1990'larda iç savaşın çıkmasına neden olmuştur.

İç savaş sonrasında meydana gelen soykırımı uluslararası toplum, ABD, Belçika ve Fransa yeterli tepkiyi göstermemiş, önlem almadaki isteksizlikleri ölü sayısının artmasına neden olmuştur. Uvin de açık bir şekilde Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün, öldürmeyi (soykırımı) durduracak yetki ve kaynakları hiçbir zaman kullanmadığını belirtmektedir.⁵⁵³ Fransa, özellikle 1970'lerden itibaren Ruanda hükümetiyle kurduğu sıkı ilişkiler, soykırım öncesi ve sonrasında hükümete verdiği destekten dolayı literatürde ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Fransa özellikle Habyarimana hükümetine askeri destekte ve silah yardımıyla bulunmuştur. Fransa'nın yardımları bu kadarla sınırlı kalmamış, askeri birliklerin ve milislerin eğitilmesinde de yardımcı olmuştur. Soykırımı dolaylı yoldan da olsa destek olan Fransa hükümetin gücünü arttırarak ve konumunu sağlamlaştırarak hem ülke içindeki muhalefeti ekarte etmesinde hem de ülke dışından RPF'nin saldırılarını durdurmasında büyük rol oynamıştır.

Ruanda'daki radikalleşme üzerinde dinin doğrudan bir etkisi olduğunu söylemek zordur. Ancak misyonerlik çalışmasında bulunanlar ve kilisenin etkisi büyüktür. Kilise, Belçika gibi öncelikle Tutsiler'i desteklemiş daha sonrasında desteğini Hutular'a yönelterek Sosyal Devrim'i desteklemiştir. Devrim sonrasında Belçika ile birlikte ülkeden sürülen Tutsiler'in gerilla saldırılarını engelleme konusunda hükümetin arkasında durmuşlardır. Sonraki dönemlerde de Hükümetle aralarını iyi tutarak hem yönetimde pay sahibi olmuşlar hem de ülke içerisinde

---

⁵⁵³ Peter Uvin, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, s. 267.

güçlerini arttırmışlardır. Halkın sesi olması gereken kilise Tutsiler'e ve ılımlı Hutular'a karşı yapılan zulme sessiz kalmış, Hükümet ile arasını bozmamak adına birçok haksızlığa tepki göstermemişlerdir. Longman, soykırımı hiçbir zaman alenen onaylamasa da soykırımı mümkün kılan otoriter ve bölünmüş bir toplumun yaratılmasına ve sürdürülmesine yardımcı oldukları ve kiliselerin devletle iç içe geçmesinin kiliseleri devlet politikasına ortak yaptığı için kiliselerin suç ortağı olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁴

Fikirler, ideolojiler ve ırksal kategoriler şemsiyesinde insanların toplu halde öldürülmeleri, ancak bunların her bir bireye fazlasıyla nüfuz etmesi ile gerçekleşmektedir.⁵⁵⁵ Ayrıca Ruanda'daki otoriter yapı ve devlet yapısının tek bir ırkın yönetimi üzerine olması bu tarzda şiddet olaylarının ortaya çıkma olasılığını arttırmıştır. Tek ırka dayalı yönetim koloni yönetiminden mirastır. Batılı güçlerin radikalleşme ve soykırım üzerinde büyük etkileri olsa da etnik grupların güç mücadelesinden doğan ve gelişen ayrışma yadsınamaz. Çoban, Hutular'ın Tutsiler'i ve ılımlı Hutular'ı öldürmesindeki motivasyonunu "Ruanda'daki Tutsi topluluğunu sonsuza dek sorun olmayacak biçimde ortadan kaldırmayı hedeflemişler, Tutsiler'in toplumsal yaşamdaki üstünlüklerine son verip 1959 ile 1962 yılları arasında gerçekleşen ve Hutular'ın başa geçmesini sağlayan devrimi tamamlamak istemişlerdir" şeklinde açıklamaktadır.⁵⁵⁶ Soykırım her ne kadar Tutsiler'i hedef alsada hükümet yetkilileri ülkedeki ılımlı Hutular'ı ve muhalefeti de ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Hükümet yetkilileri gücü elinde tutmak için kendi ırklarından olanları da gözden çıkarmışlardır. Aynı durum Tutsiler için de geçerlidir. Caroline Varin and Dauda Abubakar RPF'nin iç savaş ve soykırım sürecindeki tavrı için için şu ifadeyi kullanmıştır; "RPF, ülkenin siyasi kontrolünü güvence altına almak için Tutsi halkına yönelik misilleme saldırılarına tolerans göstermeye hazırды".⁵⁵⁷

Özsezer de ülkedeki nefretin temelini şu sözlerle açıklamaktadır; "Esas olarak nefretin temeli, Tutsiler'in ırk bakımından Avrupalılar'a yakın olduğunu ve

⁵⁵⁴ Timothy Longman, "Christian Churches and Genocide in Rwanda", s. 157

⁵⁵⁵ Ebru Çoban Öztürk, "Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği" s.164

⁵⁵⁶ *Ibid*, s.130-131.

⁵⁵⁷ Caroline Varin and Dauda Abubakar, *Violent Non-State Actors in Africa; Terrorists, Rebels and Warlords* Palgrave Macmillan, 2017, s. 203.

dolayısıyla da Ruanda'da yönetmeyi hak ettiklerinin varsayılmasıyla birlikte Ruanda'da yönetmeyi hak eden Tutsiler'in, Hutular'dan üstün bir ırk olarak akademik anlamda tanımlanması ve bu tanımlamanın devlet politikaları ile desteklenmesidir".⁵⁵⁸

Radikalleşme ve soykırım Ruanda'da bir anda meydana gelen bir olay değildir. Öncelikle üstün ırk söylemleri, daha sonra bu söylemlerin siyasallaştırılarak kimsiklerin ırksallaştırılması ülkede grupların birbirlerine olan nefretlerinin tohumlarını atmıştır. Bağımsızlığa kadar olan süreçte kendilerini üstün ırk olarak gören Tutsiler Hutular'a karşı baskı ve zulüm uygulamıştır. Bu uygulamanın siyasal ve sosyal çerçevede de oluşmasını sağlayan kolonyal güçler Hutu halkını hizmet etmesi gereken bir sınıf olarak tanımlamış ve ekonomiden eğitime kadar birçok alanı bu düşünceye göre şekillendirmiştir. Ekonomik olarak düşük seviyede olan Hutular'ın hoşnutsuzlukları da atmıştır. Ayrıca eşit eğitim hakkına da sahip olamayan Hutular haklarını elinden alan grup olarak Tutsiler'i görmüş ve radikalleşmeye başlamışlardır. İkinci dünya savaşı sonrasında kolonyal güçlerin ve kilisenin Ruanda'yı yönetmesi gereken grubun Tutsiler değil Hutular olması gerektiğine dair fikir değişikliği Hutular'ı gücü ele geçirmek için daha da teşvik etmiş ve zaten var olan nefreti dışa vurarak şiddet eylemlerine başvurmaktan kaçınmamışlardır. İç savaş dönemine kadar Hutular'ın Tutsiler'e olan nefretinin şiddetle gösterimine kolonyal güçlerin müdahale etmemsi, aynı zamanda Tutsiler'in ülke dışından gerilla saldırılarının engellenmesine yardımcı olmaları Hutular yönünden Tutsiler'e karşı radikalleşmenin anormal bir durum olmadığı algısını yaratmıştır. Şiddet olayları sonucunda öldürmelerin normal karşılanması ve kolonyal güçler tarafından yaptırımında bulunulmaması da iç savaş ve soykırım döneminde ölüm sayısının fazla olmasına yol açmıştır.

Kolonyal güçlerin iç savaş döneminde uygulamaya çalıştıkları barış anlaşması da ülkedeki nefretin artmasına neden olmuştur. Elindeki gücü paylaşmak istemeyen hükümet yetkilileri ve geçmişte yaşadıkları zulüm seçilmiş travma haline gelen Hutu halkı tarafından anlaşma pratikte hiçbir zaman kabul edilmemiş ve uygulanmamıştır. Anlaşmanın bir çözüm olmadığı gibi kolonyal güçlerin ısrarlı tutumlarından dolayı grupların birbirine olan nefretleri de katlanmıştır.

---

⁵⁵⁸ Sedat E. Özsever, **Postkolonyal Perspektiften Ruanda'da Etnisite Temelli Ayrım ve Ruanda İç Savaşı** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 1.

Medya özellikle iç savaş ve soykırım sürecinde büyük rol oynamış radyo yayıncıları sayesinde Hutu hükümeti tüm halkı mobilize etme imkanına sahip olmuştur. Hükümet yetkililerinin ve radyo yanını yapan kişilerin tutum ve söylemleri halkta karşılık bulmuş ve halkın büyük bir kesimi soykırıma katılım sağlamıştır. Açıkça belirtilen öldürmeye teşvik sözleri ve bu sözlerin hükümetten gelmesi ölü sayısının yüksek olmasına neden olmuştur.

Soykırım döneminde batı medyasının büyük ölçüde soykırımı etnik çatışma olarak adlandırması da uluslararası kamuoyundan bir tepkinin gelmesini engellemiştir. ABD, Belçika, Fransa gibi devletlerin Ruanda'da meydana gelen şiddet olaylarından haberdar olmalarına rağmen müdahale etmedeki isteksizlikleri de ölüm sayısının artmasına neden olmuştur. Uluslararası basında yer alan başlıklar devletlerin değil kamuoyunun yanlış bilgilendirildiğine işaret eder. Soykırım öncesi ve soykırım sırasında müdahalenin olmaması bilgi eksikliğinden değil devletlerin isteksizliklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca uluslararası medya soykırımı kabile savaşı olarak adlandırırken Fransa ve Belçika'nın Ruanda'nın içişlerine burnunu sokan rolü gibi Ruanda'daki soykırıma katkıda bulunan sosyo-ekonomik, politik ve tarihi faktörlerin etkisini hesaba katmamıştır.⁵⁵⁹

Ülkeyi kolonileştiren, ekonomiden siyasete, eğitimden sosyal hayata neredeyse tüm alanlarda köklü değişiklikler yaparak ülkede bulunan grupları ayırıştırarak, kimlikleri ırksallaştırarak grupların birbirinden nefret etmesine ve radikalleşmelerine neden olan kolonyal güçler şiddet olaylarına sessiz kalmışlardır. Liberal ülkeler olarak tanımladığımız Batı ülkeleri realist bir bakış ile ülkede bir çıkarlarının olmamasından dolayı soykırıma müdahale etmemişlerdir. Soykırımın tüm suçlusunu olarak kolonyal devletler gösterilemese de ülkeye nefretin ve radikalleşmenin tohumlarını atmışlardır.

---

⁵⁵⁹ Tendai Chari, *Representation or Misrepresentation? The New York Times's Framing of The 1994 Rwanda Genocide*, **African Identities**, C. 8, Sayı 4, 2010, s 347-348.

KAYNAKÇA

Adekunle, Julius O., **Culture and Customs of Rwanda**, Greenwood Press, USA, 2007.

Adelman, Howard ve Suhrke Astri, “*Early Warning and Conflict Management*” **The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience**, Copenhagen: DANIDA, C. 2, 1995.

Adelman, Howard ve Suhrke, Astri, **The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire**, Routledge, London ve New York, 2017,

Aghabi, Leen, Bondokji Neven, Osborne Alethea, and Wilkinson Kim, **Social Identity and Radicalisation: A Review of Key Concepts**, WANA Institute, 2017.

Ağır, Osman ve Arpacı, Işıl, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortaasya’da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine*, **Turkish Studies** (International Balkan University), C. 14 Sayı 3, 2019.

Akdaş, Tunahan, *Thinking About Radicalization After so Called Islamic State: An Introduction*, **Journal of Analitic Divinity** C. 2, Sayı 2, 2018, s. 63-76.

Alesina, Alberto, Özler Sule, Roubini Nouriel and Swagel Phillip, *Political instability and economic growth*, **Journal of Economic Growth**, Sayı 1, 1996, s. 189-211.

Altan, Can, **Afrika Ülkeleri ve Kuruluşları**, Katılım Matbaacılık, Ankara, 2003.

Aran, Gideon ve Hassner Ron E., *Religious Violence in Judaism: Past and Present*, **Terrorism and Political Violence**, C. 25, Sayı 3, 2013, 355-405.

Archetti, Cristina, **Understanding Terrorism in the Age of Global Media; A Communication Approach**, Palgrave Macmillan, 2013

Arslan, Yusuf Kerem, *Etnik Grup Çelişkisi: Ruanda Örneği ve Bölgesel Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.

Aslan, Ömer ve Kıyıcı Hakan, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerden Radikal örgütlere: Türkiye’de Radikalleşme, Terör ve Üniversite*, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 19/2, 2017.

Atak, Hasan, *Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, C.3 Sayı 1, 2011.

Balibar, Etienne and Wallerstein, Immanuel, **Race, Nation, Class: Ambiguous Identities**, (Çeviri; 1991), Verso, London, 1988.

Belaala, Selma, **Les facteurs de création ou de modification des processus de radicalisation violente, chez les jeunes en particulier**, Compagnie Européenne d'Intelligence Stratégique (CEIS), 2008.

Borum, Randy, *Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories*, **Journal of Strategic Security**, C. 4, Sayı 4, 2012, s. 7-36.

Boston Globe, **“Ethnic War in Africa”** 13 Nisan, 1994, s. 16, <https://bostonglobe.newspapers.com/image/440289932/> (Son Erişim Tarihi: 24.02.2022).

Bötticher, Astrid, *Towards Academic Consensus Definitions of Radicalism and Extremism*, **Terrorism Research Initiative**, C. 11 Sayı 4, 2017.

Buckley-Zistel, Susanne, *Dividing and uniting: The use of citizenship discourses in conflict and reconciliation in Rwanda*, **Journal of Global Society**, C. 20, Sayı 1, 2006, s. 101-113.

Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/radicalization> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/radical> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/radicalism> (Son Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Carney, James J., **Rwanda Before the Genocide; Catholic Politics and Ethnic Discourse in the Late Colonial Era**, Oxford University Press, 2014.

Chari, Tendai, *Representation or Misrepresentation? The New York Times's Framing of The 1994 Rwanda Genocide*, **African Identities**, C. 8, Sayı 4, 2010, 333-349.

Chigozie, Nnuriam Paul, *The Application of New Wars Theory to African Conflicts Since 1960*, **International Journal of Arts and Humanities**, C. 6 Sayı 6, 2018, s. 313-320.

Chrétien, Pierrem, *RTL M Propaganda: the Democratic Alibi*, Allan Thompson ve Kofi Annan, **The Media and The Rwanda Genocide**, içinde Fountain Publishers, 2007.

Clark, John F., *Rwanda; Tragic Land of Dual Nationalism*, Lowell W. Barrington, **After Indipendence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States** içinde The University Of Michigan Press, 2006.

Crone, Manni, *Radicalization revisited: violence, politics and the skills of the body*, International Affairs, C. 92, Sayı 3, 2016, 587-604.

Çakır, Muhammed Faruk, Aslan Ömer, Kıyıcı Hakan, Söylemez Hatice İlbay, Öztürk Müberra, Şahin Yakup ve Demirbaş Mehmet, *Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm, Polis Akademisi Yayınları*, Rapor No. 8, 2017.

Çapçioğlu, İhsan ve Akın Mehmet, *Radikalleşmenin ve Şiddet Yönelimli Davranışların Önlenmesinde Evrensel Değerlerin Rolü, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 7, Sayı 4, 2018, s. 3103-3111.

Çelik, Oktay, *Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, 2015, s. 99-122.

Dağ, Ahmet Emin, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, İstanbul, Anka Yayınevi, 2004.

Dalla, Romeo, **Shake Hands With The Devil The Failure of Humanity in Rwanda**, Carroll & Graf Publishers, 2003.

Dannebaum, Tom, **War and Peace in Rwanda in the book of Stopping Wars and Making Peace: Studies in International Intervention**, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, 2009.

Davis, Nancy J. ve Robinson Robert V., **Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah: Mısır, İsrail, İtalya ve ABD**, çev: Hasan Şen ve Balım Sultan Yetgin, İletişim Yayıncılık, 2015.

Deangelis, Tori, “*Understanding terrorism*”, [https://www.apa.org/monitor/2009/11/terrorism] (Son Erişim Tarihi:18.01.2021).

Demir, C. Korhan, Kitap İncelemesi *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. 6, Sayı 22, 2009, 145-150.

Eltringham, Nigel, ‘*Invaders who have stolen the country*’: *The Hamitic Hypothesis, Race and the Rwandan Genocide*, **Social Identities**, C. 12, Sayı 4, 2006.

FBI, “*Why Do People Become Violent Extremists*” https://www.fbi.gov/cve508/teen-website/why-do-people-become-violent-extremists (Son Erişim Tarihi: 20.06.2021).

Forges, Alison Des, **Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda**,

New York: Human Rights Watch, 1999.

Forges, Alison Des, *The Ideology of Genocide*, **A Journal of Opinion**, C. 23, Sayı 2. 1995, s. 44-47.

Forges, Alison Des, **Call to Genocide: Radio in Rwanda, 1994, The media And the Rwanda Genocide**, Pluto Press, 2007

Forges, Alison Liebafsky Des, **Defeat is the Only Bad News: Rwanda Under Musinga, 1896-1931**, The University of Wisconsin Press, 2011.

Fredrickson, George M., **Racism: A Short History**, Princeton University Press, 2002

Gelders, V., *Native political organization in the Ruanda-Urundi* **Institut de Sociologie de l'Université de Bruxelles, Civilisations**, C. 4, Sayı 1, 1954, s. 125-132.

Gemmerli, Tobias, *Radicalisation: A Politically Contrived Concept*, **Danish Institute for International Studies**, 2015.

Ghatak, Sambuddha and Gold, Aaron, *Development, Discrimination, and Domestic Terrorism: Looking Beyond a Linear Relationship*, **Conflict Management and Peace Science (CMPS)**, 2015, s.1-22.

Goose, Stephen D. ve Smyth Frank, *Arming Genocide in Rwanda*, **Foreign Affairs**, C. 73, Sayı 5, 1994, s. 86-96.

Gökçe, Gülise, *Devlet Sınıflandırmaları ve Zayıf Devletlerin Karakteristik Özellikleri*, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 6, Sayı 11, 2006, s. 343-359.

Gunn, Andrew ve Demirden, Ahmet, *Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörizm Olgusu*, **Polis Akademisi Yayınları: 72**, Rapor No: 24, 2019.

Gurr, Ted Robert, **Why Men Rebel**, Princeton University Press Princeton, New Jersey, 1970.

Gürkan, Salime Leyla, “*Yahudilik; Hz. Mûsâ'nın Peygamberi Olduğu İlâhî Din*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik> (Son Erişim Tarihi: 25.01.2021).

Hardy, Keiran, *Comparing Theories of Radicalisation with Countering Violent Extremism Policy*, **Journal of Deradicalization**, Sayı 15, 2018, s. 76-110.

Harman, Daniel E., **Central and East Africa**, Chelsea House Publisher, Philadelphia, 2002.

Heldring, Leander, **State Capacity and Violence: Evidence from the**

Rwandan Genocide, Centre for the Study of African Economies, University of Oxford, 2014.

Herbst, Jeffrey, *African Militaries and Rebellion: The Political Economy of Threat and Combat Effectiveness*, **Journal of Peace Research**, C. 41, Sayı 3, 2004, s. 357-369.

Heusch, Luc De, *Rwanda: Responsibilities for a Genocide*, **Anthropology Today**, C. 11, Sayı. 4, 1995, 3-7.

Hinds, Róisín, **Islamic Radicalisation in North and West Africa; Drivers and approaches to tackle radicalisation**, GSDRC, 2013.

İçişleri Bakanlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, 2017.

Jones, Bruce D., **Peacemaking in Rwanda: The Dynamics of Failure**, Lynne Rienner Publishers, USA, 2001.

Joyann, Estes, Cherice *The Western Media and the Portrayal of the Rwandan Genocide*, History in the Making, New York Times, C. 3, Sayı 5, 2010, <https://www.nytimes.com/1994/04/09/world/terror-convulses-rwandan-capital-as-tribes-battle.html> (Son Erişim Tarihi 03.02.2022)

Kaplan, Murat, Soğuk Savaş Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikasının Radikalleşmeye Etkileri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Karameşe, Havva, Modern Dönem Cihad Anlayışının Radikalleşmesinde Devlet Etkisi:Mısır Örneği İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

King, Elisabeth, **From Classrooms to Conflict in Rwanda**, Cambridge University Press, 2014.

Kuperman, Alan J., **The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda**, Brookings Institution Press, Washington D.C. 2001.

Kurt, Fatih, *Dini İstismar Eden Örgütlerin Şiddet ve Terör Konusundaki Teolojik Gerekçeleri*, **USUL Yayınları**, Sayı 31, 2019, s. 77-98.

Kurum, Mehmet ve Avcı, Engin, *Radikalizm ve Aşırıcılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması*, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı 28, 2014, s. 37-90.

Kutlu, Duygu, **Sömürgecilik Sonrası Afrika'da Direniş Hareketleri: Kenya Örneği**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası

İlişkiler Anabilim Dalı, 2019.

Küçükcan, Talip, *Terörün sosyolojisi: Toplumsal kökenleri anlama imkânı*, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. 6, Sayı 24, 2010, s. 33-54.

Lemarchand, René, **Rwanda and Burundi**, Prager Publishers USA-New York, 1970.

Longman, Timothy, **Christian Churches and Genocide in Rwanda**, published by Berghahn Books, 2010.

Magnarella, Paul J., *The Background and Causes of the Genocide in Rwanda*, **International Criminal Justice Dergisi**, C. 3, Sayı 4, 2005, s. 801-822.

Malantowicz, Arthur, *Do 'New Wars' Theories Contribute to Our Understanding of The African Conflicts? Cases of Rwanda and Darfur*, **Africana Bulletin**, Sayı 58, 2010, s. 159-172.

Mamdani, Mahmood, **When the victims become killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda**, Princeton University Press, Princeton, 2002

Mccauley, Clark ve Moskalenko, Sophia, *Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model*, **American Psychologist**, C. 72, Sayı. 3, 2017, s. 205-216.

Melvorn, Linda, **A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide**, Zed Books, Londra, 2000.

Moghaddam, Fathali M., *The Staircase to Terrorism; A Psychological Exploration*, **American Psychological Association**, c. 60, Sayı 2, 2005, s. 161-169.

Moghalu, Kingsley Chiedu, **Rwanda's Genocide; The Politics of Global Justice**, Palgrave Macmillan, 2005.

National Institute of Statistics of Rwanda, *"Population Size, Structure and Distribution"* 2014.

New York Times, *"Tribal Fighting Flares Again Around the Rwandan Capital"* <https://www.nytimes.com/1994/05/16/world/tribal-fighting-flares-again-around-the-rwandan-capital.html> (Son Erişim Tarihi: 22.11.2021).

New York Times, *"Tribes Battle for Rwandan Capital; New Massacres Reported"* <https://www.nytimes.com/1994/04/16/world/tribes-battle-for-rwandan-capital-new-massacres-reported.html> (Son Erişim Tarihi: 22.11.2021).

New York Times, *"Terror Convulses Rwandan Capital as Tribes Battle"* <https://www.nytimes.com/1994/04/09/world/terror-convulses-rwandan-capital-as-tribes-battle.html> (Son Erişim Tarihi: 22.11.2021).

Newbury, Catharine and Newbury, David *A Catholic Mass in Kigali: Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda* **Canadian Journal of African Studies**, C. 33, Sayı 2-3, 1999, s. 292-328.

Newbury, Catherine, *Background to Genocide: Rwanda*, **Journal of Opinion**, C. 23, Sayı 2, 1995, s.12-17.

Newbury, Catherine, *Ethnicity and the Politics of History in Rwanda*, **Africa Today**, C. 45, Sayı 1, 1998.

Onur, F. Hilâl, *Öteki Sorunsalının Alterite Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme*, **H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 21, Sayı 2, 2003, s. 255-277.

Outhwaite, William ve Bottomore Tom, **The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought**, Oxford, Blackwell Publishing, 1993.

Özpek, Burak Bilgehan, *En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, **Ortadoğu Etütleri**, C. 3, Sayı 2, Ocak 2012.

Özsever, Sedat E., **Postkolonyal Perspektiften Ruanda'da Etnisite Temelli Ayrım ve Ruanda İç Savaşı** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Öztürk, Ebru Ç., *Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği*, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, C. 1, Sayı 1, 2011., s. 67-114.

Öztürk, Ebru Çoban, **Modern Devlet, Biyoiktidar, Soykırım; Ruanda Örneği**, Adres Yayınları, Ankara, 2010.

Plaut, Martin, *Rwanda – Looking Beyond the Slaughter* **Journal of The World Today**, C. 50, Sayı 8/9, 1994, s. 149-153.

Porta, Donatella della, *Radicalization: A Relational Perspective*, **Annual Reviews**, 2018.

Pottier, Johan, *Re-imagining Rwanda; Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*, **African Studies Series 102**, Cambridge University Press, 2002.

Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM), *Genocide Archive of Rwanda*,

https://genocidearchiverwanda.org.rw/index.php/Radio_T%C3%A9l%C3%A9vision_Libre_des_Mille_Collines (Son Erişim Tarihi: 29.01.2021).

Reyntjens, Filip, Rwanda: Genocide and Beyond, **Refugee Studies Dergisi**, C. 9, Sayı. 3, 1996, s. 240-251.

Rıchburg, Keith B., Rwandan Leaders Struggle to Rebuild Nation, 25 Eylül 1994, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/09/25/rwandan-leaders-struggle-to-rebuild-nation/e9b70fb8-a475-4c13-b971-98888b0f58b8/> (Son Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Roy, Olivier, **Globalized Islam: The Search For a New Ummah**, New York: Columbia University Press, 2004.

RTLİM transkripti, concordia üniversitesi,
http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLİM_03-04Jun94_eng_tape0022x.pdf,
http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLİM_15May94_eng_tape0047.pdf,
http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLİM_20May94_eng_tape0132.pdf,
http://migs.concordia.ca/links/documents/RTLİM_09Jun94_eng_tape0027.pdf.

Sabun, Meral, “İslam Hukukunda İntihar Eylemleri” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Schmid, Alex P., *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review* **International Centre for Counter Terrorism Research Paper**, 2013.

Schmid, Alex P., **The Routledge Handbook Of Terrorism Research**, Routledge, 2011.

Scholz, Anton, **Hutu, Tutsi, and the Germans: Racial Cognition in Rwanda under German Colonial Rule**, Leiden University, 2015.

Segal, Aaron, *Massacre in Rwanda*, **Fabian Research Series**, Sayı 240, London, 1964.

Sercerman, Öncel, *Batılı Kolonyal Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi* **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C. 9, Sayı 18, 2013, s. 35-75.

Silber, Mitchell D ve BHATT Arvin, **Senior Intelligence. Radicalization in the West: The Homegrown Threat**, New York: Police Department, 2007.

Sökmen, Aşkın, İdeolojik Boyutu ile PKK Terör Örgütü, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Sönmez, Göktuğ, *Radikalleşme, Şiddete Varan Aşırıçılık (ŞVA) ve Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS): Nedenler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Özelinde Değerlendirme*, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 87, 2016.

Taylor, Christopher C., *A Gendered Genocide: Tutsi Women and Hutu Extremists in the 1994 Rwanda Genocide*, **PoLAR: Political and Legal Anthropology Review**, C. 22, Sayı 1, 1999, s. 42-54.

The Change Institute *Studies into violent radicalisation; Lot 2 The beliefs ideologies and narratives* (A study carried out by the Change Institute for the European) 2008.

Thompson Allan ve Annan Kofi **The Media and The Rwanda Genocide**, Fountain Publishers, 2007.

Thompson, Allan, *Media and Mass Atrocity: The Rwanda Genocide and Beyond*, Foreword: Roméo Dallaire, **Centre for International Governance Innovation**, 2019.

Thompson, Allan, **The Media and the Rwanda Genocide**, Pluto Press, London, 2007.

UNAMIR, United Nations, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/unamirS.htm> (Son Erişim Tarihi: 28.01.2021).

United Nations, “Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide” https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (Son Erişim Tarihi: 22.03.2023).

United Nations, “*The United Nations and Decolonization*”, <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/about> (Son Erişim Tarihi: 12.06.2021).

Uvin, Peter, *Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence*, **Comparative Politics**, C. 31, Sayı 3, 1999, s. 253-271.

Uvin, Peter, **Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda**, Kumarian Press, 1998.

Ünsal, Zeynep Ece ve Olçar, Kemal, *Avrupa’da Radikalleşme ve DAES: DAES’in Evrilmesi ve Avrupa Güvenliğine Yönelik Tehditler Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 29, 2015, s. 115-150.

Varın, Caroline ve Abubakar Dauda, **Violent Non-State Actors in Africa; Terrorists, Rebels and Warlords**, Palgrave Macmillan, 2017.

Verwimp, Philip, *Machetes and Firearms: The Organization of Massacres in Rwanda*, **Journal of Peace Research**, C. 43, Sayı. 1, 2006, s. 5-22.

Volkan, Vamık D., **Kimlik Adına Öldürmek; Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme** Everest Yayınları, İstanbul, çevirmen: Medine Banu Büyükkal, 2006.

World Health Organisation “*Violence Injury Prevention*”[https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/

en/summary_en.pdf.

Yaman, Fatih, *İslam Toplularında Şiddet Yanlısı Radikalleşme Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*, **Milel ve Nihal**, C. 13, Sayı 2, 2016, s. 32-61.

Yerdelen, Betül Karagöz ve Karaağaçlı, Abbas, *Bir Küresel Emperyalizm Projesi Olan "Aidiyet Radikalizmi"ne Karşı, Ulusal-Yurttaşlığın Yeniden Güçlendirilmesi*, **Uluslararası Demokrasi Sempozyumu**, 2017.

Yılmaz, Fatma, **Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, USAK, 2008

Yüksel, Mehmet, *İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm Ya Da Batı ve Öteki*, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 72, Sayı 1, 2014, s. 189